NAPKELET

SZERKESZTI TORMAY CECILE

TARTALOM: MÁLYUSZ ELEMÉR: *Martinovics és társai.* • KOMÁROMI JÁNOS, DALLOS SÁNDOR: *Novellák.* • DÓCZY JENŐ: *A csonkatorony aljában.* • GYALLAY DOMOKOS: *Regény. (Folytatás.)* • MÉCS LÁSZLÓ: *Versek.* • **Elvek és művek:** BRISITS FRIGYES: *Az újabb magyar Szent Ferenc-irodalom.* • *Könyvismertetések.* • **Szemle:** GALAMB SÁNDOR: *Színház.* • PAPP VIKTOR: *Zene.* • MARIAY ÖDÖN: *Művészet.* • ECKHARDT SÁNDOR: *Prix Goncourt, Prix Femina.* • **Apró cikkek:** MORAVCSIK GYULA: *Orosz irodalom magyar nyelven.* • ZSOLDOS BENŐ: *A Golgotha-virág.* • RÉDEY TIVADAR: *Blaháné mint Shakespeare-színésznő.*

1926. ÉV JÚNIUS VI. SZÁM

IV. ÉVFOLYAM. **ÁRA: 25.000 K.**

A MAGYAR IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA
BUDAPEST

Előfizetési ár negyedévre 5 pengő.

TARTALOM:

	Lap
Mályusz Elemér: Martinovics és társai	489
Mécs László: Tűz volt. (Vers.)	506
Komáromi János: Nagy leányka, kis legényke	508
Mécs László: Tavaszi zsoltár. (Vers.)	515
Dallos Sándor: A nagy csendőr	517
Dóczy Jenő: A csonkatorony aljában	534
Gyallay Domokos: Vaskenyéren. (Regény.)	545

ELVEK ÉS MŰVEK:

Brisits Frigyes: Az újabb magyar Szent Ferenc-irodalom	555
Szinnyei Ferenc: Két novelláskönyv	556
Farkas Gyula: Makkai Sándor: Ördögszekér	557
M. L.: Voinovich Géza: Az angol irodalom története	558
Rédey Tivadar: Huszonöt év a magyar társadalmi dráma történetéből	559
Kerecsényi Dezső: Eucken: A jelenkori vallásbölcselet főkérdései	561
vl.: Komáromi János: Régi legények	561
Megyeri József: Angol regényfordítások	562
K. D.: A Szepesi Szövetség kiadványai	563
r. l.: Teleky Dezső: Erdélyi regék	564
K. L.: Könyv a kisebbségek jogairól	564
Koszó János: Várkonyi Hildebrand: Tér és térszemlélet	565

SZEMLE:

Galamb Sándor: Szinházi szemle	566
Mariay Ödön: Művészeti szemle	568
Papp Viktor: Zenei szemle	572

APRÓ CIKKEK:

Moravcsik Gyula: Orosz irodalom	578
Zsoldos Benő: A Golgotha-virág legendája	581
Rédey Tivadar: Blaháné mint Shakespeare-színésznő	582

LEÁNYINTERNÁTUS

IV., KAPLONY-UTCA 5. SZÁM.

1912 óta úgy a fő-, mint a középiskolai úri leányok gondos otthona.

Tisztelettel kérjük azokat a t. Olvasóinkat, akik az előfizetéssel hátralékban vannak, szíveskedjenek hátralékos előfizetésük rendezése iránt intézkedni.

Az új félévtől kezdve pengőértékben számítjuk az előfizetést s jelentékenyen megkönnyítené kiadóhivatalunk munkáját, ha a régi alapon számított hátralékok megszünnének és azokat nem kellene nyilvántartani.

Kiváló tisztelettel

A NAPKELET KIADÓHIVATALA.

Jelen számunkhoz a III. negyedévi előfizetés megújítására postatakarékpénztári befizetőlapot mellékeltünk.

MARTINOVICS ÉS TÁRSAI.*

MARTINOVICSOT és társait a mártirság glóriája övezi. Törekvéseiknek ugyanis voltak oly elemei, amelyek később, 1848-ban, valóra váltak, úgyhogy amikor az ifjú liberalizmus márciusi forradalma ősök után kutatott, hogy az ő törekvése is történeti fejlődés végállomásának tűnjék fel, őszinte belső hódolattal borult le a félszázaddal korábban kivégzettek előtt. S ezt annál könnyebben tehette meg, mert nem ismerte ezek életét, jellemét, tetteik rugóját, sem a mozgalom igazi jelentőségét. 48 tisztelete megőrízte a következő generációk előtt is az összeesküvés nimbuszát s ezen nem változtathatott a történeti kritika kíméletlen nyiltsága sem. Úgy hisszük, része volt ebben annak is, hogy a főszervező, Martinovics, egyénisége csak hosszabb vizsgálat után veszíti el komplex színezetét; személye szinte predesztinálva volt arra, hogy mithoszok tapadjanak hozzá. Minthogy történetírói tisztünk kötelességünkké teszi a hamis szentek glóriájának széttörését, kissé részletesebben foglalkozunk a mozgalommal, főképen pedig azzal a miliővel, ahonnan Martinovics, a XVIII. századvégi kalandoroknak ez a tipikus alakja, kiemelkedett.

*

Ferenc király trónralépte 1792-ben nem jelentett változást sem a monarchia, sem Magyarország kormányzásában; még kevésbbé reakciót. A trónváltozás csupán néhány embert érintett exisztenciájában: azokat, akik nem magas hivatalos állásokat töltve be, jutottak Lipót király közelébe, hanem bizalmas szolgálatok révén lettek kegyenceivé s egyetlen támaszuk halálával elveszítették jövedelmüket, eddig élvezett magas fizetésüket vagy kegydíjukat.

Ezek az emberek titkos rendőri szolgálataik útján lettek ismeretesek Lipót király előtt. Ő ugyanis birodalma minden eseményéről értesülni akart s amellett mindenkivel szemben bizalmatlan volt. A bizalmatlanság vezette arra, hogy szakítva bátyja, II. József, intézkedéseivel, a titkos rendőri természetű jelentések összegyűjtését, a hírszerzés organizálását elvegye a rendőrségtől s ezt saját kabinetjében legszemélyesebb felügyelete alatt összpontosítsa. Ő maga választotta ki a megfelelő embereket, kik közvetlenül hozzá intézett jelentéseikben számoltak be az őt érdeklő dolgokról.

Az első, akit ily megbizatásra kiszemelt, katona volt. Szvetics főhadnagy, úgylátszik, legközelebb állott hozzá. Állandóan környezetében tartózkodott s Lipót őt nagyon bizalmas ügyek közvetítésére kurirnak használta. Szvetics az ország több helyén, így Pesten, Nagyszombaton, Pécsen állandóan tartott megbízható embereket, akik értesítették őt a történtekről, a közhangulatról s e jelentéseket azután az uralkodó elé juttatta. A közhangulat megismerése céljából nagy utazást is tett az országban, 1791 őszén az Alföldön át Temesváron, Nagyváradon keresztül egész a határig s megfigyeléseiről hosszú úti

* Részlet a Magyar Történelmi Társulat kiadásában «Sándor Lipót főherceg nádor iratai» címmel megjelenő, sajtó alatt lévő műből.

jelentésekben számolt be. Főleg a nemzeti érzelmű államférfiak ellenében igyekezett az uralkodó bizalmatlanságát megerősíteni, ama káros hatást ecsetelve, amelyet ezek a fiatal nádorra gyakorolhatnak. Ő volt az, aki a legkényesebb ügyek, a trónörökös és a nádor felől is informálta urát. A nádor magára hagyatva — írta ismételten — a szabadgondolkodók társaságában káros irányban fog fejlődni. Míg róla, mivel nem Budán, hanem a király környezetében élt, nem igen tudott részletesen szólani, már sokkal inkább volt alkalma Ferenc főherceget megfigyelnie. Őt titkárának, Schloissniggnak a befolyásától féltette. Szveticsnek ez a szerepe nem maradt titokban a trónörökös előtt. Ferenc s még inkább környezete, amely a feljelentésektől sorsát féltette, gyűlölte őt, mivel, véleményük szerint, csak visszavonást akart kelteni apa és fiú között; csak denunciánsnak tekintették őt s ezt jól tudta Szvetics is. Sejthette, hogy a baj könnyen rászakadhat, de biztonságban érezte magát Lipót király árnyékában. Egyébként is a bizalom, amelyet az uralkodó belé helyezett, elvakította, elkapatta s kéretlenül is tanácsokat adott urának. Beszéljen a magyar nemzettel hizelgően, kerülje az elégedetlenségre okot és alkalmat nyujtó intézkedéseket; a megnyerő kifejezésekkel fogalmazott parancs — mondta ismét tovább — földre teríti a nagy Machiavellistákat is és egyszerre az uralkodó pártjára hozza a megyéket. Máskor ismét azt tanácsolta, hogy ne adasson ki több röpiratot Magyarországon, mert rossz hatásuk lesz. Nem kellett sok, hogy nagy tettekre, magas politikai feladatok megoldására is képesnek tartsa magát. Alkalomadtán természetesen nem késett előléptetést, jobb anyagi helyzetet kieszközölni. Egy ilyen alkalommal mutatta meg igazi arculatát. Valami szálláspénz kiutalását kérte Lipóttól, aki azonban megsokallotta kéréseit s egy ideig nem bocsátotta maga elé. Ekkor térdenállva kérte, részesítse továbbra is abban a kegyben, hogy audiencián jelenhessen meg, s így meggyőzhesse afelől, hogy ő becsületes ember.

Szvetics élete legnagyobb csapását látta abban, hogy elveszíti ura kegyét, aminthogy egész élete is csak arra volt alapítva, hogy ez az uralkodói kegy és jóindulat, bármi áron is, biztosítsa számára az előmenetelt s a kényelmes életet.

Meggondoltabb és óvatosabb, de Szveticscsel egyszabású ember volt Hoffmann Alajos. II. József egyetemi tanárnak nevezte ki Pestre s itt mellékesen a rendőrségnek is tett szolgálatokat. Jelentései révén ismerte őt meg Lipót, akinek parancsára írta a köznemesi mozgalom ellen 1790 nyarán a hirhedt Babel és Ninive röpiratokat. Amikor Pesten helyzete tarthatatlan lett, a bécsi egyetemre helyeztetett át. Működése ettől fogva inkább csak Ausztriára korlátozódott s a bécsi illuminátus és egyéb titkos társulatok törekvéseit figyelte meg. Az uralkodó zsoldjába állva szakított multjával, amikor még ő is szabadkőművességért és aufklärizmusért lelkesedett. A titkos társulatok és a francia forradalom hatásának ellensúlyozására új titkos társulat szervezését javasolta, amely organizmusnak legfőbb láthatatlan vezetője maga az uralkodó lett volna. Tervét Lipót el is fogadta s ő két tanártársával, Watterothtal és Mayerrel, nagy tevékenységet fejtett ki a társulat híveinek toborzásában. Lipót bizalmát teljes mértékben élvezte. Bécsben «Lesecabinet» néven klubbot nyitott, az uralkodó költségén rendszeres folyóiratot adott ki (Wiener Zeitschrift), amelyben az illuminátusok egyik fővezetőjével, Sonnenfelssel, kit Lipót nem szenvedhetett, irodalmi polémiákat folytatott. Miként Szvetics, a trónörökös és környezete felől is szolgáltatott az uralkodóban bizalmatlanságot és aggodalmat keltő híreket. Rémképeket festve adta elő, mint akarják az illuminátusok Schlossniigg révén épen úgy megnyerni Ferenc főherceget, mint ahogyan

a porosz trónörökössel is tették, mint uralkodik Schloissnigg szinte kizárólag a trónörökös érzelmein és gondolkodásmódján ; mint zárja el őt mesterségesen, hogy csak olyanokkal érintkezzék, kik neki kedvére vannak s mindezzel csak az a célja, hogy az uralkodóval szemben, kit gyűlöl, ellenpártot alakítson a főherceg vezetése alatt, akinek így megmételyezi «gyermeki jó szívét». Az új titkos társulat egyik célja épen az lett volna, hogy a trónörököst kiragadva az illuminátusok hatása alól visszahozza Lipót király pártjára. Hoffmann életét most már az apa és fiú közötti bizalmatlanság szítására fordította.

A legnagyobb szerephez azonban Gotthardi Ferenc jutott. Pesten kávéháza volt, majd amikor II. József Magyarországon is megszervezte a rendőrséget, a pesti kerület igazgatója lett. Egyik feladata a közhangulat megfigyelése volt s ennek a megbizatásának sok ügyességgel tett eleget. Mozgékony, mindenütt megforduló embereket nyert meg céljainak, akik megfigyeléseiket közölték vele s így a város hangulatát pontosan megismerhette. II. József rendszerének bukásával megszűnt a rendőri szervezet is és ő is elveszítette állását. Ekkor Bécsbe ment, azonban korábbi bizalmasai most is beküldötték hozzá jelentéseiket. Ezeket ő Beer udvari tanácsoshoz, a bécsi rendőrség vezetőjéhez, továbbította, ki azután azokat az uralkodó elé terjesztette. Tudósítói mindenhova bejutottak s így pontos információkat adhattak. A pesti szabadkőművespáholyban történtekről Gabelhofer egyetemi tanár értesítette, aki ott tevékeny részt vett, a magasabb skót fokot is elnyerte s akire társai természetesen nem is gyanakodtak. Az irodalmi körökkel mindennapi érintkezése révén Strohmayer Ignác könyvkereskedő állott szoros kapcsolatban, akit a tulzó elvektől és szenvedélyektől elragadott pamfletírók a saját emberüknek tekintettek, hiszen titokban nem egy könyvüket terjesztette. Nemcsak Trenknek, hanem, mint szabadkőműves testvérnek, Spissics zalai alispánnak is barátja, ki épen úgy elmondja neki terveit, mint Hajnóczy is részletesen megír neki mindent Pozsonyból. Természetesen nem késik e leveleket is eljuttatni a titkosrendőrséghez, nemkülönben gyakori és részletes jelentéseit, mivel ő is az állandó informálók közé tartozott. Gotthardi rendes tudósítói között ott találjuk még többek között Kohlmayer ügyvédet, Liedemann nagykereskedőt, Troll lembergi, Hoffmann Antal volt pesti rendőrtisztviselőt, s még a főúri körökből is megnyert egyet, gróf Almássy Ignác tábornok feleségét, Splényi bárónőt, akinek egyik testvére a váci püspök, a másik pedig tábornok, illetőleg szabolcsi főispán volt. Hogy milyen észrevétlenül s a megfigyeltek részéről mitsem sejtve dolgoztak Gotthardi megbizottai, arra igen jellemző, hogy Fekete tábornok a hirhedt Babel és Ninive röpiratokra azzal a Szalkay Antallal akart feleletet iratni, aki Gotthardi embere volt.

II. Lipót ezeket a bizalmas jelentéseket szívesen fogadta, mert bennük napról-napra értékes anyagot kapott az emberek jellemének megismeréséhez. Figyelme hamar ráirányult Gotthardira, akihez a jelentések összefutottak s a rendőrség kikapcsolásával egyenesen a kabinetirodába, illetőleg saját kezeihez küldette azokat. Gotthardi elnyerte a királyi tanácsosi címet, majd — magas fizetéssel — az udvari színházhoz osztatott be. Ez az állás azonban csak arra szolgált, hogy elterelje a gyanút, mintha ő titkos rendőri szolgálatot teljesítene, valójában azonban továbbra is megmaradt korábbi munkaköre. Az uralkodó bizalmát még jobban megnyerte, amidőn már személyesen is tehetett neki jelentést s alkalmazkodóképességével a legkényesebb, távolról sem politikai megbizatásoknak is sikerrel tett eleget. Miniszterek sem egykönnyen kaptak audienciát II. Lipótnál, de Gotthardi otthonos látogató lett

nála. A túlságosan is bizalmas utasításokat — két-három esetről van írásbeli bizonyítékunk, hogy az uralkodónak alsóbb társadalmi helyzetű nőkkel való viszonyát közvetítette — csak személyesen vehette át. Ezeken az audienciákon pártfogoltjai és saját részére is sikerült kieszközölni az uralkodó kegyének ajándékformájában való megnyilvánulását. Hamar híre terjedt, hogy milyen közeli kapcsolatban van a királlyal s ügyes-bajos emberek, főleg magyar előkelőségek, kezdték felkeresni, hogy érdekükben az uralkodónál való közbenjárását kérjék. Ezzel tekintélye, egyéniségének súlya növekedett s — ha feltesszük is, hogy a közbenjárást önzetlenül végezte, ajándékot nem fogadott el — fizetéséből is igen jól élt családjával együtt. Azt természetes dolognak találta, hogy a Bécsbe jövő előkelőbb magyarokat, kik hozzá fordultak, megvendégelje, avagy szállásra is magánál tartsa. Esténként a színházban elbeszélgetett a magyar urakkal s ilyenkor másnap szívesen számolt be ezek felfogásáról s regisztrálta báró Splényi Mihály tábornok, báró Orczy, Balogh főispán szavait. Jellemző, hogy Széchenyi is az ő közbenjárását kérte Ráthonyi érdekében.

Levelezőinek száma meggyarapodott. De most már olyanok is írtak neki és számoltak be hazai eseményekről, akik nem pénzért végezték munkájukat s nem a rendőrtisztviselőt látták benne, hanem az uralkodó bizalmasát. Nem kisebb ember, mint gróf Haller József, II. József alatt kormánybiztos-főispán ír neki jelentéseket, aki, midőn magyar alkancellár szeretett volna lenni, nem késett leírni leveleiben az udvar érdekében tett fáradozásait sem. Gotthardi leszerelte, megnyerte az udvar céljainak a leghangosabb ellenzékieskedőket is. Szily pesti alispán, ki 1790-ben még a filum ruptum successionis egyik buzgó terjesztője volt s oszlopos tagja a magyar nyelv és magyar ruha kötelező használatát törvénybe iktató pártnak, 1792 február 12-iki levelében már hosszasan írja le, miként tudta rávenni a megyei közgyűlésen a rendeket, hogy jegyzőkönyveiket, az udvar intencióinak megfelelően, ne magyarul, hanem latinul megszerkesztve küldjék fel a helytartótanácsnak. A másik pesti alispán, Laczkovics György, pedig egy nappal később kérvekéri, győzze meg az uralkodót afelől, hogy nem igaz az, hogy ő Podmaniczkyvel, Orczyval valaha is titkos összejöveteleken vett részt. De Gotthardi még hangosabb embereket is megszelidült, kezes bárány gyanánt tudott bemutatni. Ráthonyi Gábor királyi ügyészt II. Lipót még 1790 végén felfüggesztette állásától az országgyűlésen tanusított viselkedése és heves kijelentései miatt, amelyek valóban nem egyeztethetők össze tisztviselői mivoltával. Ráthonyi ekkor Gotthardihoz megy és könnyes szemmel kéri, járjon közbe, hogy az uralkodó ismét adjon neki valami alkalmazást.

Gotthardi ügyességének mindmegannyi tanujele volt ezeknek az embereknek a megnyerése. Lipót intencióinak megfelelően dolgozott és munkájának sikere az uralkodó kegyét még fokozottabb mértékben biztosította.

A Gotthardi-körből csakhamar kivált és teljesen önálló lábon kezdett járni báró Lezzeni galiciai kormányzósági tanácsos Lembergben. Az ő jelentéseit is Gotthardi közvetítette korábban Lipót császárhoz, amint azonban egyre intenzivebben és kizárólagosabban a magyar ügyekre vetette magát, Lezzeni közvetlenül fordult az uralkodóhoz, sőt attól 1791 augusztusában még egy legfelsőbb kéziratot is nyert, amely biztosította őt, hogy titkos szolgálata miatt semmiféle kellemetlenség sem érheti. Az ő működése nem érdekel bennünket közelebbről — lényegében ugyanolyan volt, mint a többi magyarországié —, figyelmünket egy sokkal feltűnőbb egyéniség vonja magára, ki csak röviddel előbb hagyta el épen Lemberget.

A Gotthardihoz befutó jelentések nagyrészt eseményekről vagy egyes személyek felötlőbb tetteiről, szavairól számoltak be, úgy amint azokat a megfigyelők hallották vagy észrevették. A cselekvés, az elhatározás végső rugójáig azonban nem hatoltak, különösen akkor nem, ha az elhatározás feltehetőleg határozott programm alapján, valamely titkos társaság tagjai között érlelődött meg. A szabadkőművesek tanácskozásairól szóltak megbízható jelentések, főleg Gabelhofertől és Strohmayertől, ezek azonban elég ártatlanok voltak s nem emlékeztek meg a legmagasabb fokokban dolgozók vagy a külön, államveszélyes társulatokba tömörülők működéséről. Ezt pedig fontos lett volna ismerni, mert a francia események napról-napra újabb bizonyítékokat szolgáltattak arról, hogy a különféle titkos szervezetek az államot és az uralkodóházat komoly veszedelemmel fenyegethetik. Lipót király a szabadkőművesség működését épen úgy megengedhetőnek találta, mint II. József, az illuminátusokat azonban nemcsak ellenszenvvel, hanem ideges nyugtalansággal és aggodalommal is szemlélte. Emellett bizonytalan volt, hogy a francia jakobinusoknak nincsenek-e más formákban szövetségesei. Mindezek kipuhatolására Gotthardi önmagában — kellő összeköttetés nélkül — elégtelen volt. Szívesen juttatott volna ő fejedelmi urához ezekről is jelentéseket, nagyon jól tudva, hogy Lipót mennyire érdeklődik ily dolgok iránt, aki annál is inkább hiányát érezte a titkos társulatok magyarországi működéséről szóló hireknek, minél jobban informálták őt az osztrákokról Hoffmann és Watteroth. Gotthardi sokáig mozdulni sem tudott. Képzelhető, mily öröm töltötte el, midőn 1791 júliusban régi embere, Szalkay, bemutatott neki egy síma, francia abbémodorú katholikus papot, aki mindenhez ért, számtalan nyelven beszél, utazott mindenfelé, aki meglepő határozottsággal mond ítéletet a legkülönbözőbb dolgokról, akinek összeköttetései vannak mindenfelé, tehát bizonnyal megfordul a legtitkosabb társulatokban is s akit lelkiismerete egyáltalán nem feszélyez, hogy mindent el is áruljon — pénzért. Az élesszemű rendőr felismerte, hogy ez az idegen az ő embere, kire oly nagy szüksége van. Azonnal észrevehette, hogy mindenre kapható ; innen az az elragadtatás, amellyel új barátja s annak képességei felől uralkodójának azonnal beszámolt. Sorsuk ettől fogva a legszorosabban összekovácsolódott, mert az új embernek meg épen egy Gotthardira volt szüksége, hogy annak a révén közelebb férkőzhessék a hatalom forrásához.

Martinovics volt e férfiú. Nyugtalan élet állott mögötte. Gyermekkorában a franciskánus rendbe lép, de a szerzetesi fegyelemmel folytonosan elégedetlenkedik ; elüljáróival folytatott viszályok után az első alkalommal engedély nélkül elhagyja a kolostort és Bukovinába megy tábori lelkésznek. Néhány hónap mulva egy gazdag lengyel gróf kiséretében útnak indul s bejárja egész Európát. Visszatérve szabadkőműves összeköttetései révén a lembergi egyetem tanára lesz s ott is marad II. József uralma végéig, hogy ezzel egyidejűleg belső átalakulásában eljusson a legvégső fokig, a legdurvább materializmusig. Most, mikor Bécsben Gotthardival megismerkedett, a pesti egyetemen akart tanári állást nyerni. Gotthardi audienciát eszközölt ki számára, de Lipótra, Gotthardi minden ajánlata ellenére, sem tett kedvező benyomást s így alkalmaztatást nem kapott. Martinovics azután sem érintkezett bizalmasan és személyesen Lipót királlyal, hanem csak Gotthardi közvetítésével. Ez másolta le könnyen olvasható nagy betűkkel jelentéseit s terjesztette fel — mint például Almássy grófné jelentéseit is — az uralkodóhoz, aki előtt Martinovics semmivel sem volt több, mint Gotthardi bármely más

levelezője. Mindössze háromszor jelenhetett meg kihallgatáson, akkor, amikor Gotthardi már minden egyes alkalommal előzőleg többször kérte ezt a kegyet részére. Lipót király emberismerete révén a Gotthardi-kör tagjainak jelleme és képessége felől nem volt kétségben. Nem engedte magát egy percre sem félrevezettetni Martinovics jelentéseitől, nincs semmi nyoma, hogy ezek a leleplezések döntőfontosságú államügyekben befolyásolták volna őt. Martinovics vagy Hoffmann csak eszközök voltak kezében. Ezt azonban ezek az emberek nem vették észre, kik egyéni hajlamuknál fogva szívesen értékelték magukat a kelleténél többre.

Martinovics is sokra becsülte önmagát. Nyelvismeretei, világlátottsága ki is emelhették a pesti egyetemre pályázók közül s az a zsurnaliszta könnyedség, amellyel a legellentétesebb fizikai, kémiai, teológiai és filozófiai kérdéseket egyaránt fejtegette, a társaságban bárkinek is föléje helyezte s az első órákban mindenkit magával tudott ragadni. Az elismerés, a hódolat, amely őt a lembergi és pesti szalónokban fogadta, önhittségét, önteltségét, hiúságát még csak nagyobbra növelte. S ő, a tudós professzor, nem is vonult vissza a komoly munkának sokszor komor magányába ; igazi alapos, tudós munkát sohasem végzett. Megjelent könyvei — kompilációk vagy hevenyében összeütött szellemes elmefuttatások — ezt eléggé bizonyítják. De ő komoly munka nélkül is érvényesülni akart, egyaránt ragyogni vágyott az életben, a társaságban s a szalónokban.

A jelentéseknek, amelyeket a pesti titkos társulatokról felküldött, nincs történeti értékük. Amit Martinovics ezekben elbeszél, az csak nagyon kis részben felel meg az igazságnak s inkább írójuk lelkiéletére vet világot (hogy tudniillik mint burkolja mindazt, amiről ír, szántszándékkal bizonyos homályos titokzatosságba), semmint a bennük leírt körülményekre. Azonnal szembetünnek belső ellenmondásai. Oly titkos társulat, amely bizonyos formaságok keretében tartja össze az embereket, tulajdonképen csak kettő lehetett : a szabadkőművespáholy és a szabadkőművesség egyik oldalága : az illuminátus társulat. Az elsőbe akkor még a túlzóan magyarérzelmű köznemesek és mágnások, az utóbbiban pedig a világpolgáribb felfogásúak voltak. Martinovics azonban egy állítólagos harmadikra vetette magát, a jezsuitapáholyra. A jezsuita-rend feloszlatása után a rend tagjai között, akik részint tudományos, tanári, könyvtárnoki állásokba jutottak be, részint pedig világi papok lettek, az együvétartozás érzése továbbra is fennmaradt s egymást kölcsönösen támogatták. Miután közülök egyesek a püspöki székbe is felemelkedtek, a támogatásra volt is alkalom. Bizonyos, hogy az egyhelyütt lakók összejöttek s az is természetes, hogy valamennyien szerették volna visszaállítani rendűket s a velük rokongondolkozású befolyásosabb világiakat e törekvésüknek igyekeztek is megnyerni. Formaszerű társulatba, amelybe világiakat is fölvettek volna, nem tömörülhettek s még kevésbbé vádolhatók azzal, hogy theokratikus uralom alapításán dolgoztak. Amint ugyanis elhaltak az egykori jezsuiták, a feltételezett titkos páholyról sem írtak többé, holott, ha a szabadkőművességhez hasonló, önmagát világiakkal is kiegészítő szervezet lett volna, feltétlenül tovább kellett volna élnie. Ma ezt már megállapíthatjuk, akkor azonban még sokakon bizonytalan, lidércnyomásszerű rém volt a jezsuitizmus.

Igy Martinovics fantáziáját teljesen szabadjára engedve színezhette ki jelentéseit. Ezek szerint a tagok Mózesre, Krisztusra, Mohamedre tesznek esküt s pontosan közli az állítólagos határozatokat, ő, akit nem vettek fel, de aki

álöltözetben mégis végighallgatta tárgyalásukat. S minő képtelenségeket, semmi valószínűséggel sem bíró dolgokat jelent! Beszél a jezsuiták és az illuminátusok szövetkezéséről, majd teljesen azonosnak tekinti a kettőt, holott tűz és víz volt a két szervezet. Csupán külsőleg volt hasonló, amennyiben az illuminátusok a jezsuita-rend fegyelmezett, az egyén akaratát elfojtó organizmusát vették át. Aztán: Verhováczot, az aufklärista szabadkőműves zágrábi püspököt, a horvátországi jezsuita párt vezérének nevezi. S így folytathatnók még hosszasan e képtelenségek felsorolását. Arra sem gondolhatunk, hogy talán a szabadkőművesek vagy illuminátusok érdekében írta megtévesztés végett jelentéseit, mivel ezeket is államveszélyeseknek mondja s működésük megbénítására egy nagy javaslatot terjeszt fel az urakodóhoz.

Semmi ideális, magasabb törekvés nem lebegett előtte; sem a szabadkőművesség, sem a francia változás eszménye — az emberi jogok egyenlőségét, a francia forradalom eszményeinek abszurd voltát filozófiai alapon mutatja ki — egyes-egyedül csak önmaga, énjének kultusza vezette. A jelentések is csak arra valók, hogy használhatóságát bizonyítsák. Ime, nincs az a hely, ahová ő be ne tudna jutni, nincs az az ember, akinek a gondolatait ki ne tudná fürkészni s ezzel több szolgálatot tesz a királynak, mint sok diplomata. Magas képességeinek megfelelő állást kér s ebben az irányban nem szünik meg ostromolni az uralkodót. Szolgálatainak jutalmát azután épen úgy elnyerte, mint Strohmayer vagy Gabelhofer, aki a tanársághoz az egyetemi könyvtárnokságot is megkapta. Lipót király előbb teljes lembergi tanári fizetésével, 500 forinttal és császári tanácsosi címmel nyugdíjaztatja, majd évi 1500 forintot utal ki neki magánpénztárából kegydíj gyanánt. Ez jelentős összeg volt s anyagi zavaroktól mentes életet biztosíthatott számára. Ő azonban befolyásosabb állást is szeretett volna, leginkább az uralkodó kabineti titkárjáét. De ez sehogysem sikerült. Hiúságának azonban szüksége volt arra, hogy előkelő, fontos poziciót betöltő embernek tekintsék abban a körben, ahol triumfálni szokott. Ezért 1791 őszén egyszerűen elhíresztelte magáról Pesten, hogy a király udvari kémikusává nevezte ki. Ekkor azután Gotthardi útján bocsánatot kért merészségéért; de szükséges volt — teszi hozzá —, hogy az illuminátusok gyanút ne fogjanak, mintha titkos szolgálatokért kapná a pénzt. Még így is hónapok teltek el, amíg végre Lipót király nagynehezen megadta neki ezt a címet, épen mint korábban Gotthardinak a Burgtheaterhez való beosztását, amely cím mindkettőnél csak rendőri szolgálatuk elleplezésére szolgált.

Bármily messze volt is Martinovics még mindig attól, hogy Lipót kegyeibe bejusson és jelentős szerepet játszék, az udvari címmel legalább a kabinet közelébe jutott el. Mikor 1792 elején Bécsbe ment, azzal hagyta el Pestet, hogy az uralkodónak nincs reá itt többé szüksége, mivel valamennyi illuminátust pártjára vonva, teljesen leszerelte a király ellenségeit. Ezzel a működésével, helyesebben jelentéseivel be akarta bizonyítani, hogy önállóan, az uralkodó intencióinak megfelelően, nagy és biztos sikerrel tud dolgozni. Ambiciója azonban ezzel korántsem érte még el végcélját. Még aktivabb, még fontosabb munkát is akart végezni. Eddigi jelentéseiben, hacsak tehette, igyekezett hivatlanul is tanácsot adni, az uralkodó figyelmét erre vagy arra a szükséges változtatásra felhívni. Alkalmasnak találta magát arra, hogy résztvegyen az állam sorsának intézésében. Ebben a tekintetben önmaga iránt kétség sem merült fel benne.

Megkésve, de még idejében ehhez a környezethez sodródik Laczkovics János is jókora pálfordulás után.

Ő állását még 1790 nyarán veszítette el, korábban, mint Ráthonyi. Egyik értelmi szerzője volt ugyanis a Graeven-ezred tisztjei nevében az országgyűléshez benyujtott kérvénynek, amely a katonai fegyelem súlyos megsértését jelentette. Lipót király az országgyűlés és az országbíró közbenjárására csak más, olaszországi ezredbe helyezte át, amikor azonban Laczkovics vonakodott a parancsnak engedelmeskedni, elbocsátotta őt. Laczkovics indulatos, durva ember volt s dühének leveleiben szabad folyást engedett. Balsorsának okát mindig másban, önmagán kívül találta meg. Most, 1790 végén, az országgyűlést, a követeket okolta, akik cserbenhagyták őt, akik nem tudják, mi az igazi állhatatosság, a hazaszeretet s akik igazi hazaárulók. Semmi mást nem szeretne, mint az országgyűlés elé állani és ott egy nagy beszédben elmondani szemrehányásait. Igy a legtalálóbban jellemzi önmagát: aktivitása csak beszédben merül ki, mások becsmérlése, gyalázása kielégíti őt. De ha már fölszólalni nem is tud, legalább írásban, röpiratban akarja kiönteni keservét, olyan könyvben, amely sokaknak kellemetlen legyen. Majd ismét az egyszerűbb módhoz akar folyamodni s egypár «gazember követet» szeretne egyszerűen leszúrni. El akarja adni örökségét, hogy külföldre mehessen, hiszen «tisztességes ember nem élhet meg ebben az országban.» Elkeseredése végsőkig fokozódik, amikor látja, hogy nemzetének egyes tagjai a felállítandó illyr kancellária állásainak elnyeréséért koldulnak. Most már magyart sem akar többé látni. Igy szinte tragikus körülmények közé jutott. Előbb a monarchikus kormányformának volt ellensége, aminek Trenk «Macedon vitézé»-nek lefordításával elegendő bizonyságát adta, híve a nemzeti, köznemesi mozgalomnak — most pedig saját kárára, pusztulására, keservesen csalódott ebben is. Egyedül állott, megcsalatva érezhette magát s megérthetjük, hogy az uralkodóhoz fordult, beléje vetve bizalmát, hiszen más nemesebb lélek is esetleg erre az útra kényszerült volna, ha nem bírja el a sorscsapásokat.

Az új orientáció módja azonban épen nem volt fenköltebb, mint Ráthonyié. Nem Gotthardihoz fordult, hanem egy nálánál is kétesebb kalandorhoz: barátjához, Trenkhez. Ha beszél a császárral — kéri —, említse meg, hogy ha akár magyar, akár német ezredhez kinevezi őt őrnagynak, a császár benne a jozefinista elvek meggyőződéses hívét fogja találni, mert nem áll tőle semmi sem távolabb, mint hogy uralkodóját megbántsa. A császár nem is ismeri a magyar viszonyokat és alkotmányt, ha csak a «nagy csirkefogók» előadásából nem, akiknek bejárásuk van hozzá. De ő fel tudná őt világosítani a magyar alkotmány felől is, hogy mi az ő előnye benne. Ezeket az embereket úgyis le akarja leplezni, s ha ismét katona lehetne, akkor még könnyebben megtehetné ezt. Nem kétséges, hogy Zichyt és Ürményit értette e férfiakon, kiket más leveleiben is sorsának rosszrafordításával vádol. Ezek ellen fordul Laczkovics és az összegabalyodott corpus iuris útvesztőjében a császárnak kedvező és az abszolutizmus céljaira felhasználható törvénycikkek kifürkészésére ajánlkozik.

Ennek a nyugtalan embernek nem sok érzelmi közössége maradt nemzetével s nem csodálhatjuk, hogy önmagával együtt tollát is áruba bocsátotta. Trenk útján nem sikerült a közeledés, miután ez maga is kénytelen volt, fogság után, elhagyni az országot; ellenben Gotthardi pártfogoltja: Martinovics révén kétszeres közvetítéssel mégis csak megjelenhetett Lipót király előtt. Martinovics ugyanis 1790-ben latin nyelven egy röpiratot adott ki, amelynek

éle az örökös királyság, a monarchia ellen irányult. Amikor ő is jobbnak látta átpártolni a királyhoz és elhagyni a magyar ügyet, Laczkovicsot bízta meg, hogy munkáját fordítsa le magyarra és a köztársasági államformát dicsőítő részeket változtassa át a királyságnak hódolóvá. Laczkovics olyan sikerrel oldotta meg feladatát, hogy amikor 1791 őszén elkészült munkájával, a magyargyűlölő Balassa és Izdenczy az udvar érdekében alkalmasnak találták arra, hogy nyomtatásban is megjelenjen. Laczkovics jutalmul 100 aranyat kapott, 45 forint nyugdíjat s az audiencián, az elsőn és egyszersmind az utolsón is, 1792 februárjában igéretet, hogy állást is fog nyerni.

Az önteltség, amely oly erősen ki volt fejlődve Martinovicsban, nem hiányzott Laczkovicsból sem. Nagyhangú, önhitt mondásai közül legjellemzőbb a következő : Pestmegye nyilatkozatra szólította fel a Martinovics-féle Oratio fordítása felől, miután a gyanu reáterelődött. Laczkovics erre adott válaszát a következő szavak kiséretében küldötte meg Gotthardinak azzal a kéréssel, hogy juttassa el azt az uralkodóhoz, nehogy ez majd meghamisítva olvassa- «Többet nem tehettem volna a fenséges ausztriai ház érdekében s tettemhez hasonló példa, ilyen ragyogó fénnyel nyilvánosan véghez vive, sehol nem is található a történelemben. Válaszom minden egyes szava mérhetetlen pénzt ér, mert megerősíti a trónt s előmozdítja a közjót s az állam minden tagjának boldogságát.»

Gotthardi csendesebb volt, élvezte a tekintélyt, örült anyagi jólétének, magasabb politikai szereplésre nem vágyott, azt ráhagyta barátjára, Martinovicsra, azzal a megállapodással, hogyha felviszi majd Isten a dolgát, juttat neki is, akinek emelkedését köszönheti. Martinovicsnak később a zágrábi prépostság elnyeréséért előterjesztett kérelmét is azzal támogatja, hogy akkor barátja majd az ő adósságait is kifizeti.

Ilyen volt a helyzet. A legjobb kedvvel eltelve tekinthettek Hoffmann és társai, Szvetics, Lezzeni, Gotthardi és társai a jövőbe; főleg azonban Martinovics, aki épen most jutott el az igéret kapujához. Lipót hirtelen halálával azonban ez az élősdi növényzet, amely az Olaszországból átcsapódó légkörben lombosodott el, bár eddig is gyökértelenül, most mint haszontalan gyom az útszélre vettetett.

Az új uralkodó, Ferenc, nem rokonszenvezett apja embereivel. Gondolkodása, felfogása is más volt működésükről, de kedve sem volt ezekkel a részletügyekkel foglalkozni. Csakhamar, 1793 elején, ki is rekesztette ez ügyeket kabinetjéből s teljes egészükben a rendőrminiszterré kinevezett Pergen grófra bízta. A jelentéseket ettől fogva ez vette át s intézte el saját hatáskörében, úgy hogy az uralkodó csak akkor szerezhetett közvetlen tudomást valamely feljelentésről, ha azt a rendőrminiszter, a Polizeihofstelle főnöke, felterjesztés kiséretében szükségesnek vélte vele közölni. Ferencnek ez az intézkedése több volt egyszerű ügykezelési reformnál s nem tagadható, hogy férfiasan és uralkodóhoz méltóan járt el, amikor a rendőri ügyeket kitörölte kormányzásának gondjai közül. Bántani azonban senkit sem bántott azok közül, akik apjának szolgálatokat tettek, a bosszú távol állott tőle. Pedig azok, főleg Hoffmann és Szvetics, iránt talán egyénileg is el lehetett keseredve, hiszen őket okolhatta mindama kellemetlenségért, amely őt akkor érte, amikor Lipótnak az illuminátus Schloissmgg iránti bizalmatlansága folytán elhidegült az apa és fiú közötti viszony. De ő, amint Lipót halála után azonnal tűzbe vetette apjának kényesebb magánügyeire vonatkozó iratait, Gotthardi és társai jelentéseit is magához vette, hogy senki kezébe ne kerüljenek. Multja miatt mindenki nyugodtan élhetett

volna, ha leszámol azzal a kényszerűséggel, hogy, mint a régi uralkodó kegyence, nem számíthat az új király jóindulatára.

Azonban sokkal alacsonyabb, kislelkűbb emberek voltak, semhogy ily egyszerűen le tudtak volna mondani mindarról, ami nekik a multban jó állást, kegydíjakat jelentett. A kisérletet, hátha sikerül befurakodni az új uralkodó kegyeibe is, mindegyik megtette. Még Szvetics is, akinek leginkább volt oka félni, 1792 decemberében audiencián jelentkezett Ferencnél, hogy átadjon neki egy csomagot, «amelyet minden uralkodónak, főleg a mostani időkben a legnagyobb örömmel kellene elfogadnia» — bizonyára korábbi jelentéseihez hasonló leleplezések voltak benne. Ferenc azonban kiüzent, hogy nem fogadja őt. Az elutasítás nem hagyott fenn kétséget, hogy nincs keresni valója, de ő mégsem hagyott fel a reménnyel s most már írásban, a kabinetminiszterhez, gróf Colloredohoz fordult: Fontos mondanivalója van, az uralkodó és Colloredo élete forog veszedelemben; levelekben már afelől érdeklődnek, hogy él-e még az uralkodó? E riasztó és megejtő hirek dacára sem fogadta, úgylátszik, a miniszter sem, mire mégegyszer (1793 januárjában) ír neki, most már hiúságánál akarja megfogni és kiváncsiságát felébreszteni, mondván: A közönséget nagyon lehangolja, hogy olyan emberek, mint Balassa, Eger, Sauer, Schloissnigg intézik a monarchia ügyeit, akik őt, Colloredot, gúnyolják. S hozzáteszi e sokatjelentő szavakat: «Többet is tudok, mint amennyit írok». Colloredo valószinűleg erre a közlésére sem volt kiváncsi s így Szvetics belátván, hogy minden törekvése sikertelen, visszavonult és ezzel letünt a színpadról.

Hoffmann tollát ajánlotta fel. Mint egykor a Bábel és Ninive megírásával a magyar nemzeti törekvések ellen, most a «Schöngeistek», «próza- és versíró geniek» ellen, kik részint mindent másképp akarnak berendezni, mint ahogyan van, részint előkelő és gazdag jakobinusok zsoldjában állanak és azok intenciójának megfelelően akarnak világfelfordulást előkészíteni. Ferenc azonban nem reflektált szolgálataira.

Báró Lezzeni, miután a titkos jelentések már nem találtak szíves fogadtatásra, a lelkiismeretes és fejedelme érdekeire gondosan ügyelő államtisztviselő szerepében akart érdemeket szerezni. De nem emésztő munkával. Leleményessége rávezette, hogy a dolog könnyebb végét fogva próbálja megszerezni az új uralkodó kegyét. Alacsonyabb rangú, alája rendelt galiciai tisztviselőket rávett, hogy látszólag vesztegettessék meg magukat. Mikor ez megtörtént, feljelentette őket. Ez a minden erkölcsiséget nélkülöző eljárása azonban kiderült s a lefolytatott vizsgálat után nyugdíj nélkül elveszítette állását.

Laczkovicsot a közvetlen Lipót halála előtt nyert igéret mindaddig elszakíthatatlanul az uralkodóházhoz fűzte, amíg csak teljesen füstbe nem ment reménykedése. Március 4-én, amikor Lipót halálának hire eljutott hozzá, azonnal levelet írt Gotthardihoz. A legnagyobb uralkodó, az ő támasza és az emberiség megmentője meghalt; de vajjon megkapja-e az igért nyugdíjat? — tette hozzá. Később írt leveleiben is leplezetlenül összekapcsolva következik egymásután szolgálatainak és azok várt ellenértékének hangoztatása. Elmondja, hogy Pestmegye közgyűlésén milyen döntő szerepet játszott, hogy a kiküldendő követek utasítása kedvező legyen az uralkodóra nézve s a hitlevél ne térjen el II. Lipótétól; szól a budai titkos clubról, amelynek tagjai főleg a helytartótanácsból kerülnek ki; az exjezsuita clubról, amelynek kezében van az országbíró, a personalis, a tárnokmester; megvádolja ezeket, hogy ők a theokrácia és arisztokrácia legfőbb támaszai, de azután kiemelvén nyomtatásban megjelent munkájának «csodálatos» hatását, türelmetlenül követeli, hogy engedjék

őt külföldre menni vagy jutalmazzák meg érdemeit. De a nemzet vezérein kívül igyekszik befeketíteni a reformmunkálatokat is, amelyekben «minden megtalálható, ami rossz» s a jelen mellett meggyalázza a multat is «A magyar történeteknek rövid rajzolatjá»-ban. Legalább a Lipót királytól igért nyugdíjat szerette volna megkapni. Gotthardi egyengette útját az audienciára, kiemelve, hogy fáradhatatlan az uralkodó érdekében, tehát méltánylást is érdemel, kiváló talentummal rendelkezik, csak nyersmodorú. Ferenc királynak az audiencián hallott igérete, hogy állást fog neki juttatni, a legnagyobb örömmel töltötte el s Gotthardi előtt örömittasan jelentette ki, hogyha száz élete is volna, mindmegannyit szívesen adná az uralkodóért. De Ferenc igérete ellenére sem utalta ki a nyugdíjat és állást sem adott neki. Laczkovics várt türelmetlenül, sürgetve Gotthardit, hogy nézzen utána ügyének a kabinetben s már eljutott a végső pontig is, az illyr mozgalom nagyranövelőjének, Balassának a közbenjárását kérve ki. Esdeklő írásában dicsőíti őt. Ő a legméltóbb arra, hogy magyar kancellár legyen. Lehetetlennek tartja, hacsak az igazság egészen el nem hagyta a földet, hogy a királyi «trónusnak fényes megerősítésére, országunk és közjónak boldogulására» ezt a méltóságot ne ő nyerje el. Tőle várja a nemzetének olyannyira szükséges reformok megvalósulását, hogy a fejlődés megkezdéséhez elengedhetetlen lökést megadja az országnak : «megelectrizálván, vagyis tüzes rugással megindítván országunkat» ; tőle, kiben semmi nemzeti érzés sem volt, várja a jobb kort, amikor a sötétség virradó hajnalra derül fel . . . Heves szemrehányások között emlékezik meg a vármegyékről, «amelyeknek rendszere feldarabolja az országot» s a megyének, mely pedig tagadhatatlanul mégis csak a magyar nemzeti érzés fenntartója és hirdetője volt, még II. József sem lehetett nagyobb ellensége, mint Laczkovics ebben a levelében . . . Közben ismételten felajánlkozott Bécsben, hogy röpiratot ír, törvények alapján mutatván ki, hogy a magyar nemesség köteles a hadiadó egy részét elvállalni s így küzdeni azok ellen, akik a diplomákban és privilégiumokban keresve a szabadságot, a népei boldogságára törekvő fejedelem kezeit megkötik. Szolgálatait azonban Ferenc király nem vette igénybe. Laczkovics, mikor így hosszú, másféléves küzdelem után sem tudott kegyébe jutni, forradalmár lett.

Ugyanezt az utat futotta be Martinovics és Gotthardi is. Sorsuk most még szorosabbra kapcsolódott, amióta az előretörés útja legyűrhetetlenül megnehezedett s a már egyszer elért előnyök is veszélyben forogtak. Lipót halála után az első perctől kezdve arra törekedtek, hogy magukra vonják az új uralkodó figyelmét s azután megszerezzék jóindulatát és kegyét. Gotthardi azokat a szolgálatokat igyekezett eszébe juttatni, amelyek elvégzésére az utasításokat az elhúnyt uralkodótól az ő jelenlétében kapta. Martinovics érdemeit pedig hosszú jelentésben fejtegette, kiemelve képességeit és elszántságát, hogy a halállal dacolva — amely elérné őt, ha kitudódna, hogy az udvarnak beszámol az illuminátusok működéséről — leplezi le a titkos társulatok monarchiaellenes törekvéseit. Maga Martinovics korábbi jelentéseinek szellemében gyártotta a leleplezéseket, majd a magyar alkotmány átalakítására egy tervezetet is benyujtott, amelyről azt állította, hogy Lipót király hozzájárulásával szerkesztette meg. Ezzel a tervvel akarta bemutatni képességeit, amelyeket, kellőleg feldicsérve, minden téren felajánlott Ferenc szolgálatára, de főleg a filozófiai politika terén s büszkén hangoztatta, hogy terve minden néposztályt boldoggá, az országot paradicsommá, a királyt pedig legyőzhetetlenné teszi. Ferenc azonban Gotthardival nem akart érintkezni s arra utasította, hogy jelentéseit kabinetminiszteréhez, Colloredohoz, küldje be.

Veszprém Megyei Városi Könyvtár 128539

Bármily csapást jelentett is reájuk nézve a fokozatos kikapcsolódás, Gotthardi ezután is felterjesztette magyarországi levelezőinek hireit. Martinovics pedig tovább írta jelentéseit s a kieszközölt két-három audiencián érdemei és képességei fitogtatásával iparkodott behízelegni magát. Hacsak azt írta magáról, hogy «emberismeretben s politikai tudományokban, nemkülönben a titkos társulatok működésében alapos ismereteket szerzett», akkor még nagyon szerény volt. Jelentéseiben majd a jezsuitákat s hiveiket, majd az illuminátusokat «leplezte le», így akarván kipróbálni, melyikre fog érzékenyebben reagálni az uralkodó vagy akár Colloredo. S amint nem kímélte az embereket, tekintet nélkül arra, hogy vádaskodása talán azok pusztulását is jelentheti, épen úgy a magyar nemzettel szemben követendő eljárásra is ilyen tanácsokat adott Ferencnek, még hozzá az 1792-iki koronázó országgyűlés előtt : «A nagy engedékenység egy nemzettel szemben sem jó, de legkevésbbé a magyarral ; olyan műveletlen népet, mint a magyar nemesség és a papság, illő szigorral és állhatatossággal kell kormányozni.» — Mintha csak a magyarság régi, megrögzött ellenségeinek egyike mondotta volna e szavakat !

De hiábavaló volt minden törekvés, előmenetel helyett mind Gotthardi, mind ő elveszítette az uralkodó magánpénztárából eddig élvezett kegydíjat. Ez az állapot elviselhetetlen volt reájuk nézve. Most már minden látszólagos büszkeséget s érdemek hangoztatásával támogatott nagyképűséget félretéve, feltétel nélkül az uralkodó jóindulatáért kellett könyörögniök. 1792 augusztus 22-én Gotthardi titkos társaságok hangoztatása nélkül bevallotta Ferencnek, hogy adóssága egyre növekszik, nyugdíjából képtelen megélni — s pénzt kért. Használható mindenre — írta kétségbeesetten —, játékrendezésre, új tánc betanítására, vadászatoknál, billiárd- és hegedűoktatásnál egyaránt. Hivatkozott családjára, amelyet el kell tartania s hivatkozott ifjúkori könnyelműsége folytán szerzett betegségére, amelynek gyógykezelése pénzbe kerül. Martinovics a következő napon írta meg kérvényét, amelyben barátjánál magasabbra taksálva magát, sokoldalú képességeit így sorolta fel : Alkalmas volna az uralkodó kabinetjében titkárnak ; a magyar kancellárián a tanulmányi ügyek előadója, az udvari kamaránál, a pénzügyi és bányászati igazgatóságnál udvari tanácsos, a Geistliche Hofkommissiónál ülnök s bármely tartományi kormányhatóságnál kormánytanácsos lehetne. De pár nap mulva szerényebb lett s egyszerűen csak ötszáz forintnyi nyugdíjának felemelését kérte.

Ferenc most megkönyörült rajtuk. Martinovicsnak megadta a szászvári apáti címet s ezer forint évi kegydíjat rendelt neki, Gotthardinak pedig kifizette ötezer forintnyi adósságát. De ezzel szabadulni is akart tőlük s feltételül azt kívánta Gotthardiról, hogy ismét térjen vissza a titkos rendőrséghez. Mivel Martinovics úgyis csak Gotthardi révén érintkezett a kabinettel, ez az intézkedés az ő eltávolítását is jelentette volna. Ez ellen mindaketten védekezni akartak. Gotthardi bevallotta, mi fáj neki : elveszítené a püspökök, miniszterek bizalmát, ha a titkos rendőrség alá visszakerülne, Martinovics a maga modorában más tervet eszelt ki. Elmondotta, hogy az illuminátusok előtt gyanússá tette az a hír, hogy ezer forintot kapott ; e gyanú eloszlatása végett valami udvari állást kér, csak valami nevet, ami az uralkodónak semmibe sem kerül. Hogy az állást kierőszakolja, Colloredot sokat sejtetően figyelmeztette, hogy az udvari körök megbuktatására törekednek. «Legyen óvatos — tanácsolta neki — s ne bízzék még gyóntatójában sem», majd hozzátette, hogy az állás elnyerése után még többet is tehet érdekében. Mikor pedig Colloredo az ő sejtetésére époly kevéssé hederített, mint Szveticsére, Gotthardival azt iratta,

hogy a francia konvent az alkotmány kidolgozására Párisba hívta s azért, hogy itt marad, kárpótlásul udvari tanácsosi állást kért valamely hivatalnál.

Valamennyi kisérlete balul ütött ki s Ferenc ellenszenve oly magas fokra hágott, hogy amikor december 4-én audienciára jelentkezett, nevét kitörölte a listán és nem fogadta őt. De ez a visszautasítás sem akadályozta meg Martinovicsot abban, hogy folytassa eddigi működését, amelytől még mindig sikert remélt, épen, mint Gotthardit sem, akit 1793 elején Ferenc kétezer forinttal nyugdíjazott azzal a meghagyással, hogy jelentéseit ezentúl a rendőrséghez intézze. Ettől fogva Martinovics szereplése még leplezetlenebbül a rendőri ágensé és a denunciálóé. 1793 tavaszán azt a rémhírt koholta, hogy nyolc megye komolyan készülődik az elszakadásra s hogy Ürményi annyira pártolja ezt a tervet, hogy még a magyar katonaságot is meg akarja nyerni. Ez a hír alkalmat adott neki, hogy a rendőrminiszter megbizásából beutazza az országot. Jelentéseiben felsorolta a pesti és budai demokratákat, kik az Ausztriától való elszakadás érdekében dolgoznak, Abafy, Kovachich, Podmaniczky, Balogh Péter s mások neveit, de hidegen följelentette két későbbi társát, Szecsenáczot és Hajnóczyt is. Magyarország helyzetét nagyon aggasztónak jelentette, mivel mágnások, papok egyaránt el akarnak szakadni az uralkodóháztól; még forrongóbb szerinte a hangulat a két testvérvárosban, ahol a francia szimpátia igen nagy, aminek viszont az a főoka, hogy Strohmayer sok röpiratot terjesztett el. Egyúttal ajánlkozott, hogy Triesztbe is elmegy a francia kapcsolatok kifürkészése végett, de ehhez az útjához újabb pénzt kért. A forradalmosító röpiratok okozta baj mérséklésére mindjárt eszközt is ajánlott, olyan rendőrség szervezését, amely főleg a könyvekre ügyelne föl. Trieszti útját azonban épen úgy nem finanszirozták, mint a trencsénmegyeit sem, hová a magyar forradalom kikémlelésére akart menni. Ekkor mégegyszer kisérletet tett állás elnyerése végett: a budai tanulmányi bizottság előadója akart lenni. Gotthardi révén a rendőrminiszter támogatását kérte, hogy ez eszközölje ki neki az állást. Igérte, hogy ezentúl is feltünés nélkül a rendőrség szolgálatára fog állani s felajánlotta, hogy a Franciaország elleni koaliciós háború igazolására röpiratot fog kiadni. De hiába volt ez a Hoffmannéhoz hasonló felkínálkozása, hiába festette le szeptember 10-iki jelentésében ijesztően a jakobinusok szektájának hihetetlen megerősödését s árulta el, hogy kettenként veszik föl tagjaikat, ezzel is nélkülözhetetlenné akarván tenni Pestre küldetését — Ferenc nem nevezte ki őt.

Martinovicsot nagyravágyása és elkeseredése ekkor arra késztette, hogyha már az uralkodóház kiszolgálásával nem tud boldogulni, akkor azzal szemben forradalom fölidézésével igyekezzék érvényt szerezni mérhetetlenül becsvágyó énjének. Most sem elfogult, eszményi doktrinizmus vezette, nem a francia forradalom iránti lelkesedés. Ügyes tapintattal odakapcsolta terveit, ahonnan a felforgatást a legnagyobb sikerrel kisérelhette meg. A nacionalista érzelmekre akart hatni s eljárásának módja is hasonló volt az 1790-iki országgyűlést előkészítő propagandához. A vele azonos gondolkozású és sorsú Laczkoviccsal 1793 szeptemberében — mivel akkor az a hír terjedt el, hogy országgyűlés ül össze — egy olyanféle köriratot szerkesztett, mint 1790-ben Balogh Péter a szabadkőműves szervezetek számára. Ez az irat irányt mutatott volna, hogy a megyék követeiknek milyen utasítást adjanak s így milyen programmú vezetőtöbbség alakuljon ki az országgyűlésen. Ez az irat azt kívánja, hogy Magyarország Ausztriától független legyen, ügyeit a király mellett olyan minisztérium intézze, amelynek tagjait az országgyűlés választja,

pénzügyeit az országgyűlésnek felelős tisztviselők kezeljék, önálló hadsereggel rendelkezzék, viszont az országgyűlés kétkamarássá változzék át oly módon, hogy az alsóházban a nem-nemes osztályok képviselői foglalnának helyet. A terv egyúttal jóelőre számol az elszakadás következményeivel is, amikor Magyarországot a nemzetiségek szerint négy tartományra föderalizálja.

Mivel azonban országgyűlés nem hivatott egybe, a felhívás sem látott napvilágot. Viszont a francia fegyverek sikerei s a Párisban egymásra torlódó események annál grandiózusabb perspektivákat bontakoztattak ki Martinovics előtt. Látta, hogy az összeomlásban és zűrzavarban a semmiből mi minden lehet az, aki ért a tömeg szenvedélyeinek felkorbácsolásához. Ekkor már a magyar alkotmánynak nem módosítására, hanem a franciaországi állapotoknak magyar földre való átplántálására gondolt. De egy ilyen felhívástól, amely a teljes jogegyenlőséget Rousseau és az emberi jogok 1789-iki deklarációja szellemében fejtegette, maga sem várt sok sikert. Ezért 1794 tavaszán felhívások helyett más, célravezetőbb eszközhöz, a titkos társaságok szervezéséhez fogott Laczkoviccsal együtt.

A gondolat Martinovicstól származik, ki tervét valóban mesteri módon rendezte el. Nagyon jól tudta, hogy Magyarországon a francia filozófusok politikai elgondolásának, a szabadság, egyenlőség, testvériség jelszavainak csak kevés ember nyerhető meg. A jobbágyság megmozdítására nem számíthat, mert egy szervezetlen, szinte teljesen öntudatlan tömeget nem lehet egyszerre forradalmosítani, viszont a birtokos-, vagyonososztály sem hajlandó máról-holnapra saját öngyilkosságával lemondani minden birtokáról, kiváltságáról, hacsak nem kényszerül reá. Röviden : Magyarország még nem érett meg arra, hogy itt egyszerre az egyenlőség alapján álló köztársaság létesüljön. A régi rendi szervezet még erős volt, azért előbb ezt kellett széttörni és elporlasztani, a társadalmat felbomlasztani, a megszokás folytán többé-kevésbbé nyugodtan egymásmellett élő osztályok békéjének megzavarásával. Martinovics a robbantáshoz tehát kikereste a társadalom még meglévő repedéseit s azokba helyezte el aknáit, amelyeknek hatását pontosan kiszámította.

«Reformátorok titkos társulata» néven szervezte meg azt a társaságot, amelynek célja Magyarországnak Ausztriától való elszakítása és a köznemesi demokrácia megalapítása volt. Elgondolása szerint Magyarország szabad, független köztársasággá alakul s ezzel végleg megszabadul a bécsi udvar és a Habsburg-ház zsarnokságától. Kiemelkedve eddigi elnyomott, gyarmathoz hasonló helyzetéből, ősi szabadsága, függetlensége birtokában újra berendezheti államéletét. Az új államban a vezetőszerep a köznemességé, amely egyszerre megszabadul három zsarnokától, a királytól, mágnásoktól és főpapságtól. Az egyházi vagyon szekularizálásával megbénul a papság befolyása, a mágnások és köznemesek között pedig megszünik minden társadalmi különbség, úgyhogy az országgyűlésen egy kamarában fognak tanácskozni. Az új állam önálló, nemzeti hadseregre fog támaszkodni s így elhelyezkedhet a szomszédos népek között, megőrizve függetlenségét. Hogy a boldogság teljes legyen, adót sem fog senki sem fizetni, mivel a volt uralkodói és főpapi birtokok, illetőleg jövedelmek fedezik majd az államháztartás minden kiadását. A köznemesség ezzel eléri célját, mindent elnyer, amire a legvérmesebb fantáziával csak gondolhat s nem veszít semmit sem. Mert földbirtoka továbbra is csak neki lehet. A jobbágyság felszabadul ugyan, de földjének csak bérlője lesz s a földesúr pénzben vagy robotban ezután is megkapja tőle eddigi jövedelmét. Csak egy pontban kell a köznemességnek engedményt tennie. A nem-nemes osztályok képviselői is

résztvesznek ezentúl az országgyűlésen, hol az alsóházban foglalnak majd helyet s ennek az engedménynek a fejében az ő fegyveres erejükkel fogja majd a köznemesség függetlenségét, az Ausztriától való elszakadást kivívni.

Ez a terv mindenkor számíthatott a köznemességnek, még pedig nemcsak a túlzóan soviniszta résznek a pártolására. Régi álmok megvalósulását jelentette. Az elkeseredés és düh kielégülését, bosszút a «bécsi udvar» minden valóságos és elképzelt hatalmaskodásáért. A köznemesség féktelen szabadságvágya most már korlátok nélkül tombolhatott, hiszen a királyi hatalom többé nem mérsékeli. Disputa, pártoskodás, veszekedés ezernyi alkalmat nyer az országgyűlésen s felújulhatnak a régi, szép, Erdélyben egykor végigküzdött pártharcok napjai. A köznemesség irígysége kielégült azzal, hogy a dölyfös mágnások vele egy nivóra sülyednek ; eddig a Hármaskönyv una eademque nobilitas elvétől elvakítva, a nagyobb vagyonuk révén kiemelkedők tündöklését csak sötét irígységgel tudta szemlélni, különösen ha azok saját fajából származtak. Naív elbizakodottságából, egyedül állani meg helyét Európában a fenyegető hatalmasságok között, Martinovics terve nem térítette eszéhez, sőt hízelgésével csak jobban elvakította, amikor természeti kincsei felsorolásával gazdagságot, fényt, pompát, dicsőséget igért hazájának s ezzel kielégítve amúgy is mindég csak szónoklatokban nyilvánuló hazafiságát, érzéketlenné tette a hideg beláfás, a megértés iránt. S mindezekhez hozzájárul még az a korlátlan lehetőség, amely az államéletben való érvényesülésben adódik, ami a nemesi társadalom tagjait már egyenként és egyénenként is érinti.

Martinovics jól számított, amikor a magyar fajba beleidegződött rossz tulajdonságok szabad érvényrejuttatásával akarta bomlasztó tervét véghezvinni. Terve, amelynek kidolgozásánál Laczkovics szolgáltathatta a szükséges részletismereteket, sokat átvett a régi nemzeti hagyományokból, az 1790-es mozgalom terveiből is s elgondolásában a való élethez kapcsolódott. Jól kiszámította, hol lappanganak azok az elfojtott energiák, amelyek a nemzeti forradalom zavaraiban térhez és táphoz jutva, a társadalom repedéseit kitágíthatják s a talajt szétrobbanthatják. Martinovics tervének radikalizmusa azonnal szembetűnik, ha összevetjük a birtokos köznemesség 1790-iki mozgalmával. Szemben ezzel egészen megszünteti a királyságot, teljesen megsemmisíti a mágnásokat és vezetőosztállyá már nem a birtokos nemességet, hanem a szegény nemesség nagy tömegeit teszi meg, azt a réteget. amely korábban épen úgy, mint később is az igazi forradalmi elem s amely a jobbágyok között jórészt jobbágysorban élvén, már ezek tömegeit is képes akcióba vinni. A nemesi tömeg uralkodott volna tehát az új államban, amelynek nincs királya, vezetője, nincs gondolkozó és a lelkiismeret szavát meghalló vezető osztálya.

A nacionalista mozgalom diadalrajutása után, amely pillanatban a társadalom régi osztályai megsemmisültek vagy elerőtlenedtek, a független köztársaságban került volna sor a másik komolyabb munkára, amelyet Martinovics a «szabadság és egyenlőség katekizmusában» írt le s amelynek elvégzésére alapította meg a reformátorok társaságával egyidejűleg, de attól teljesen függetlenül második titkos társulatát. Ennek éle kizárólag az új állam vezetőrétege a nemesség ellen irányul. Hiszen — Martinovics szavai szerint — ez az az osztály, amely a nép felett lévőnek képzeli magát, amely elnyomja, kínozza, sarcolja s rabságban tartja a dolgozó népet. Ez az oka, hogy a nép állati sorsra jut s csak az éhenhalást nyeri osztályrészéül. Az emberek ostora a nemesség, ezért ki kell irtani s így megszabadulván tőle, meg kell valósítani a democrata respublica-t. Ebben az új államban a szabadságjogok és a vagyon mindenkit,

minden polgárt egyaránt megilletnek, tehát teljes az egyenlőség. Nem a népszuverénitást jelenti ez az egyenlőség. Minthogy a rousseaui okoskodás a társadalmi szerződéssel már elterjesztette azt a tant, hogy egykor minden jog a közösségé, a népé volt s ez csak átruházta azok egy részét az uralkodóra s minthogy továbbá a magyar rendiség is a törvényhozó hatalmat önmaga és a király között megoszlónak tekintette, a népfelség elvének hirdetése nem volt forradalmi jellegű. Martinovics azonban messze túlment ezen a ponton s most már azzal sem elégedve meg, hogy a végrehajtóhatalom kútforrása gyanánt is a népet jelölte meg, mindenkinek teljesen egyenlő befolyást biztosított még az alkotmánymegállapító-, törvényhozó- s tisztviselőválasztógyűléseken is és ezt az egyenlőséget kifejezetten és ismételten többször is hangsúlyozta. Jellemző Martinovics radikalizmusára, hogy a *constituant* 1789-iki deklarációja az ember jogai — szabadság, tulajdon, biztosság, szembeszállás az elnyomással — között meg sem említi az egyenlőséget és csak a *convention* 1793-iki újabb ünnepélyes deklarációja sorolja fel a szabadság, vagyon, biztosság mellett, azonban még ez is csak a törvényelőtti egyenlőségre és a polgárok azon jogára korlátozva, hogy a közhivatalokra mindenki jogosult — érdeme és tehetsége szerint. A francia forradalom manifesztumaival s felfogásával szemben Martinovics élet, szabadság, tulajdon, vagyon mellett közvetlenül és elválaszthatatlanul mindig az egyenlőséget sorozza az ember jogai közé s az állam feladatává is azt teszi, hogy ezt az egyenlőséget biztosítsa minden polgár részére.

Ez a teljes egyenlőség, hogy a nép minden tagja személyesen gyakorolja a törvényhozó, a végrehajtó és igazságszolgáltató hatalmat a különböző gyűléseken, még ma is az utópiák sorába tartozik. Nem tudunk elképzelni olyan lehetőséget, hogy a legfegyelmezettebb tömeg is képes volna önmagát kormányozni olyan gyűléseken, amelyeken mindenki résztvesz s amelyeken mindenkit egyenlő jogok illetnek meg. A tömeg, a félvad módjára élő oláh és a többi jobbágy uralmát jelentette volna ez, a legnagyobb khaoszt, amelyből biztosan emelkedik majd ki a réginél is kiméletlenebb és vérengzőbb abszolutizmus. 1794-ben a franciaországi események már túlhaladták azt a fokot, hogysem szemléletük alapján bárki is meg lehetett volna győződve arról, hogy a Martinovics-tervhez hasonló tiszta demokrácia mint egy jobb jövő megvalósulhat. Tervezője hihette legkevésbbé. Ő csak a vezetők nélkül maradt, állati bosszúvágytól elragadott tömeget látta, amely vakon megy új vezére után. Ilyen tömeggé akarta változtatni a magyar nemzetet, hogy a teljes khaoszban ezrek és ezrek elpusztulása után és halála árán végre teljesen kitombolhassa magát nagyravágyása és beteges önhittsége.

Ha a Martinovics-összeesküvés eléri célját és diadalt arat, az a magyar állam pusztulását jelentette volna s a magyar fajra is halálos csapást mért volna. Ezt az ítéletet nem mi mondjuk, nem is egy megrettent kortárs, hanem még a mozgalom megindulása előtt 1792 nyarán Gotthardi egyik bizalmas levelezője Strohmayer könyvkereskedő. Azt jelenti ugyanis, hogy a Szepesség felé utaztában a polgárság között nagyfokú elégedetlenséget tapasztalt. Felveti, mintegy csak elméletben a kérdést, hogy vajjon lehetséges-e Magyarországon forradalom? S erre a kérdésre, bár látja, hogy a társadalom elégedetlen részeinek érdekei megoszlanak, határozott igennel felel. Azután hozzáteszi: «Megengedem, hogy egy állandó egyesülés nem lehetséges, azonban tapasztalataim alapján mondhatom, hogy az általános elnyomás és despotizmus rövid időre kiválthatja az elégedetlen elemek egyesülését, amikor is ezek egyszerre szétszakíthatják az eddigi elnyomó erőt. Jaj akkor szegény

hazánknak! Patakokban fog folyni a vér, rendek és nemzetek semmisülnek majd meg, városok és falvak pusztulnak el s a nemzetnek nem jobbik, hanem vadabb része fogja majd benépesíteni és birtokába venni az országot. Akkor majd a német, a magyar és a nemesség megsemmisül, a rác, a görög, az oláh és a tót lesz a törvényhozó s Magyarország vagy a külföld igája alá kerül vagy pedig ez a szép, a természettől oly gazdagon megajándékozott Magyarország visszakerül a műveletlen vadság korszakába». Ő itt csak az elnyomott osztályok forradalmáról beszél, amely közvetlenül robban ki, mert arra ő sem gondolt, amit Martinovics eszelt ki, hogy előbb egy nemesi forradalmat is meg lehet szervezni. Strohmayer még e közbeeső stádium nélkül is lehetőnek tartotta a forradalmat s az egyszerű szavak megrázó erővel mutatnak a rettenetes következményekre. Felesleges is fejtegetnünk, hogy még nagyobb biztossággal és még hatványozottabb mértékben valósulnak meg ezek a szomorú következmények, ha előbb már egy másik forradalom végzi el pusztító és erjesztő munkáját. A bekövetkezendő teljes anarchia mindannak pusztulását jelentette volna, ami eddig évszázados munkával nemzetivé és magyarrá lett. A magyar jobbágyság minden támasz nélkül maradt volna a Duna—Tisza kiégett síkján, körülvéve a szláv és germán törzsektől, elveszítve minden állami szervezetét, amely faji erőit megőrizhette, sőt fejleszthette volna, s így mint egy népvándorláskori törzsnek az orosz síkságon, nyom nélkül el kellett volna tűnnie, előbb-utóbb beolvadnia a környező néptengerbe.

A mozgalom alapos átgondoltsága kétségtelen s szervezése azt bizonyítja, hogy megvalósulását Martinovics komolynak tartotta. A reformátorok társaságába, céljának megfelelően, csak nemesek vagy elszegényedett mágnások voltak felvehetők s ezeknek nem volt szabad tudniok, hogy van még egy másik társulat, amely a nemesi demokrácia megalapítása után az ő elpusztításukra fog törni. Ez természetes is, mert hiszen a köznemesi tömegek nem hajtották volna fejüket önként a bárd alá. A másik társulat tagjai ellenben tudhatták, hogy van egy nacionalista célzattal alapított társaság, amely egy közbenső munkát végez el, s ha ez befejezi hivatását, akkor fognak ők sorra kerülni. Ezt kellett is tudniok, hogy ne gátolják annak működését, sőt ők maguk is lehettek a reformátorok társaságának tagjai s dolgozhattak a közbenső fokon. Rendkívül ügyes terv, bár nem eredeti. Martinovics a szabadkőművességből kölcsönözte, amelynek jól bevált, évszázados gyakorlatához tartozott, hogy a különböző fokokon «dolgozók» más és más, egyre radikálisabb terv kivitelén munkálkodtak s hogy az alacsonyabb fokon álló «testvérek» sohasem értesülve a magasabbfokúak törekvéseiről, akaratlanul is bábok lettek a láthatatlan vezetők kezében.

Martinovics 1794 májusában kezdette meg a szervezés munkáját s négy igazgatót választott maga mellé osztályos társa: Laczkovics, továbbá Hajnóczy, Sigray és Szentmarjay személyében. Hárman közülök a szenvedélyek emberei, a negyedik: a higgadt Hajnóczy pedig a konzervativ-reform radikális ellenzékének az összeesküvéshez való csatlakozását jelenti. A szervezés elég lassan haladt s bár feltétlenül több tagjának kellett lennie, mint amennyire utóbb a bűnrészesség rábizonyult — hiszen pl. az öngyilkossá lett Király és Fodor halálával a láncok végigkutatása lehetetlenné lett —, mégis még csirájában volt, amikor a bécsi rendőrség az ottani elégedetlenekkel együtt elfogta Martinovicsot is (július 23.). A rendőrség először nem is gyanította, hogy Martinovics működése Magyarországra is kiterjedt. S ha férfiasan viselkedik, társait megmenthette volna a haláltól s ezzel sok könnynek és gyásznak vehette volna elejét. De

Martinovics nemcsak kiméletlenül felfedett mindent anélkül, hogy ezzel sorsát megjavította volna, hanem hamis vádjaival, hazudozásaival a veszélyt még nagyobbá, az uralkodó s környezetének félelmét még alaposabbá tette.

A bécsi összeesküvők elégedetlenek, «demokraták, jakobinusok» voltak, a francia forradalomért lelkesedtek, de a rendőrség épen úgy nem találta mozgalmukat túlságosan veszedelmesnek, mint a kormányférfiak és az uralkodó sem. Halálra csak a katonai bíróság ítélt egyet. A főtervezőről, báró Riedelről, az volt a meggyőződés, hogy fantaszta, akinek képtelen tervei olyan «szánalmasan buták», hogy azoktól semmi félni való sincs. A bécsi összeesküvők nem voltak veszélyesek, mivel egyrészt nem alkottak formális társaságokat, másrészt pedig hiányzott náluk a magyarországi reformátorok társulatának megfelelő közbenső alakulat, amelynek segítségével felforgatásukat komolyan megkezdhették volna.

A magyarországi mozgalom már ab ovo veszélyesebbnek tűnhetett fel, mivel itt a forradalom régi elszakadási törekvések továbbfolytatását jelentette, a reformátorok mozgalma nacionalista színezetével megszerezte a nagy tömegek szimpátiáját s így már eleve is félni lehetett, hogy a létében veszélyeztetett uralkodóház tagjai, elveszítve a nemzetbe vetett bizalmukat, politikájukban a nemzeti fejlődésre nézve káros szempontoktól fogják befolyásoltatni és vezettetni magukat. De még elmult volna a veszély s a végzetes baj nem következett volna be, ha Martinovics elfogatása után, csakhogy megmentse magát, a legképtelenebb dolgok előadásával tovább és tovább tápot nem ad a bizalmatlanságnak; ha sokszorosan nem hatványozza mozgalmának jelentőségét s így egyaránt okozója lévén a kormányférfiak és az uralkodó felfogása megváltozásának, Magyarországnak ezzel mérhetetlen kárt nem okoz.

Mályusz Elemér.

TŰZ VOLT...

A félrevert harang riadtan kongott,
mint bomlott szíve beteg Éjszakának...
Telt csürök égtek, gazdag asztagok.
A szél széthordta már a füstszagot
s megvakította fent a holdkorongot.

Pár perc... Hamarkezű lángépítészek
Tűzistennek több tornyot építettek,
alulról egyre jött a lángsereg,
tűztornyok nőttek s párkányok felett
a hold csüngött mint égő fecskefészek...

Lent hangyabolyként emberraj gomolygott,
a kunyhók csúcsán elszánt arcú gazdák,
mások lovat mentettek, ökröket,
síró asszonynép dézsát, vödröket
cipelt, jajgatva ugyanazt a dolgot...

Egy öreg néni, szent, rózsafüzéres,
ki minden haldoklókat végig virraszt,
halottat mosdat s újszülötteket,
a lakziban mókát mond, vicceket
s ki minden jóban-rosszban összeérez:

most nagy kereszttel jött soványkа vállán,
az égő csűr s a ház közé leszúrta
a sárba, hogy elűzze a tüzet . . .
Csodát igérve, hívta a Szüzet:
s a szél megfordult, más égtájra szállván.

Az udvarán egy tönkön ült a gazda
s kihívó daccal nézte csűrje vesztét,
ökölle markolászva tenyerét,
mellyel, hogy kikaparja kenyerét,
beleszántott a pacsirtás tavaszba . . .

Kazalban volt egyévi verítéke:
napcsókos rétek édes szénaálma:
tapinthatóvá harcolt Szorgalom . . .
S most itt az őrült vad vörös malom:
perjévé, füstté őrli s vége, vége . . .

Tévedt tinóját terelték a vének,
villámgyorsan felállt, hogy észrevette,
káromkodott keserveset, nagyot:
«Ha már az Isten enned nem hagyott,
most odaadlak néki pecsenyének . . .»

s az égő csűrbe verte egy husánggal . . .
Félelmetes volt, mint az ezeréves,
Keletről idetévedt ős Paraszt,
ki végigszántott ezer őszt-tavaszt
s leégett minden csűrje szörnyű lánggal . . .

Aztán fölállt a Tisza—Duna tájon,
mikor üszök lett kazla, fája, csűrje,
káromkodott keserveset, nagyot
s amit a vörös tűzvész meghagyott:
a tűzbe dobta szívét, hogy ne fájjon . . .

Mécs László.

NAGY LEÁNYKA, KIS LEGÉNYKE.

Fiam, a János, idei-nyáron lesz hároméves és más szenvedélye nincs egyelőre, minthogy valami módon dohányt szerezhessen a pipájába. A pipa egészen kicsi, szemfogra-álló készség s mivel medvecukorból való, lyuk sincsen benne. Ennélfogva nagy probléma maradt előtte jóideig, mimódon tömje meg a pipát. De aztán segített magán: elemelte a pipaszurkálómat s azzal furkált ki lyukat a dohány számára. Akkor aztán elémállt a pipával:

— Apuszi, adjáj ed tisz dovánt...

— Minek az neked? — kérdem komolyan.

— Pipászni atajot.

Szigorúan utasítom rendre:

— Ilyen kis fiúnak még nem szabad pipázni! Majd, ha leérettségiztél.

— Mitoj fodot éjetszédiszni?

— Tizenöt év mulva. Most menj játszani a lovaddal s ne zavarj!

A tizenöt esztendőre kiszabott határidőt nem igen érti s gondolkozva megy át a másik szobába. Ott megáll, kicsit maga elé töpreng, mint egy öregúr. A pipa a szájában. Később kifelé indul a pipával. Sokáig hallom, amint lefelé kopog a lépcsőkön, bizonyára tünődözve valamin, mert a kopogás abbamarad néha. Valószinű, hogy olyankor meg-megáll a lépcsőházban.

Gondolom, lemegy az udvarra, ott majd csak eljátszik s azalatt dolgozhatom valamit idefönt.

De nem sokáig maradok nyugton. Jánost ugyanis a mai nap délelőttjén reámbízta a család. — Csak egy órácskára, kérlek — mondta az anyjuk, akinek el nem halasztható dolga akadt a városban. A leány sincs itthon, mert bevásárolni ment, János kisnénje viszont, az Ágnes, iskolában van ilyenkor, amelynek elsőosztályában figyel sok szorongás közt a tanítónéni előadására.

Egyideig elpiszmogok az írással, de az eszem egyebütt jár. Mert a fiú hangját nem hallom odalent. Ki tudja, mi eshetett vele? Talán nekiszaladt valami bokornak s kiüthette a szemét... Félórája már, hogy lement a pipával s nem lehetetlen, hogy a ház előtt álló vízóraüreg fedőlapját kezdte emelgetni s belefordult a mélységbe. Mert kútszerű üregben van elhelyezve a vízóra s felsőlapját ő is föl tudja már emelni, ha nekifeszíti a két apró karját. Bizonyára odalent fekszik ájultan és kificamított lábbal.

Leteszem a tollat s nyugtalanul sietek le az udvarra. Körüljárom a házat a hátsó-tájon: nincs sehol. Aztán az utcairész felé sietek dobogó szívvel . . .

Hanem a ház sarkánál egyszerre meg kell állnom.

János persze nem veszett el. Ellenkezően: a vasrácsos kerítés mögött áll, szemközt vele, az utcán, egy fapipás ember. Úgylátszik, diskurzusban vannak. Épen János beszél:

— Bászi, adjáj netem ed tisz dovánt. Apuszi monta, hod jehet pipászni . . .

A bácsi mosolyog rajta s annyit mond:

— Ilyen kis embernek még nem szabad.

S azzal továbbmegy. De többször visszafordul s olyankor fejcsóválva mosolyog.

Lesállásba helyezkedem az egyik bokor mögött s most már kíváncsian várom magam is, min törheti fejét az imposztor?

János is vár a vaskerítés mögött s élesen figyeli a jövőmenőket. Úgy öt perc mulva idősebb úr bukkan föl a gyalogjárón, hosszúszárú pipával. János egy nagyot nyel abban a pillanatban s megállítja az öreget:

— Bászi, hova méd?

Az öregúr majdnem visszahőköl, hogy mit akar tőle egy ilyen hüvelykember, de aztán barátságosan mondja:

— A hivatalba, kisfiam. Hát te mit akarsz?

— Pipászni atajot. Adjáj ed tisz dovánt. Apuszi monta, hod jehet pipászni.

Az öregúr nevet rajta, aztán nagy-kedélyesen előszedi a dohánytartóját s egy csipettel átnyujt belőle a rács közt az ifjúembernek. Aközben szélesen mosolyog.

János a tenyerét tartja oda, majd leül, két ujjával felcsipteti a dohányt s gyömöszölni kezdi a medvecukor-pipába. Amikor úgy érzi, hogy jó lesz, szájába dugja s színi kezdi, de úgy, hogy behorpad tőle a két arca.

Az öregúr előveszi a zsebkendőjét s mialatt továbbmegy, szemét törölgeti a nevetésben. Hanem akkor én is kilépek a bokor mögül:

— Hát te mit csinálsz, hé?

Abban a szempillantásban oldalthajítja a pipát, felugrik s ijedtében haptákba csappantja a sarkait:

— Szemmitsze nem szinájot . . .

A tettenérés nyilvánvaló. Úgy teszek, mintha semmit se vennék észre: a mai napra anélkül is lesz még elég a rovás on. A pipát fölveszem és zsebrevágom. Aztán megparancsolom, hogy utcai járókelőket ne molesztáljon, mert az nem illik. Megígéri, hogy aszerint fog cselekedni.

Megnyugodva megyek föl a lakásba, hogy folytatom az írást. Ezúttal sikerül. Hisz János kezet is adott rá, hogy nem lesz renitens odalent. Irok vagy negyedórája, amikor azzal nyit be lábújjhegyen

a leány, aki közben megjött a bevásárlásból, hogy egész véletlenül szenzációs fölfedezést tett. Pénzt talált az ebédlő asztalában, két belső léc közé gyömöszölve.

Átveszem az összeget s megszámlálom. Tizenhatezer és kétszáz korona. Összevisszagyűrve.

— Ez a János magángyüjtése — mondom a leánynak.

— Én is gondoltam mindjárt, nagyságos úr — válaszol csendesen a leány. — Az asztalt törölgettem alulról, s amint fölnéztem, megláttam, hogy pénz áll ki a két léc között.

Kissé szorongva mondja ezt, mert tudja, hogy most nagy leszámolás fog következni. Előre sajnálja Jánost.

— Menjen csak érte és hozza föl!

A leány indulni akar, de ugyanakkor meghalljuk mindaketten, hogy már jön is fölfelé a lépcsőházban. Valami nagyjelentőségű dologban siethet, mert igen gyorsan kopog. Félperc mulva szinte beesik az ajtón, izgalomban liheg s kerek szemmel magyaráz:

— Apuszi, deje mindájt, ojan tisz ájjatot vannat asz udvajon!

— Miféle kis állatok vannak az udvaron?

Kézzel-lábbal azon van, hogy megértesse magát. Leguggol s a szőnyegen mutatja, hogy mászkálnak az állatok odalent.

— Mind fetete ész mennet a fődön...

Most már egyelőre föl kell függeszteni a kihallgatást s meg kell nézni azokat a fekete állatokat, melyek a földön mennek. Lefelé indulok, de azzal állít meg:

— Vidüt je a botot isz, med tejj őtet vejni!

A bot után nyulok, hogy kéznél legyen mégis, ha verekedésre kerülne a sor azokkal a bizonyos állatokkal. Sejtelmem sincs, miről lehet szó.

Lemegyünk, odalent aztán az udvar hátsórésze felé kezd kalauzolni, ahol is kis kert húzódik meg a sarokban. János — két-három lépésre a saroktól — elhúzza a kezét s biztatgat, hogy csak menjek tovább most már magam.

— Hát te mért nem jösz?

— Mejt medhajapját a natamat.

Nem tudom, mért harapnák meg épen a nyakát azok az ijesztő állatok, de azért továbbmegyek. Már messzebbről látom, hogy egy mozgó feketeszallag vonul keresztbe az utacskán: hangyák menetelnek ott, szakadatlanul föl-alá. Egész hadi-utat dolgoztak már ki.

Megállok és visszanézek:

— Ezek azok?

— Iden — mondja ijedezve, miközben hátrálni kezd. — Vejd med őtet a bottaj!

— Az állatokat nem szabad verni — magyarázom neki —, mert akkor megharagszik ránk az Istenke...

Aligha veheti komolyan, mert tovább biztat:

— Isztente nem játja, mejt ejment ebédejni... Üszd med a bottaj a fejütet!

— De, hogy üssem meg a fejüket, mikor a bot nagy, a hangya meg kicsi!

Még mindig nem hagy föl kegyetlen szándékával. De a világért nem merne közelebb jönni:

— Hát attoj mond med netit, hod menjenet hasza!

— A hangyák nem tudnak beszélni. Különben is azért jöttek ide, mert rossz gyerek vagy!

Nem is védekezik, mint aki érzi, hogy rajtakapták valamin. Csak ekkor jut eszembe a harácsolt összeg:

— Gyere csak föl velem, mert egy kis beszédünk lesz!

A dugaszpénznek előzménye is van természetesen.

Egyízben — elég meggondolatlanul — elővettem Jánost s kifejtettem előtte, hogy ott kezdődött az ember, mikor a másnapra is kezdett gondolni. Másszóval: a pénzéből lehetőleg félretesz ki-ki, hogy a következő huszonnégy órában se maradjon betevőfalat nélkül. Kiemeltem előtte, mily dicséretes erény a pénzgyüjtés. János attól kezdve gyüjtött is fanatikusan — a máséból. Édesanyja panaszkodni kezdett egy idő mulva, hogy valaki lopkodja a pénzét. A tettest persze nem volt nehéz kinyomozni. Könyveim közül, a falova nyerge alól egész köteg pénzt emeltünk ki. Hamarosan rájött, hogy az anyja titokban robbantja a bankját, amire új dugaszhelyeket fedezett föl. Vége-hossza nem volt a nyomozásnak. Akkor elővettem négyszemközt, nagyon komolyan, hogy lopni nem szabad, mert a zsiványt becsukják a detektivek. Nem szólt rá semmit, amit belenyugvásnak vettem s egy idő óta az anyja sem tapasztalt semmi gyanusat. És most tessék!

Azalatt fölérünk a szobába. A pipát leteszem az íróasztal sarkára, őt magát haptákba állítom. Felvágja a fejét, úgy néz farkasszemet.

— Ki dugta el ezt a pénzt az ebédlőszoba asztalába? — s az előttem heverő pénzcsomóra mutatok.

Bátran, szinte dacosan vág vissza:

— Én!

— Miért tetted?

— Hod leden mit enni hojnap. Apuszi mondta.

Ez igaz. Nem is tudom hirtelen, mint vágjam ki magamat. De azért rendreutasítom:

— Az régen volt. Azóta nem megparancsoltam, hogy tilos pénzt lopkodni!

— Tijosz, — mondja kissé bátortalanul.

— Mondd meg most nekem, de őszintén, ahogy férfiúhoz illik, minek dugdosod a pénzt?

— Mejt jovat atajot venni. Ojan nadot.

— Miféle nagy lovat?

Egyszerre magyarázni kezd mind a két kezével:

— Ojan nadot, amelyit a toszit hussza asz utszán . . .

Képtelen vagyok meggyőzni, hogy egy lóra sok-sok pénz kell s ha lenne is egyszer annyi pénze, nem tudnók hova tenni a lovat. Azt mondja rá, hogy a hálóba. Rendreutasítom, hogy ne szóljon közbe, a lóhoz különben is kocsis kell.

— Én jeszet a toszisz, — motyogja konokul.

Sarokba térdeltetem, háttal a szobának. Mégis csak példátlan ez a fegyelmezetlenség!

Ott ül a két sarkán, lehorgasztott fejjel. Én pedig írni kezdek. Irok-írok s néhány perc múlva hallom, amint maga elé susog:

— Nadapa udisz ad netem ed nad jovat . . .

Sajnos, a nagyapja csakugyan igért neki egy csikót tavaly nyáron, amikor látogatóba vitték át a Felvidékre. A nagyapai kikötés úgy szólt másfelől, hogy a csikó csak sikeres matúra után esedékes, ám János rég eleresztette a füle mellől ezt a föltételt.

Irok aztán jó sort. Félóra is beletelik, amire fölnézek. De akkorára hült helye van Jánosnak s a pipa is eltűnt az asztal sarkáról. Bizonyos, hogy mialatt elmerülve dolgoztam, lábújjhegyen az asztalig sompolygott s elemelte.

Mitévő legyek ezzel az emberrel?

Úgylátszik, megugrott valamerre. Átnézek a hálóba, hátha oda bújt meg! De János helyett az Ágnes nénjét találom. A nagytükör előtt áll, haját rendezgeti, gyönyörködik magában s éppen akkor egy nagyot sóhajt:

— Istenem, de szép vagyok!

Az öncsodálat már kisebb korában is szokása volt a kisasszonynak, de ez a mai hiúság kicsit sok nekem is. Mi lesz ezekkel tizenöt év múlva? Hároméves nem volt még, amikor többször rajtakaptam, hogy egy kis kézitükör előtt lisztte l maszatolja be az arcát. Néha olyan volt, mintha akkor húzták volna ki egy liszteszsákból. Ha elővettem, fesztelenül annyit szólt:

— Púdejozom madamat.

A nagy ég tudná, kitől tanulta! Az anyjától semmiesetre. Később is előfordult, hogy a hideg sütővassal fodorította a haját. Ez azonban régen volt, amikor még nem lehetett számonkérni. Most azonban, amikor már az intézet első elemi osztályának tagja, mégis több komolyságot tenne föl róla az ember. Akaratlanul megállok az ajtóban s az első pillanatban eláll bennem a lélekzet.

Még egyre a hajával babrálgat a tükör előtt. Ahogy készen lesz, csípőre rakja a kezét, megfordul jobbra, megfordul balra, végignézi magát s másodszor is sóhajt:

— Nagyon szép vagyok . . .

Ugyanekkor megpillant s mosolyogva üdvözöl:

— Szervusz, apus! Szétbomlott a hajam, hát rendbehoztam magamat egy kicsit.

— Hallod-e, — mondom némi keserűséggel, — hogy nem tudod megúnni azt a tükröt!

— Ne haragudj, apus — mosolyog megvesztegetően s némi fölénynyel is, — de ehhez te nem értesz . . .

Zavar fog el; nem lehetetlen, hogy igaza van a fruskának. Vissza akarok húzódni, de az ajtóban megfog:

— Légy nyugodt, apus, úgy feleltem ma is mindenből, mint a vízfolyás. No, eredj csak be és dolgozz magadnak!

A kisasszony felülmaradt, mint minden alkalommal. Nem igen merek ellene szólni, mert érzem, hogy női dolgokban járatlan ember vagyok. Legokosabb hallgatni.

Visszaülök hát az íráshoz, Isten tudná, hányadszor már a mai délelőttön! De mert János hosszú ideje nem jelentkezik, az erkélyre megyek ki s lenézek az udvarra. Szerencsére megpillantom, épen az erkély alatt. A falnak dűtött háttal áll lent, keresztbevetett lábbal, mint valami idősebb úr s majszol valamit. Leszólok:

— Mit csinálsz, János?

— A pipát eszem med, — szól föl egykedvűen. — Máj szat ennyi van bejője!

S mutatja a pipa csonka szárát. Ez különben nem ujság, mert valahányszor új pipát kap, ebéd előtt mindenesetben pipaevés következik.

Az erkélyen maradok még darabkát. Egyszer csak nyílik a kapu s az anyjuk lép be rajta. Egy kislányt vezet a kezénél, olyan kéteszten-dőske formájút. Ahogy meglát a kisasszony, kedvesen köszön fel alulról.

— Csak nem vendég? — kérdezem kíváncsian.

De az. Megtudom rövidesen, hogy Klárika egyosztályba jár Ágnes kisasszonnyal, bent lakik az intézetben s mivel a legjobb barátnők ezen a világon, anya és leánya már úgy végezték egymás közt, hogy Klárikát ma meghívják ebédre. Az anyjuk most azért ment át az intézetbe, hogy kikérje a vendégkisasszonyt egész délutánra.

Érzem, hogy bonyodalmak lesznek még ebből. Mert János nagy ellensége a női nemnek.

Nem egyszer megtörtént eddig is, hogy három-négy fruska látogatta meg nénjét. Ezek a vizitek természetesen kölcsönösek: kávézással, traccsal, melynek folyamán a hölgyek alaposan meghányják-vetik a maguk dolgait s megvitatják a divatot. A tereferének rendszerint az a vége, hogy valaki kirepül a szobájuk ajtaján. Persze János az, akit közös erővel löktek ki maguk közül.

János ugyanis romboló hajlandóságú egyéniség. Tegnap az történt például, hogy a szomszéd szobában összetett kézzel könyörgött a nénjének: csak most az egyszer mutassa meg neki a babáit! Csak épp hogy rájuk pillant! Olyan rég nem látta már őket, szépen egymás mellé állítva! Addig rimánkodott, hogy a nénjének megesett rajta a szive és kiültette neki a babáit. Nagyság szerint.

János odalépett erre a babákhoz s amikor úgy érezte, hogy lendületközelben van, egyet rúgott, de olyat, hogy a babák kalimpálva zúgtak föl a mennyezetig.

A büntetés ezúttal sem maradt el. De ez már nem is számít nála.

Hanem ez régen volt: tegnap még. Most csupán azt akarom megemlíteni, mint járatta meg vele félórával előbb a nénje, meg nagy barátnője, a Klári kisasszony.

Kevés van már az ebédidőig, addigra szeretnék készen lenni az írással. De csak abba kell hagyni megint. Nem is tudom, hányadszor a mai délelőttön!

Mert az udvarról váratlanul éles csetepaté ver föl. Először élénk tiltakozás üt meg (János az, aki tiltakozik), utána kézzel-lábbal való kapálózás és sivítás, ahogy csak kifér a torkán:

— Nem medet isztojába! Nem medet isztojába!

Az erkélyre lépek ki s lepillantok. János falnak veti a hátát, földnek feszíti a lábát, mialatt a két fruska a kapu felé próbálja cibálni. Egyik a jobb, másik a balkezénél ráncigálja:

— Megállj, viszünk az iskolába!

— Nem medet isztojába! — védekezik kétségbeesetten. — Szohasze nem medet!

A két kisasszony, úgylátszik, azt a mulatságot találta ki, hogy az iskolával kezdte rémítgetni Jánost. Köztudomású ugyanis róla, hogy a düh irtózatával gondol minden kulturális törekvésre . . .

A nagy zsivajban leszólok:

— Lányok, hagyjatok neki békét!

Eleresztik s kacagva tapsolnak, hogy ennyire megjáratták vele. János nem igen hallhatta a hangomat, mert szembefordult velök, egyet fúj, aztán odavágja:

— A tejemtészit nettet!

De erre már elkap az indulat:

— Hát te káromkodni is szoktál? Gyere csak föl!

. . . Minek nyujtsam? Beletelik negyedóra, amire mély töprengések közt felér a szobámba. Sarokba kell térdepelni, háttal a szobának. Másodszor immár egyetlen délelőttön.

Azalatt írok s nem figyelek föl. Amire pontot teszek, a leány is benyit: tálalva az ebéd. Fölnézek és látom, hogy János hallgat a sarokban, illetve szuszog. Időközben ugyanis elaludt. Ugy fekszik, térden s arccal a földre borulva, mint az igazhívő: homlokával a földet csókolva, Mekka felé. Hozzálépek, de nincs szivem, hogy fölverjem. Gubbasztva szuszog, arca a szőnyegen, hátuljával fölfelé. Mint valami kis ágyú.

Hogy mennyi gondja van egy ilyen apró embernek!

Komáromi János.

TAVASZI ZSOLTÁR.

Valaki rálehelt a hegyek hósüvegére
s az óriások felujjongtak: végre!

Valaki rálépett a folyók jegére
s mikor százezer folyón megroppant a jég,
a vizek felharsantak: végre!

Valaki elindította délről a darvakat,
fecskéket, gólyákat, kakukkokat,
hogy idejében érkezzenek az ünnepre.

Valaki pacsirtákat nyilazott a magasokba
s azóta csivogva csörgedez, csurran a csupa likas égből,
csivogva csörgedez, csurran a csudakék muzsika.

Valaki fehérbe, pirosba, sárgába öltöztette a fákat.
Valaki felcicomázta a tüskebokrokat is,
hogy évenkint egyszer ők is szépek legyenek.

Valakinek gondja van, hogy zöldüljenek a vetések,
legyen csalán és gyöngyvirág, mézfü és nadragulya
és mindenek öltözzenek ünneplőbe.

Valaki vadakat járat az erdőkben,
nyuszikat rejteget, őzeket riasztgat,
rókákat ravaszkodtat, mókusokat mókáztat,
farkast és futrinkát futtat, méheket rajoztat.

Valaki simogatja a füzfák sárgán szűzlő haját,
mint én a kétnapos libuk hátát
s mint Kanadába induló paraszt cserepes tenyere
csecsemője harmatos kacsóját az állomáson.

Valaki tavaszt, változást patakoztat a világra:
sziklákból, földből, állatokból
hangokat, szineket, szirmokat, változást csihol ki Valaki.

Csak belőled nem bír ünnepet csiholni, Ember!

A fecskéket felhozta hozzánk: és kitavaszodott;
ha téged felvinne északra: megsűrűsödne a hóhullás;
ha levinne délre: befagyna a tenger, Ember!
Ha fölnyilazna pacsirtaként az égre:
örök feketeség borulna a világra...

Nem mondom: bőröd bizsereg neked is,
cigánnyal huzatsz, örülsz a szeretődnek,
arcizmaid mosolygósdit játszanak,
— de agyvelőd tekervényeiben borzalmak tanyáznak:
fekete kőszakadékokban fekete haramiák.

Pedig a többi csak játékszer:
felhúzta Valaki a fákat, folyókat, férgeket,
naprendszereket, üstökösöket:
pontosan járnak és lejárnak egyszer...
«És látá az Isten, hogy jó...»

Csak rólad mondotta a rettentő igéket:
«megbáná, hogy embert teremtett a földön...»

Mert te volnál az Isten gyönyörűsége:
— és te vagy az Isten golgotai gyalázata, Ember!
Te volnál az Isten gyönyörűsége:
— és te vagy az Isten hétfájdalma, Ember!
Te volnál az Isten atyai szelídsége:
— és te vagy az Isten hetedizigleni haragja,
hiába állította fel a villámháritót a Golgotán, Ember!
Te volnál a teremtés koronája:
— és te vagy a teremtés csődje! Ember!

Te vagy az Isten állandó nyugtalansága,
te vagy az Isten boldogtalansága,
tavaszodj végre akarata szerint, Ember
és légy az Isten boldog békessége. Ámen.

Mécs László.

A NAGY CSENDŐR.

Bakos Jenő csendőrfőhadnagy úr rettenetesen dühös volt. Elkáromkodta már az összes kaszárnyában tanult káromkodásait s most újabbakon törte a fejét, nagyokon és kacskaringósakon, amikbe belecsavarinthatja a mérgét. Erre a pogány műveletre volt is némi oka Bakos Jenő csendőrfőhadnagy úrnak. Egyrészben azért, mert Ella asszony nincs tíz perce, hogy táviratozott Budapestről, hogy az anyai házban nagyon jól érzi magát s sok csókot küldve, még három napot marad, más- és nagyobbrészt pedig azért, mert az összes csendőri nyomozások fiaskót mondtak tegnap estére s ő szolgabírótól alispánig, sőt följebbről is rakhatja zsebre a gúnyolódást, avagy az esetleges orrokat s fuccs a soronkívüli előléptetésnek.

Jasztrab Kajetán eltűnt, mint ha a föld nyelte volna el. Az egész örs két hétig, éjjel-nappal fölváltva kutatott utána, bejárták az egész járást és sehol sem akadtak nyomára, pedig minden jel arra mutatott, hogy itt rejtőzködik valahol.

Egy menedéke volt még a főhadnagy úrnak, egy reménysége: Szabó Lőrinc, a nagy csendőr, ki a multkori nyomozásban lábtörést szerezvén, ma jön meg a déli vonattal a helyőrségi kórházból. Brilliáns csendőr volt ez a Szabó Lőrinc, parasztsorból verte fel magát tiszthelyettessé a tudásával és a rettentő akaratával. Mert akarata szinte ijesztő volt neki. Ha valamit egyszer föltett magában, azt keresztülvitte, ha minden tört-szakadt is. Sárga szemei égtek, sovány arcán kidagadtak az izmok, ha kereste a helyes nyomot s ha egyszer ráakadt, hihetetlen fáradságokon át képes volt hetekig akár kenyéren-vízen hajszolni. Olyan volt, mint egy nagyszerű véreb. Amit egyszer megfogott, el nem engedte, ha minden foga kitört is belé.

Ezt az embert várta a főhadnagy úr. Amint hogy nem is hiába várta, mert fél kettőkor, ahogy a vonat megjött, kemény léptekkel fordult be a laktanya udvarára s a hidegtől pirosra csípett arccal feszesen jelentkezett.

— Főhadnagy úrnak alázatosan jelentem, megérkeztem!

A főhadnagy nagyot örült. Kezet adott neki.

— No, hogy van, Szabó? Meggyógyult? Csak komótosan álljon.

— Köszönöm, főhadnagy úr, egészen meg.

A főhadnagy dörzsölte a kezeit.

— Nagyon jól van. Vesse csak le a kabátját, aztán jöjjön vissza hamarosan, meg akarom ezt a Jasztrab-ügyet beszélni magával.

Hosszasan tanácskoztak s a végén Szabó Lőrinc tiszteletteljesen, de keményen jelentette ki:

— Majd én előkerítem, főhadnagy úr.

— Jól van, Szabó — mondta a főhadnagy. — Ha sikerül, gondoskodni fogok róla, hogy magasabb helyről is megkapja az elismerését és a jutalmát.

— Nem azért teszem, főhadnagy úr.

— Tudom. Kötelességből. Derék csendőr maga, Szabó, rászolgál a dísznevére. De azért csak bízza rám. Vegyen maga mellé annyi embert, amennyit csak akar az őrségből s Isten nevében aztán fogjanak hozzá.

Szabó ekkor egy furcsát mondott.

— Majd egyedül, főhadnagy úr, ha meg tetszik engedni.

— Egyedül? — csodálkozott a főhadnagy.

— Igenis, alásan kérem. Ez személyes ügyem.

A főhadnagy a kilátásba helyezett elismerésre és jutalomra gondolt s azt mondta:

— Értem.

Aztán gondolkozott egy kicsit.

— Ez ugyan szabályellenes, Szabó, azt maga is épúgy tudja, mint én. De hát magára való tekintettel, nem bánom, tegye, ahogy akarja.

S elbúcsúzott.

— Hát Isten vele, Szabó. Vigyázzon magára. Szerencsét nem kívánok, az nem jó. De óvatos legyen. A fegyverét mindig töltve tartsa.

Kezet nyujtott neki s elbocsátotta. S azt hitte, érti ezt a személyes ügyet.

Pedig nem értette.

Mert nem a jutalom hajszolta ezt a szikár, kemény embert. Nagy előzménye volt annak, hogy Szabó Lőrinc egyedül akarta lebonyolítani az ügyet. Jasztrab Kajetánnal együtt gyerekeskedtek, egy faluban nőttek fel, ide talán a hetedikben vagy nyolcadikban s az órás fiával nagyon jó viszonyt tartott fenn az értelmes parasztfiú. Mert órás volt az apja Jasztrab Kajetánnak, megtermett, szuszogó morva ember s hogy Kajetánból Kajetán lett és nem József vagy István, annak az a nyitja, hogy éppen Kajetán-napján született s a vallásos morva egyszeriben ezt tette meg a fia védőszentjének. Derék szál legény lett aztán Jasztrab Kajetán. Közben három vagy négy gimnáziumot is végzett, de meghalt az apja s a lakatosmesterséget választotta életpályájának. Húszéves korára első lakatossegéd lett a faluban. Akkor katonáskodott, majd utána Pestre ment tökéletesíteni magát a mesterségében s mire visszajött, hallgatag, csöndesléptű, magábafordult ember lett; koránál jóval öregebb, furcsa szavakat mondott, amiket csak úgy bámultak a falusiak; kocsmába nem járt, de otthon órákig elolvasgatott vagy álmodó, nagy, kék szemeivel nézte az esti eget. Amolyan rajongó dilettánsa lett az életnek, ki nagy gondolatokban éli ki magát.

A háború aztán megint katonának törte, végignyavalygott kint három esztendőt, akkor egy keserves comblövés miatt rokkant lett s Szabóval, kinek hosszabb szabadsága volt, együtt érkeztek meg a faluba. Kajetán már akkor huszonnyolcéves volt, Szabó harmincárom, kitüntetéssel, őrmesteri ranggal s bár ég-föld volt már köztük a különbség, még mindig jóban voltak, úgyannyira, hogy Hegyi Krisztinához is együtt kezdtek járogatni. Szabó őrmesteresen és rangosan, Jasztrab Kajetán örök hallgató arcával s nagy, álmokat látó, kék szemeivel. Úgy esett aztán később, hogy a szórakozási szándék mindkettőjüknél komolyabbra fordult, titokban már vicsorgattak egymásra, de azért csak együtt járták mutatott barátsággal a lányhoz, míg Szabó újra a frontra, Jasztrab Kajetán Pestre nem került.

Sűrűn jöttek aztán a lapok a frontról, szép, hosszú és komoly levelek Budapestről, melyekben egy szelíd, mindent az asszonyban kereső ember nagy rajongása nyilatkozott. A lány eddig csak könnyű és únt bókokat hallott a községi irnoktól, egyszerű, paraszti szavakat a gazdalegényektől, melyek sohasem fogták meg valami különösen s így ezek a levelek a mélyéig kavartak, húzták Jasztrab Kajetán felé, kit valami szokatlan embernek látott.

Sűrűn válaszolgatott s hamarosan megegyeztek, hogy Kajetán levélben megkéri a kezét, pünkösdre lejön és megtartják az esküvőt.

Igy is lett.

Jasztrab Kajetán hazajött s elvitte magával Hegyi Krisztinát Budapestre. Mire Szabó hazajött, már hűlt helye volt a leánynak. Az összekapta a száját s kemény fogadalmat tett, hogy megbosszulja magát. A háború utáni keserves időket otthon élte végig hallgatagon és komoran, nevetni sohase látták s hogy a kommun elmúlt, csendőrnek jelentkezett. Ott megszerették a tettre kész, értelmes, komoly embert s hamarosan hírre tett szert.

De sohasem felejtette el Hegyi Krisztinát, úgy gondolt a lányra, mint ellopott életére s a bosszú mint egy örök szú rágott benne.

Múltak az évek s Jasztrab Kajetánék élete rosszra fordult Budapesten. Munka alig volt, Kajetán hol keresett, hol nem s a szobák sarkaiban ott kuncogott már az ínség. Jasztrab Kajetán heteken át loholt a városban, de alig tudott itt-ott egy kis alkalmi munkát elcsípni, amiből ép hogy tengetni tudták magukat. Az asszonyon, bár örök jókedvet tettetett, látta Jasztrab Kajetán, hogy a jókedv alatt kétségbeesést takargat, fogy és egyre sápadtabb lesz. Éjszakákon azon csípte, hogy sóhajtozik és sír s ezek rettenetes kínok voltak az embernek, aki, látva az asszony nagy-nagy jóságát, most még jobban szerette.

Egyszer aztán elakadt valami gyárban. Kis fizetéssel ugyan, de ez is jobb volt a semminél. Legalább biztos kereset volt, ami, beosztva az asszony szorgos újjai alatt, mégis csak rendesebb élelemmé és nyugodtabb otthonná vált. Délben bevitte neki az asszony az ebédet s este Jasztrab Kajetán rohant haza meghatott szemekkel, mint egy szentet

nézte a konyhában dolgozgató asszonyt. Úgy élt az életében Hegyi Krisztina, mint egy nagy áhitat, a széltől is óvta volna s legszívesebben oltárra szerette volna tenni, hogy imádkozzon előtte, mint csendes, mély templomokban szokás. Semmi érzékeny pontja nem volt már, csak az asszony. Akármit megtett, akármit elviselt, de az asszony egy szomorúságáért ölni tudott volna.

Egyik nap pénz kellett neki. Valamit venni akart, talán születésnapja közeledett az asszonynak s hogy a második emelet vészlépcsőjének erkélyén, ahol épen átment, találkozott a munkavezetővel, megállította és kérte, hogy adjon neki előleget. Az sohasem szerette Jasztrab Kajetánt, nagy, furcsa, kék szemei örök titkok voltak neki és örökké nyugtalanítiotta ez a szálas, hallgató ember. Keményen dobta ki a szót:

— Nem lehet!

Kajetán könyörgésre fogta a dolgot. Olyan szépen kitervezte magában, ahogy kicsomagolja az ajándékát, ahogy nézi az asszony arcát s hallgatja a pazarlásért csendes és szelíd szemrehányásait, hogy csaknem sírva fakadt. Kérlelte a kövér munkavezetőt s annak egyszerre csak eszébe jutott, hogy milyen szép felesége van Jasztrab Kajetánnak. Látta párszor, mikor behozta az urának az ebédet, hát gondolt egyet s szólt:

— No, nem bánom. Majd holnap reggel küldje be az irodámba hozzám a feleségét érte.

Kajetánnal rettentőt fordult a világ. Tudta, hogy ez mit jelent. A vére nagy rótákkal indult fel fejébe. Rekedt volt a hangja, mikor azt kérdezte:

— Hogyan?

— Majd küldje be a feleségét!

Kajetán a vérmes arcára meredt s egyszerre azt érezte, hogy neki kell rontania. Elkapta, felemelte, megrázta rettentő indulattal s azt mondják, ledobta a második emeletről. Hogy meghalt, ezt már nem is tudta. Mikor a lármára kiszaladtak és lefogták, locsogott az orrából a vér. Ez volt még a szerencséje, másként talán guta üti ott.

Törvény jött ezután.

Senki se tudta, hogy történt, mint történt. Jasztrab Kajetán mentegette ugyan magát, a védője is minden érvet felsorakoztatott s mindenki szelíd és békés embernek ismerte, de pár évvel a forradalom után történt, könnyen mást gondolhatott . . . Elítélték Jasztrab Kajetánt hat esztendőre.

Elcsuklott erre az ítéletre, mert már gyereket várt az asszonytól. De csak bezárták s éjjel az ágyán sokszor sírt, mint a gyerek.

Hat hónap mulva aztán megszökött s erős volt a gyanú, hogy itt bujkál valahol. Mert Hegyi Krisztina az ura elítéltetése után hazajött az apjához, itt várta a gyerekét s itt élt csöndesen, sápadtan és szótlanul.

Ez volt a nagy eset, ami két hétig meddőn foglalkoztatta a csendőrörsöt.

Szabó Lőrinc tudta, hogy most érkezett el az órája.

Két napig csöndben hagyta az ügyet; gondolta, hadd nyugodjék meg Kajetán s hadd gondolja, hogy itt felhagytak az üldözésével.

A harmadik nap aztán fölvette a fegyverét, töltényt tett a táskájába, vonatra ült és lement a falujába. Ragyogó téli idő volt, keményen fagyott. Hó épen ezért nem tudott esni s a falusi fák barnán és szomorúan álltak a metsző levegőben mint fájdalmas, elárult mártirok. Szabó Lőrinc tekintgetve ment végig a vasútról bevezető hosszú utcán s hallotta, hogy a hegy alatt sóhajtozik a kopasz, nagy erdő.

Az apjáék a nagy utca közepén laktak, oda nyitott be először, de úgy sietett, hogy még a bundáját se vetette le.

Az anyja váltig bíztatta:

— Egy kis jó forralt bort, Lőrinc. Jó lesz ebben a nagy hidegben.

De leintette.

— Nem lehet. Most nagy vad ügyében járok.

— A Kajetán?

— Az. Nem látták édesanyámék erre csavarogni?

— Dehogy láttuk, fiam, dehogy láttuk. Tizennyolc óta nem volt az itthon, énekelte az öregasszony. Ugyan minek hajszolod mán a gyerekkori patjásodat?

Szabó Lőrinc egy komorat rándult.

— Ez törvény — mondta.

S elment.

A Hegyiéknél az asszonyt kereste. Az ott lakott, mióta megjött, a hátsó szobában gubbasztva, csendesen, mint egy hazajáró lélek. Varrt épen s a kemény kopogásra fölrezzent.

— Szabad.

A nyitott ajtóban Szabó Lőrinc állt előtte keményen, csákósan, fegyveresen és számonkérőn, mint a törvény. Sosem gondolta, hogy így látja viszont s Szabó Lőrinc se gondolta hajdan, hogy ilyen lesz a találkozásuk. Elsápadt az asszony s a csendőr is zavartan köszönt egy csöndeset.

— Jónapot.

Az asszony letette a varrnivalót, kinézett az ablakon, reszketett. Fölállt, széket húzott a csendőrnek s a torkában vert a szive.

— Tessék.

Szabó Lőrinc leült és nézte az asszonyt. Az nehezen mozgott már. Jóformán mindennap várta az istenáldást, hamarosan leült, mert remegett a térde.

Szabó Lőrinc látta az asszony állapotát, valami keserűség szállott rá.

— Hát így van?

Az asszony megértette a kérdést s Szabó előtt nagyon elpirult.

— Igy!

Most hallgattak egy keveset. Szabó Lőrincen átmentek a múlt napok, az esték, ismerte ezt a szobát apróra, a szekrényt, a varrógépet, a székeket, mindent. Egy pohár volt a szekrény tetején, megismerte: ő hozta Pöstyénből a leánynak, mikor katonáéktól odajárt fürdőbe. Lám, még megvan. De velük Pesten biztosan nem volt. Aztán a remegő asszonyra futott a tekintete. Annak kissé májfoltos volt az arca, de még mindig szép volt. Soványabb egy kicsit, sápadtabb, keserves sorsa belekarmolt az arcába, de a vonalak emlékeztetőn őrizték a régi Hegyi Krisztinát. Ó ha most az ő asszonya lehetne, az ő fiát hordozhatná, s ő várhatná a nagy órát. Most nem lenne ilyen hazátlan, társtalan laktanya lakója, nem a szigorú nagy csendőr, de boldog szántövető gazda, aki várja a gyerekét. S ez az asszony erős, vidám, piros menyecske lenne, megbecsült, gondozott. Módos gazda szép felesége. Nem lenne ilyen szótalan, szomorú, sápadt és elviselt. Keserű érzések voltak ezek. Komoly, ravasz szavakkal akarta kezdeni, így tervezte útközben, mikor jött, de ezek a keserves érzések más szavakat nyomtak ki a száján.

— Látja, látja, milyen másképen lett volna minden, ha énrám hallgat. Nyugodtan, gond nélkül élnénk a hatvan hold földön, nyáron aratnánk, télen otthon ülnénk, jó kis ámbitusos házunk lenne, leánder az ámbituson, meg hajnalka, disznók az ólban, lovak, barmok az istállóban. S most az én gyerekemet várnók. Olyan szép, nyugodt, erős asszony lenne. A Szabó Lőrinc felesége. S nem kellene félni, hogy bebörtönözik az urát. Hát érdemes volt?

Hegyi Krisztina félősen és szomorúan húzta föl a vállát. Ebben a mozdulatban bent volt minden szomorúsága, de az is, hogy akármint van is, szereti azt az embert. És hogy nem tud semmit, egy szót se tud mondani a csendőr beszédjéhez, egyetlenegy hozzákapcsolódó szót se. Idegen neki ez a beszélő ember s fél ugyan tőle, hogy most ki van neki szolgáltatva, de a félelme és az uráért való rettegése mellett azért mégis lenézi, hogy így a törvény örve alatt ennek a hatalmával akar bosszút állni a vetélytársán a régi vereségért.

Szabó Lőrinc érezte ezt. Valami oktalan szégyen vágott át rajta s aztán emiatt kemény düh az asszonyra. Mert igaza volt: most nemcsak a kötelességét teljesítette. Mindenáron meg akarta fogni azt az embert, mindenáron meg akarta bosszúlni magát. Meg akarta mutatni ennek az asszonynak, hogy kettőjük közül ő az érdemesebb s ő lett az erősebb. Az emlékezés elmúlt, megsértett férfi lett, ravasz és csendőr. Vallatott.

— Hát érdemes volt? Látja, tegnap elfogták Kajetánt.

Az asszony szédült egyet. Hát mégis? Mégis?

Olyan lett, mint a fal. Megkapaszkodott a székbe, nagy szemei dermedten meredtek Szabóra. Alig tudta kinyögni a kérdést.

— Hol?

Szabó felelt s minden idegével figyelte az asszonyt.

— Hatvanban. A csendőrök.

Nagy kő szakadt le az asszony szívéről. Föllélekzett. Hatvanban? Ez nem igaz. Ott nem foghatták el. Mert az ura itt bújkál a szomszédos erdőben, innen látogat néha haza. Itt van, itt van s amit ez az ember mond, hazugság. Csak be akarta csapni. Kínozni akarta. Alig tudta visszafogni a nevetését. De azért nem árulta el magát. Fájdalmat mímelt az arcára.

— Szegény uram.

A csendőr éles szeme látta mindezt s fölnevetett.

— Engem nem csap be. Csak meg akartam tudni biztosan: itt van-e a környéken az ura. S látom, hogy itt van, mert rettenetesen megkönnyebbült, mikor azt mondtam, hogy Hatvanban akadtak rá. Jobban vigyázzon az arcára, ha engem akar becsapni.

Az asszony rettentő gyűlölettel meredt rá. Érezte, hogy itt nemcsak a csendőrrel áll szemben, de elsősorban a mellőzött férfival s hogy ez a harc életre-halálra megy.

— Szóval, itt van valahol? — kérdezte a csendőr.

— Nem tudom.

— Ne tagadja.

— Nem tudom, — csökönyösködött az asszony. — Kilenc hónapja, hogy nem láttam.

— Ne hazudjék. Kilenc napja sincs. Biztos, hogy maga élelmezi, ruházza, gondozza innen, hisz maga a felesége.

Ezt csúfolódva mondta ezt a «felesége» szót. Gondolta, dühbe hozza vele az asszonyt s az elszólja magát.

De az asszony magánál volt. Föllobbant a szeme és vigyázott.

— Az vagyok s meg is tenném, higyje el, mert szeretem s kötelességem lenne, de nem tudom, merre van. Bár tudnám, utána mennék.

A csendőr összekapta a száját. Még mindig utána menne? Még mindig elsőbb személy az a szökött rab? Még mindig nem bírna vele?

— Egyszóval, nem akarja bevallani? Figyelmeztetem, hogy a tagadásával magát is csak bajba dönti. Mert elfogják ám az urát biztosan s ha kisül, hogy maga is részes volt a szökésében, magát is elzárják, Hegyi Krisztina.

— Zárjanak. Legalább együtt leszünk. De én nem tudok semmit.

A csendőrt elöntötte az indulat.

— Vagy azt hiszi, nem találom meg? Mondom magának, előkaparom a föld alól is. Ez nem egyszerű nyomozás. Itt Szabó Lőrinc áll szemben Jasztrab Kajetánnal. Itt nem engedek, ha megszakadok se. Itt leszek, figyelmeztetem, itt leszek mindig, még a gondolatát is kilesem, kutatok, járok s addig nem nyugszom, míg azt a szépséges urát el nem csípem. S ha én egyszer elcsípem . . .

Ökölbe kapta a kezét.

Az asszony összeszorította a száját és nem szólt. De most nyugodtan megölte volna ezt az embert.

Négy nap telt el s az asszony majdnem kétségbeesett. Mert igaza volt Szabónak, csakugyan ő ruházta, élelmezte az embert, A falu végén volt a házuk, hosszú kert nyúlt le a patakig, ott kezdődött a nádas s az fölment az erdőig, ahol Jasztrab Kajetán meghúzta magát, mint a kergetett vad. Rendesen három naponként találkoztak. Mert rettenetesen szerette ez a szökött fegyenc a feleségét s ennie is kellett neki. Ugy gondolták ki, hogy az asszony körülfigyel este s ha tiszta a levegő, meggyújtja szobájában a lámpát s nem függönyözi el az ablakot. A világos ablak odalátszik az erdőbe. Akkor az ember vár egy negyedórát s ha nem alszik ki a világosság, kilopódzik az erdőből, bele a nádasba, befagyott rajt a víz tövig, aztán át a kertajtón, be a házig. Ott a konyhaablaknál várja az asszony, meg is ölelheti, meg is csókolhatja, aztán megkapja az eleséget, a ruhát, átadja a szennyest s vissza.

Igy élt Jasztrab Kajetán a falujában már két hete.

Most Szabó jövetele előtt két nappal volt itt. Azóta már esedékes lett volna a lámpagyújtás, de az asszony nem merte. Mert Szabó ott volt mindenütt hallgatagon és lappangón, mint az árnyék, mint egy irgalmatlan fenyegetés. Egy este a nádasnál látta lapulni az asszony, máskor a ház előtt ment el, tegnap alkonyatkor az erdőszélen látta elmenni s ma is itt lappang valahol a házközelben. Az asszony majd megőrült. Már három napja nem ehetett az ura s ha ma se sikerül valahogy élelmet juttatni hozzá, nem tudja, mi lesz. Látta ezt a nyomorult, kergetett embert, ahogy fázva, éhesen áll az erdőszélen és az estén keresztül les az ablakra. Az kigyullad — fölcsillan benne a reménység —, de egy perc múlva eltakarja már a függöny, sötét lesz és baktat vissza szomorúan és éhesen a rejtekére.

Az asszony majd az eszét vesztette. Jött az este és még nem tudott kitalálni semmit. Már azon gondolkodott, hogy kimegy a csendőrhöz és rimánkodik neki. De aztán mégis kitalált valamit, amire fölújjongott.

Becsomagolt az urának, az apjának megmagyarázta a tervét, aztán egy másik kosarat keresett elő, abba is élelmet rakott, elővette nagy, meleg kendőjét s meggyújtotta a szobában a lámpát. Az ablak redőnyét nem engedte le s az ragyogott az esti erdő felé, mint egy megmentő hívás.

Az asszony leült és várt. Öblös csend volt a szobában, a ketyegő, láncos óra csak növelte a csendet s a vére fülébe zúgott, mint egy messzi ijedelem hangja. Majd megölte az izgalom, úgy félt. De nem volt más választás.

Várt és nézte az órát.

Mikor a negyedóra letelt, kendőjébe burkolódzott, karjára vette az elkészített kosarat, keresztet vetett és kilépett. Erős téli szél üvöltött, a hajtott, vastag felhők közül ki-kicsillogott néha egy-egy nagyszemű, téli csillag, néptelen volt a falu, üresek az utcák, a kutyák is fedél alatt vacogtak s itt-ott fény nézett ki az ablakból, mint az együttlévő család szeme.

Senkit sem látott. Szabó, ha itt volt, jól elrejtőzködött. De ha nincs itt? Ha máshol jár? Vagy beült valahová ebben a dermesztő időben? Ha nem sikerül? Hideg ököl vágott a szivére, de azért csak megindult a falu másik végére vivő utcán befelé. Mi lesz most? Remegett s kétségbeesetten hadarta:

— Istenem. Ó én édes, jó Istenem.

Már elhagyta a kocsmát, honnan világosság áradt az útra, már nem is hitt a sikerben, már sírás torlaszolta a torkát: nem hallott lépteket a háta megett.

Visszanézett.

S a kocsmaajtó kieső, keskeny fényében egy alakot látott maga után surranni. Szabó volt. Megismerte a csendőrruhát. Jött utána az első lépésétől, csak mivel a hideg és a síkos út ellen vastag zsákdarabokba göngyölte a lábát és mert egyébként is iparkodott óvatosan lépkedni, nem hallotta az asszony a lépteit. Látni meg csak az látott kint, akinek a szeme megszokta a sötétséget s az asszony most jött a világos szobából.

Egyszerre nevethetnékje támadt. De hangosan nem mert, csak belekuncogott a kendőjébe. Most még nagyobb óvatosságot tettetett, de meg kellett is az idő az urának, hát hátra-hátra nézett, meg-megállt, hallgatózott; Szabó ilyenkor mindig meglapult kerítések, kapuk aljában s égett a türelmetlenségtől. Ez az urához megy, élelmet visz neki, gondolta. Vigyázat. Itt a nagy pillanat. S követte.

Vagy félórába telt, míg a másik faluvégre egy süppedt kis házhoz értek. Ott megállt az asszony, körülhallgatózott és besurrant.

Szabó inkább érezte, mint látta.

A házhoz ért, levette válláról fegyverét, villanylámpáját mellére akasztotta s az ablaknál hallgatózott. Sötét volt bent és halk nesz. Szabó várt még. Hagyja őket, gondolta, hadd higyjék, hogy nincs veszedelem, hadd melegedjenek össze.

Öt percet várt.

Még ötöt.

Aztán benyomta az ajtót, kezébe kapta a puskát, belépett a szobába s nagy, mély hangján, tele diadallal mondta:

— Add meg magad, Jasztrab Kajetán.

S fölgyújtotta mellén a villanylámpát.

Egy ványadt öregasszonyt látott az ágyon feküdni, előtte kibontott kosár s abból valami ételt majszolt. A kis kályhában apró rőzsetűz égett s az asszony ott ült az ágy előtt. Mikor Szabó betoppant, felugrott és valami nagy nevetés volt az arcán.

— Egy kis élelmet hoztam a Kati néninek, hallottam, hogy beteg — magyarázta.

— Igen? — vicsorgatta a csendőr.

— Igen. Maga azt hitte, az uramhoz jövök? Istenem, bár tudnám, hol van ebben az ítéletidőben.

Zsebkendőt fogott a szeme elé.

Szabót majd megfojtotta az indulat. Odalépett az asszonyhoz, megmarkolta a kezét s attól lehetett félni, mindjárt legázolja.

— Becsapott? Megálljon, megissza még a levét ennek.

Kirohant, bevágta maga után az ajtót s hallani lehetett, hogy káromkodik.

Volt is rá oka bőven. Mert míg itt ezek történtek, a kergetett ember nagyott sóhajtott az erdőszélen a kigyúló világosságra s hogy a negyedóra letelt, futva igyekezett céljához. A kertnél fogta óvatosabbra a lépteit. Behajolt az ablakon.

— Kriszti.

Az öreg ember volt ott. Kiadta a csomagot.

— Pszt. Vigyázz!

— Kriszti?

— Nincs itt.

A rabbal nagyott fordult a világ. Két hete a gyereket várta már, jóformán ezért szökött meg, ezért lett űzött vad télvíz idején s most azt hitte, megszületett, azért nincs itt az asszony. Örömfojtottan dadogta:

— A gyerek? Megvan?

— Nem, — suttogta az öreg. — Krisztina a csendőrt ment félrevezetni. Szabó Lőrincet. Vigyázz. Les rád. Mindig itt van. Siess, mert minden percben jöhet. Egy hétre valót csomagolt be Kriszti. Ha jöhetsz, majd jelzünk.

Becsukta az ablakot.

Jasztrab Kajetán bódultan állt egy pillanatig. Szabó Lőrinc. Hát eljött, itt van és fizetni akar. De az asszony. A drága. Könnyek szöktek a szemébe. Ó csak egyszer, egyszer nyugton lehetne már. Vele.

Körülhallgatózott és loholt vissza. Mire a csendőr megjött, pedig az is szaladt egész úton, már nyoma sem volt Jasztrab Kajetánnak.

Az asszony is hazaért. Nevetett. Próbált imádkozni, háládatosan, leborulva, de csak nevetni tudott boldogan, édesen és elégedetten. S az ablak függönyözetlenül még soká ragyogott a menekülő ember felé.

Másnap nem történt semmi.

Szabó Lőrinc szégyenkező dühvel járta az erdőt és szidta az időt. Nem esett hó s így nyomokat se láthatott. Csörtetett, keresve csaliton, bozóton, talán Jasztrab Kajetán rejteke előtt is elment, de nem talált semmit. Hideg volt az erdő, üres és hallgató, mint egy kirabolt koporsó. Fázó madarak rezzentek a téli avarban, egy-egy nyúl futott néha, ez volt minden.

Utána való nap se volt semmi.

Azután se.

De a negyedik nap, hogy a téli égről ereszkedett az este, nagy lótás-futás támadt Hegyiéknél. Az asszonyra jött rá a nagy órája.

Ebédelni még rendesen ebédelt, de úgy öt óra felé rosszul lett és érezte, itt a nehéz kötelesség.

Szabó Lőrinc onnét tudta mindezt, hogy a ház mellett lapulva látta, amint az öreg Hegyi, lámpával a kezében, szaladt el s kevés vártatva sietve hozta a bábát.

Lehetett hat óra, egészen sötét, komoly este, már így derekán januárnak, lámpa kellett hát. Meg is gyújtották s a nagy zűrzavarban ragyogott az ablak befüggönyözetlenül bele a sötétbe. De senkise gondolt vele.

Szabó Lőrinc odalopózott a világos ablakhoz, odanyomta a fülét s hallgatózott. Hegyi Krisztinának súlyos lehetett a nagy asszonyóra, mert sikoltozott. Nagy, széles és mély sikolyok voltak ezek, a szülés méltóságos nagy jajai, drága fájdalmai s Szabó Lőrinc megdöbbenve és szomjasan hallgatta őket. Álmélkodva és csodálkozón állt ott, sohasem hallott ilyesmit s közben gondolatok rajzottak a fejében.

Hegyi Krisztina a Jasztrab Kajetán gyermekét szüli. Hegyi Krisztina visszafizeti Jasztrab Kajetánnak a termesztő erőt és egy ölelkező óra boldogságát. Hegyi Krisztina az asszony nagy kötelességét teszi. S Jasztrab Kajetánnak gyereke lesz. Ó, ha ő állhatna ott az ágynál; ó, ha neki szólnának ezek a termékeny, nagy sikolyok; ó, ha ő remeghetne várón, félőn és kicsit szégyenkezőn az asszony nagy munkája előtt s dadoghatna féltő, csillapító, becéző szavakat; ó, ha Hegyi Krisztina most az ő gyerekét szülné. De nem. Ő itt áll kint fagyoskodva, magányosan. Ő, a nagy csendőr, ki hajszákban éli le az életét, kinek nincs ötpercnyi igaz emberöröme, csak egy-egy hideg siker, merev laktanyaágyon alszik, ha alszik, jelentést ír, tervet farag s most itt les be az űzött rab ablakán, ki elvette tőle az örömöket s akire most rettentően irigykedik.

Úgy nyomták ezek a gondolatok, mint nagy, téli tenyerek. Fájdalom volt benne, gyűlölet és irigység.

Valami motozást hallott a ház másik feléről.

Figyelt.

Csendőr lett megint.

Újra nesz, mintha közelednék valaki.

A szülő asszony odabent egy kétségbeesettet sikoltott.

— Az ablakot! Szentséges Isten, az ablakot függönyözzék be!

De már késő volt.

Jasztrab Kajetán megjött az ablak hívására s mert a ház tulsó felén nem találta nyitva a szokott ablakot és mert sikoltásokat hallott és zűrzavart s mert tudta, ez mit jelent, ide került. Odahozta az arcát az ablak világossága elé s az újjai hegyében volt a szíve, ahogy be akart zörgetni.

S az ablak másik felén egy másik arc volt: Szabó Lőrincé.

Csak egy pillanatig tartott, aztán futásnak eredt Jasztrab Kajetán. Szabó Lőrinc utána.

Elkapta vagy tíz lépésnyire s kemény birokra mentek. Egyszerű lett volna fegyvert tolni a szökött rab szeme elé s megállítani a halál fenyegetésével, de Szabó Lőrincben kilobogott az ősi, szabad párbajok vére; ember volt, egyszerű, fölgyult és erős, igaz paraszt, akinek elintéznivalója van; önkénytelenül dobta ki kezéből a fegyvert s kézzel, az izmok ős ingerével rontott Jasztrab Kajetánnak.

Nagy párbaj volt ez. Nem csendőr és rab, csak két férfi birkózott itt. Lihegtek, ütöttek, fojtogattak és hörögtek, de Jasztrab Kajetánt megviselte a fogság s a télbencsavargás, védte az életét, védte, de elnyomta Szabó Lőrinc, a mellére térdelt s ütötte.

Jastrab Kajetán érezte, hogy vesztett.

Legyőzték s ez a vereség nem is Szabó Lőrinctől érte, hanem az élettől. A végzete volt, ami ellen nem tehetett. Nincs tovább. Meg kell adnia magát és el kell felejteni minden tervét, el kell felejteni az aszszonyt, a gyereket, az egész életet, ami ezután következnék s menni kell a rabságos hat, vagy a szökése miatt talán több év felé. Hirtelen roppant csüggedés fogta el. Mintha minden erejét egy perc alatt kiszívták volna. Lecsuklottak a karjai. Szabó Lőrinc még mindig ütötte. Ez most már fájt. Ezek az ütések most már a lelkéig értek. Sóhajtott s úgy esett ki a szájából a kérés, mint egy nagy csomó megalvadt, szomorú vér.

— Ne bánts.

Szabó Lőrinc felhőkölt és lecsitult erre a hangra. Ez valahogy elkapta ütő kezeit.

Leszállt Jasztrab Kajetán melléről s az arcába világított.

Sovány arc volt, beesett, sápadt, gubancos szakáll körítette, a szemei, a hajdan álmodó, nagy, kék szemek valami rettentő szomorúságot néztek ki magukból, a szája bús volt, csüggedt és kiábrándult, egy élet ült rajta, mint egy vén, szomorú koldus, a kezei felvérződtek, a ruhája tele volt fagyos földdel és tépett volt a küzdelemtől. Ahogy ott feküdt, olyan volt Kajetán, mint az örök ember szomorú szimboluma.

Szabó Lőrinc is valami ilyet érezhetett, mert nagyon elcsöndesedett hangon mondta:

— Kelj fel.

Az felkelt. Hosszú, lefogyott alakja olyan volt, mint egy óriási kérdőjel, mint egy nagy-nagy rokkanás.

És Szabó Lőrinc most vette csak észre, hogy nem tud örülni. Azt hitte, hogy újjongani fog, hogy üvölteni fog rettentő örömében, ha elfogja ezt az embert. És most, a beteljesedéskor, ott állt szótlanul és megzavartan, előtte a világos ablaknak, mellette ennek az embernek és nem tudott, nem tudott örülni. Kereste a gondolatokat, amik hajszolták, űzték, csiklandták idáig, ezért az óráért, de színüket vesztették, egyszerű csaló szavak lettek, melyek mellől elszökött az öröm. Voltak tervei, hogy majd ezt mondja, meg azt mondja, gőgös, gúnyos, hatalmaskodó szavakat, de ezek egy erős embernek szóltak, egy méltó ellen-

félnek, a hajdani délceg Jasztrab Kajetánnak, kit, úgy gondolta mindig, nagy és nehéz tusában valami szabad mezőn fog leteperni. De ennek a megesett, vézna embernek itt, a vajudó asszony ablaka alatt, nem lehetett ezeket elmondani. És nem is voltak már meg ezek a szavak. Eltüntek valahova az örömmel együtt.

Csak állt ott s azon vette észre magát, hogy Kajetánnal együtt szomjasan mered az ablakra, úgy néztek, de úgy néztek, hogy nem lehetett volna tudni, melyik az embere az asszonynak és melyik az ellensége. Olyan egyformák voltak. Az egyik, akinek a gyerekét szüli az asszony, a másik, akitől örökre elvette ez az ember ezt az örömet. Üldözött az egyik, üldöző a másik, legyőzött az egyik s győző a másik, de ebben a pillanatban egyiknek sem volt semmije s még egy vonással hasonlók és egyek voltak : örök férfiak, akik annyi roskadás és annyi próba után mindaketten egyformán nagyon-nagyon szerették ezt az asszonyt.

Amögött az ablak mögött mindakettőnek ugyanaz a világ volt : az asszony. Az asszony, ki úgy világított az életükben, mint egy messze fárosz, aki mindkettőjükben úgy élt, mint egy szépséges szép ünnep, akit csókokon, szerelmeken, munkán, győzelmen és bukáson át hajszol az ember, a férfisor legyőzhetetlen, örök álma, a minden tettek értelme, a minden futások értelme, a nagy Pár, ki ott él futó idő és sajgó sejtek mélyében, az ős hiány, a valaki, akit csak úgy lehet megnevezni : asszony.

Ennek az egy szónak az igézetében állt ott a két ember. Nem néztek egymásra. Mindketten az ablakra meredtek és hallgatóztak.

Nem értették innét a kihallatszó hangokat és mindaketten léptek egyet.

Kettőt.

Hármat.

Azt lehetett hinni, két kíváncsi testvér oson az ablak alá.

Belülről mondatok csaptak ki s úgy estek a két férfi elé, mint lelőtt, zuhanó madarak.

— Az uram. Istenem, az uram.

A nevét kiabálta az asszony.

— Kajetán ! Kajetán !

Elnyomta a szülés fájdalma, de lehetett hallani, hogy bugyborékol a száján az ura neve.

Majd egy nagy jaj következett, amire mindaketten összerezzentek. Ezt az új élet okozta. Aztán mindjárt rá kétségbeesett sírás.

— Nem lesz apja a gyerekemnek. Hat évre elzárják. Szűz Máriám, hat évre. Mi lesz velünk? Mi lesz velünk?

Sírt.

Ezt nem lehetett végighallgatni.

Szabó Lőrinc remegett, de még se tudott elmenni onnét.

Hallatszott, hogy az öregasszony csittítja.

— Ne sírj, Kriszti. Ne sírj. Ne félj. Majd elgyőz vele az urad. Erős ember.

S kicsapódott az asszony folytonos sírásából.

— Dehogy győz. Dehogy győz. Hiszen hat hónapig rab volt, négy hete bújdosik. Dehogy győz. Dehogy győz. Szabó Lőrinc elviszi. Szabó Lőrinc! . . .

Szabó Lőrincnek az újjai a marka húsába vágtak.

Hallotta, hogy nyöszörög az asszony. Nagy kínjai lehettek. Nyögve kiabált az anyjának:

— Menjenek ki . . . nézzék meg . . . nézzék meg . . .

Szabó Lőrinc nem tudta, hogy van.

Irtózatos kínt érzett.

Nem bírta ezeket a hangokat.

S ha most kijön valaki.

Kajetánra nézett.

Az ott állt sovány, megkínzott arcával, mint egy odadermedt szobor, látszott, ha hozzányúlnának, összeesne. Kúszált szakállát verte a feltámadt szél, a szája szoros volt, akár a halottaké s nagy szemeiből hullottak a könnyek, mint nagy, olvadt ólomcseppek, végigfolytak az arcán és belevesztek a szakállába.

És Szabó Lőrinc is sírt. Küzdött ellene, de nagyon-nagyon mélyről facsarodtak elő a könnyek, megduzzadtak a szemhéja alatt, kiformálódtak és leestek, mint két súlyos szív.

Elfordult.

Intett.

Nem bírta már.

— Menjünk.

Szólni nem tudott.

Jasztrab Kajetán megfordult. Azt se látta, hogy sírt Szabó Lőrinc, azt se látta, hogy mi történt odabent, csak a füleivel élt. Csak sejtette ezt a menésre intő gesztust is s elnyűtt valója engedelmeskedett. Ment. A járó izmok öntudatlan mozgása vitte.

Szabó Lőrinc ment utána és nagy-nagy háborúság volt benne. Az a világos ablak egy nagy kiáltás volt mögötte; annak a világos ablaknak a képe beégett a lelkébe, mint a tüzes vasnak a nyoma; az a világos ablak számonkért tőle és szemrehányt neki.

— Szabó Lőrinc, rossz ember vagy. Szabó Lőrinc, rosszat tettél.

De feleselt vele. Védte magát.

— Nem igaz. Csendőr vagyok és a kötelességemet teljesítettem.

De ez a védekezés bágyadt volt és gyenge és maga se érezte elégnek. Mert valami belül nemet mondott rá.

Ó, hisz ha érezhetné, hogy jót cselekedett. Ha az élete igent mondana erre a tettére. De hol volt ez az igen? Hol volt a helyeslés? Eddig, ha valamit tett, az életének mindig volt rá egy jóváhagyó szava, olyasvalami, mintha egy rajtakívül álló valaki helyeselne neki s most ez a helyeslő valaki is tagadott, tagadott és nemet mondott.

Erősítgette.

— A kötelességem volt.

De az ablak hátulról utána jött, megtámadta és a lelkéig mondta a tagadást.

— Nem. Ehhez semmi köze a kötelességnek. Ez bosszú volt. Csúnya, embertelen bosszú volt, Szabó Lőrinc. Szégyeld magad.

És hiába fordult az életéhez, az is ezt mondta:

— Bosszú volt, Szabó Lőrinc. Bosszú.

Szabó Lőrinc megint védekezett.

— De hisz ez rab. Egy szökött rab.

Az ablak azonban kiáltott a háta megett.

— Nem. Ez nem volt fontos neked, Szabó Lőrinc. Ez neked nem szökött rab volt. Ez neked Jasztrab Kajetán volt, aki elvette tőled az asszonyt.

Érezte, hogy ez igaz, de fölvágta a fejét.

— Hát aztán? Ha így van is? Jogom volt hozzá. Ez elvette tőlem előbb, én elvettem tőle később. Kvittek vagyunk. Most nem csináltunk egymásnak semmit, úgy állunk.

— Nem igaz. Tetőled kisebbet vettek el. Csak egy tervet. Csak egy álmot. De te ettől egy életet. Egy asszonyt, aki szereti. Egy asszonyt, aki évekig az övé volt s kitartott mellette jósorsban és nyomorúságban; egy asszonyt, akiért ölt, egy asszonyt, aki gyereket szült ma ennek az embernek. Melyiteknek van több jussa ehhez az asszonyhoz? Melyiteknek jelent többet?

És támadta az ablak és kérdezte:

— Nyugodt vagy, Szabó Lőrinc? Nem igaz. A nyugodt ember örül és te nem tudsz örülni. Mert öröm csak az igaz tettek után nő. Tolvaj vagy. Gonosz ember vagy, Szabó Lőrinc.

Azután:

— Kaptál valamit ezzel a tetteddel? Semmit se kaptál. Elvettél egymásmellől két embert és te nem kaptál ezzel semmit. Mert te ezután is ép olyan magányos ember maradsz, laktanya lakója, szerettelen, mint eddig. Sőt még jobban. Mert magad is csak űző társa leszel ezután magadnak. Mi hasznod volt? Mert bosszút se álltál. Hol van a bosszúd, Szabó Lőrinc? Hol van az elégedettséged?

S ez nem volt sehol. Kínlódó és mélyes mélyéig felkavart ember volt, már fáradtabb és sokkal csüggedtebb, mint ez a másik ember ott előtte. A valaki, aki eddig tartotta és vigyázott rá, elszaladt s most egyedül volt.

Megint szavak érték.

— A nyugalom a fő. Hol a nyugalmad?

Később egy új kérdés.

— Azt mondod, szeretsz engem, Szabó Lőrinc. Hát akkor mért bántasz és mért veszed el az egyetlen örömemet?

Ez kegyetlen nagy kérdés volt.

Lecsüggesztette a fejét és ment. És már nem volt szava és már nem tudott semmit sem ellenvetni.

Beértek az erdőbe.

És az erdő, a viharos, nagy, téli erdő egy hirtelen vonással megenyhült és visszaszaladt a múltba.

Mert nagy játékok és mesepartú gyerekromantikák helye volt hajdan ez az erdő. Csak pár száz lépést merészkedtek be nyári tikkadáskor Jasztrab Kajetánnal. Ezentúl már mély lélekzete volt az egybezsúfolt vegetációnak, a mozdulatlanságba dermedt fák titokzatos élete kezdődött, hol csend volt, mélység és egy óriási szív lassú dobbanásai: már az erdőkirály birodalma. Itt lesték az erdőkirályt, akit sohase láttak, de akiről érezték, hogy van. Jasztrab Kajetán sok mesét tudott róla s ezekben a mesékben nagyszakállú, jóságos apró emberkeként élt az erdőkirály. Ó, ha most találkozna vele, az bizonyosan sírva fakadna s megkérdezné:

— Mit csinálsz, Lőrinc, a pajtásoddal, kivel együtt jártátok a birodalmamat? Ó gyerekek, szegény, megöregedett, embersorsú gyerekek, tegyétek le a haragotokat, tegyétek le a rosszaságtokat, gyertek velem, én majd mesélek nektek. Ne bántsátok egymást. Legyetek jók, hiszen olyan jó jónak lenni és olyan fájdalmas a gyűlölködés. Lőrinc fiam, olyan szomorú és olyan fájdalmas a gyűlölködés.

Ment és hirtelen mélyről jövő szemrehányással érezte, hogy megverte ezt az embert. Keményen, durván és állatiasan. Érezte, hogy kemény térde alatt hogyan emelkedtek a sovány bordák; hogy mikor az arcába vagdosott, besüppedt keze alatt az arc lágy, sovány húsa, mint puha talaj a nehéz lépések alatt; hogy nedves lett a keze az elesett ember szájától, ahogy a szájára vert és hogy sajogtak az újjai, ahogy az arc kiálló csontjait érték. Mindez most meztelen tisztaságban bukott fel benne s a nyers seb fájásával fájt neki.

Fojtogatta valami nagy-nagy szorítás és ebben a fölzaklatott zűrzavarban érezte, hogy ő ezt a harcot kezdettől fogva elvesztette. Hogy ő már nem tehet semmit. És megértette, hogy az élet nagy és rettentő ágbogas s hogy túl törvényen és normákon áll és vigyázza önmagát az ember. Megértette, hogy szeretni néha nagyon fájdalmas és nagyon nehéz s néha úgy szeretünk, hogy magunknak kell elesni ebben a szeretetben. Hogy a szeretet nagy és tiszta és független tőlünk, de mire erre rájövünk, már nagyon megpróbált és nagyon szomorú emberek vagyunk. És érezte, hogy ennek a szeretetnek az alapján adósa Hegyi Krisztinának egy nagy-nagy tettel.

Megállt, belehallgatózott az erdőbe s a rabhoz lépett.

— Állj meg itt és várj. Mintha emberkiáltást hallottam volna. Megnézem, mi az.

Nem nézett rá. A földön járt a szeme. De halkak voltak ezek a szemek, jóságosak és szomorúak. Kezek, melyek nagy kézfogásra lendültek efelé a megpróbált ember felé. Emberi szemek, melyekkel üzent az életnek, hogy megállotta a harcát, üzent az erdőnek, hogy meghallotta a panaszát, üzent az asszonynak, hogy megértette, amit mondott neki

ezen az estén, üzent a családnak, a gyereknek, ami, tudta most, neki sohasem lesz. De csodálatos melegségként élt benne, hogy ő jó ember, aki, ime, nem bánt már senkit, csak egy kis nyugalmat kér és helyet a szíveikben, ahol meghúzódhatik.

Ó, az ember az élete tövén, hol pózok, gőg, félelem és szégyenkezés nem fogják, igen-igen nagy gyengeség és igen-igen nagy jóság.

Belépett a bokrok közé, egy darabig hallatszott még a téli viharban a léptei recsegése, egy darabig meg-megcsillant a lámpája fénye, de aztán elnyelte az éjjel és az erdő.

Jasztrab Kajetán ott állt csüggedten, elfogadott végzettel és várta vissza Szabó Lőrincet.

Sokáig várt.

Már vagy fél órája verte a szél, elállta tagjait a hideg és kalapját levitte a vihar.

Állt és várt.

És akkor egyszerre feldöbbent az élete, mint egy megszorított nagy szív. Úgy hökkent a valóságra, mint egy hirtelen talált nagy kincsre.

Szinte megijedt.

Mert ebben a pillanatban tudta már, hogy Szabó Lőrinc elment és nem jön vissza. Hogy ő maga van, szabad és mehet, ahova akar. Hogy a kemény csendőr fölérzett, ember lett és az utolsó lépésnél nagy, nagy pajtás.

Fölemelte karjait az égnek s a súlyos hónapok meggyűlt könnyei úgy omlottak ki belőle, mint egy óriási, megkönnyebbítő zápor. Sírt, sírt a jóságot kapott ember boldogan, meghatódva, csukló, nagy, harsogó zokogással.

— Ó Istenem, Istenem.

Aztán összeszedte magát, körülnézett és botorkálva, esve, botolva el kezdett szaladni a sötét úton vissza: hazafelé.

Szabó Lőrinc már messze járt. Csöndes volt, nagy, széles és nyugodt. Úgy ment, hogy nem is tudta, hogy megy. Bent élt az élete új és meleg alján. A nagy Csendőr nem volt sehol, csak az ember, a jó, az irgalmas, az igaz. S csak azt érezte, hogy ő jó ember és hogy nem kell szégyenkeznie Hegyi Krisztina előtt.

Hirtelen, mintha nagy párnát hasítottak volna ki, dőlni kezdett a hó. A szél az arcába csapta Szabó Lőrincnek a hideg pihéket s ettől lassan megolvadt. Körülnézett. A fák alatt, átütve az éjszakán, már a hó fehérje símult, mint egy enyhe fátyol. A szél telet dudált és gyerekkori szánkázásokat. Kavargott a hó s Szabó Lőrinc elmosolyodott.

— Holnapra lenne nyom már.

Kicsit szomorkás volt ez a mosolygás.

Aztán fejébe húzta a csákóját, megigazította a fegyvert a vállán, feltűrte a csendőrbunda gallérját és nekivágott a havas erdőnek.

Úgy ment, mint egy ember, aki hosszú-hosszú idő után találkozott magával az élet egy bogas általútján s most nem engedi el többet.

Dallos Sándor.

A CSONKATORONY ALJÁBAN.

III.

(A két költőtárs.)

Aztán mégis csak bementek a házba, a «nagy szobába». Aranyné engedelmet kért, de neki a konyhába kell mennie, hogy valami kis ebédet csináljon. Ó, hogy épen most bocsátotta haza a kis szolgálóját! — Hát csak beszélgessenek ebédig. Ment is, sietett is, de aztán hirtelen visszafordult.

— Ugyan lelkem, mondja már, mit szeret? Hogy valahogy olyan ne legyen a kis ebédünk, amit nem kedvel.

Petőfi tragikus ráncokba vonta a homlokát.

- Mindent, csak tejfölös tormát ne! Ha kritikusok nem volnának, a világon legjobban utálnám a tejfölös tormamártást. De így azoké az elsőség.

Juliska kacagva tapsolt a kezével.

— Pedig épen az lesz. Idesapám azt szereti legjobban.

Petőfi lesujtó pillantást vetett Aranyra.

— Igaz ez, János?

— Hát mi tagadás, én bizony szeretem. Jó is az sóbafőtt marhahússal — enyelgett vissza Arany nekibátorodva.

— Nohát edd meg, ha szereted. Akkor én már inkább az égett rétesből eszem. Úgyis odaégett, tudom, az egész tepsivel.

— Nem égett bizony az, Petőfi bácsi — feleselt Juliska, — gondom volt nekem arra. Kihúztam én azt idejében a sütőből. Csak a szélit kapta meg egy kicsit — tette hozzá kuncogva.

— Ne csörögj már, te! De felvágták a nyelvedet — korholta szeliden az anyja s megfogta a varkocsát, úgy vitte magával a kislányt a konyhába.

Lackó egy darabig jobbra-balra nézett, hogy hát ővele mi lesz? Majd hirtelen felkapta a Petőfi bácsi festett ládáját s cipelte be előttük nagybuzgón a szobába. Vigyázattal letette a fakanapéra s gyorsan maga is mellé telepedett. Azt hitte, hogy majd valahogy így, ha csöndeskén megül, bent maradhat. De az apja intett neki a szeme szögletéből, kétszer is, mire Lackó ógva-mógva lecsúsztatta magát a kanapéról s szó nélkül kisomfordált.

Jó hűvös volt odabent. A zsalugáterek le voltak eresztve, csak a hasítékokon jött be halvány világosság. Arany odament az ablakhoz s felnyitotta a zsalut.

Petőfi szétnézett a «nagy szobában», ami bizony elég kicsike volt. Két ruhásszekrény közt egy tornyos nyoszolya, a másik oldalon az ablak mellett firhanggal eltakart könyvestéka, meg egy egyszerű, festett íróasztal: több holmi már nehezen fért volna. Feltünt neki, hogy a falakon nem volt semmi kép, csak egy farámás tükör, tüllhálóval bevonva a legyek ellen, meg egy nehezékes óra. A szoba közepén nagy diófaasztal állott a kanapé mellett, piros abrosszal leterítve. Rajta könyvek. Kezébe vette az egyiket s elmosolyodott

Az ő új verseskönyve volt. Lapozgatott benne s csöndes elégültséggel mélázott maga elé.

— No, most már remélem, Jankó, jövő évben enyém lesz az Akadémia nagy jutalma.

Majd, mintha megszégyelte volna magát, felvágta a fejét s lecsapta a könyvet az asztalra.

— Különben kell a kutyának. Nem vagyok én szolga. hogy jutalmat fogadjak el bárki emberfiától. Magam ura vagyok. Csak magam jutalmazhatom, büntethetem magamat.

A szép, vörös bőrbe kötött verseskönyv félrecsúszott az asztalon, ahogy Petőfi ledobta. Arany utána nyúlt, fölvette s szép vigyázva megint odatette középre, a díszhelyre. Petőfi észrevette a gyöngéd bánást s megenyhült. Pillanatig nem szólt, csak nézegette Aranyt.

— Úgy bíz az, nótárius uram.

— Hát bizony az úgy van — hagyta rá a szót Arany s nagy jóérzés szállta meg.

Petőfi megfogta az atillája szélét.

— De mi a csudának öltöztél így ki Jankó, ebbe a melegbe. Még meggyulladsz. — Nem szégyelled magadat így mellettem? Én csak ilyen kopott úti ruhában vagyok, te meg ünneplő gúnyában parádézol itt mellettem. Vesd le, hallod-e, mert megharagszom, vagy — vagy én is díszbe csapom magamat. Mert azt ne gondold, hogy nekem nincs különb gúnyám, mint ami rajtam van. Nézz ide csak, hékás!

Odaugrott a ládájához, kinyitotta a födelét s egymásután kapkodott ki belőle egy virágos fekete tafotából való atillát, atlaszselyem, divatos, virágos mellényt, meg egy klakk cilindert, mely egy nyomásra úgy kipattant, hogy Arany szinte ijedve kapta hátra magát.

Petőfi kacagott. Tele szívből, jóízűen, mint egy gyerek. Kacagása aztán egyszerre csöndes, bensőséges mosolygásra símult.

— Ez a díszöltöny volt rajtam, Jankó, mikor megkértem a kezét. Imponálni akartam a vén sündisznónak, azért öltöztem ilyen maskarába. Ez most az utolsó divat. Pesten ilyenben járnak az arszlánok. Párisi divat. Fölvegyem? . . . Nem veszem bíz én. Nem lánykérőbe jöttem én ide, hanem kipihenni az elmult hetek izgalmait.

S azzal visszalökte a ruhadarabokat a ládába s végigvágta magát a fakanapén, Arany meg ezalatt csöndesen kibújt az ünnepi atillájából, fölakasztotta az ajtó megetti szögre s magára vette azt a tubákszinű kopottas atillát, mely ott lógott a szögön.

Petőfi nézte s elégedetten nyujtotta felé a karját.

— No látod, így már szeretlek.

Kis vártatva újra megszólalt.

— A csizió megjövendölte, hogy nem leszek szerencsés a barátságban, de úgy érzem, te kivétel leszel. Te valahogy úgy látom, nekem való ember vagy. De meg ne csalj, mert nagyon megbosszúllak.

— Kivel csalhatnálak meg Sándor? — mosolygott Arany a bajusza alatt. De Petőfi nem felelt. Gondolata pillanatok alatt mértföldekre száguldott s bár Aranyra nézett, üres volt a tekintete. Másik oldalára dobta magát a kemény fakanapén s nagyot sóhajtott. Arany ezalatt megtömött két hosszúszárú cseréppipát s az egyiket odanyujtotta Petőfinek.

— Gyújts rá, barátom, füstöljük el a szúnyogokat.

Az szó nélkül átvette a pipát, odatartotta az égő fidibusz lángjának s nagyokat szippantott. Aztán, mintha csak magának beszélne, beszélt.

— Úgy voltam, én pajtás, Juliskával, mint tavaly nyáron Késmárkon a Kárpátokkal. Alighogy megpillantottam, alighogy nagyot dobbant mellemben a szívem, csak annyi időm volt, hogy elragadtatásomban felkiáltsak s — vége, beborult az ég, elsötétedett a látóhatár s egy gonosz manó úgy elkapta előlem a gyönyörű képet, mintha ott se lett volna. S mégis azt mondják : Tantalusz históriája mese. Pedig hányszor van úgy az ember az életben, hogy mikor már szinte az ujja hegyével éri az almát, a sors elkapja előle s fügét mutat. — Dehát most már mintha jóra fordulna. Különben ki tudja. Lehet : most kezdődnek még csak szenvedéseim. Pedig, barátom, elég volna két életre is, amennyit én már idáig szenvedtem. Majd elbeszélem. Meglásd, csodálkozni fogsz rajta, hogy huszonnégyéves ember magát ennyi tenger bajon keresztül törheti s nem bírja őt a baj sírbatenni. — Hat esztendeig voltam Istentúl, embertűl elhagyott földönfutó ; hat esztendeig volt két sötét árnyékom : a nyomor és lelkifájdalom. — És mikor? ifjúságom kezdetén, az élet legszebb szakában, mikor csak örülni kellene az embernek, tizenhatodik esztendőmtől a huszonkettedikig. — De adj valami bögrét, hogy kiverjem a pipám.

Fölállott a kanapéról, nyujtózkodott, megropogtatta a hátát, majd színészi pózba vágta magát, szavalt :

— De mikor még nyomtatásban se láttam a nevemet, csak magamnak firkáltam, mikor még statiszta voltam a pesti Nemzeti Színházban s hordtam a színpadon a székeket és pamlagokat s a színészek parancsára kocsmába szaladtam serért, borért, tormás kolbászért, mikor még — strázsáltam, meg főztem a kukoricagombócot közlegénytársaim számára s mosogattam a vasedényt olyan téli hidegben, hogy a mosogatóruha ráfagyott az ujjamra, — mikor, mikor a káplár úr lehajtott havat seperni a kaszárnya udvarra, — már akkor is mindig világos sejtéseim voltak arról, ami egykor velem történni fog s ami meg is történt !

Nagyot fújt s egy rántással végiggombolta a mellényét. Egy gomb le is pattant az erős rántástól s begurult az asztal alá. Arany csöndesen lehajolt, fölvette s az asztalra tette. Petőfi észre se vette, csak deklamált, kezében a pipaszárral.

— Megálmodtam az őrszoba meztelen faágyán, hol, mint de Manx báró — az egyik oldalamat alám tettem derékaljnak s a másikkal betakaróztam, megálmodtam, hogy nevet szerzek két országban, melyet az egész világ kritikusainak ordító csordája se lesz képes megsemmisíteni. És álmom be is teljesedett. — Vagy legalább is teljesül lassanként. Hamarabb, gyorsabban, mint gondoltam. Amerre csak járok, ölelnek, szeretnek, bár a kritika hősei mindent elkövetnek, hogy legázoljanak. A rongylelkek !

Elfelejtette, hogy a pipaszár végén pipa is van, nagyot ütött vele az asztalra s a cseréppipa darabokra törött. Nagyon megröstellte magát. Úgy kérte a bocsánatot, mint a gyerek.

— Ne haragudj Jankó, nem akartam. Látod, hamar poszú ember vagyok. Bíz' Isten, röstellem.

Arany ravasz mosollyal szedegette össze a pipacserepeket.

— Nem baj, nem baj — mondogatta.

De Petőfi egy félperc alatt már el is felejtette az egészet. Vitte, ragadta az előbbi gondolata, a kritikusok elleni dühe izgatta. Nem szólt, csak mérte nagy léptekkel végig a kis szobát széltibe, hosszába s koronként felborzolta

a haját. Majd felkapta az asztalról a csonka pipaszárat s nagyokat suhintott vele a levegőbe. Ellenségeit paskolta vele. Nagyokat fújt, melle hatalmasan fujtatózott.

— A kutyák! Csaholnak, ugatnak rám! Verseimet elmondják aljasnak, csapszékinek, engemet meg csárdafiának, aki betolakszik a szőnyeges szalonokba... Hogy nincs neveltségem, míveltségem, nincs ízlésem, semmit se tudok, verselni se tudok. A rímeim rosszak, futóbetyár vagyok... futóbolond vagyok... de megálljatok... egyszer majd belefojtom a szót hitvány torkotokba!

Arany kényelmetlenül fészkelődött a kanapénak. Nem tudta: mondja-e, ne mondja?

— Ne jöjj indulatba, Sándor. Hidd el, nem érdemes. Nem értenek meg. A szempontjuk a hibás. Majd észretérnek lassan. Látod, akadnak közöttük...

Petőfi ingerülten közbevágott:

— Akad közöttük... Ugyan, még védelmezed őket? Ezeket a hülye firkászokat? Az irodatura és literadalom lovagjait? E hitvány hernyókat, akik koszorúimat rágják? Persze, téged még nem kezdtek ki idáig. Várj sorára. Rád is rád kerül a sor. Ne félj. Lesz még egres, szőlő, száraz kenyér. Irj csak még valamit a Toldin kívül! Majd meglátod. Várj csak. Várj csak.

Arany elhallgatott. Nem akart ellenkezni. Minek? Lehorgasztott fejjel ült a kanapén, pipája bojtját babrálva. Petőfi meg dühösen mérte végig hosszú lépteivel a kis szobát.

— A művészettől elpártolt múzsafi már többnyire bűzhödt lapályokon vágtat könnyű pegazusával! — Ezt írta, szóról-szóra ezt írta rólam Császár úr, ez a... ez a... fennköltér. Úgy-e, nóbelül fejezem ki magamat.... Fennköltér, hülye fráter, bornirt marha... És hogy lehet még belőlem valami, ha visszatérek a kellő ösvényre! Kellő ösvény! Mi az a kellő ösvény? Ökörcsapás. Marhahajtóút.... A bitangok!

Megállt és szembefordult Aranynak. Arca szinte kisérteties volt. A gyűlölet és fojtott düh eltorzította vonásait, szeme kimeredt, alsó ajka leesett s szemfoga, mint a vadkan agyara, kivillogott. Szája szögletében ott bujkált valami kegyetlen, kaján vigyorgás s egypár pillanat alatt elöntötte egész arcát, mely most olyan volt, mint Mephisto arca. Fejét kissé lesütötte, nyakát előregörbítette s a kezében tartott pipaszárral lassan kikopogtatta az asztalon a szavakat, amiket mondott suttogva, groteszkül titokzatosan:

— Megvettem Császár Ferenc költeményeit, odaakasztottam egy szögre az ajtóm mellé s valahányszor rongypapir, kulipendium kelletett, kitéptem egy lapot, fölhasználtam egy örökbecsű verset. Igy léptem mindig a kellő ösvényre. Hahaha... hahaha...

Levágta magát egy székre s úgy kacagott, hogy egész teste rázkódott bele. Arany is nevetett, de nem ilyen teli szívből. Megzavarta barátjának ez a gyors, nagy kedélyhullámzása. Félt tőle, megijedt egy kicsit. Petőfi rásandított félszemmel s észrevette ezt rajta.

— Natrabulás ember vagyok, úgy-e, mint Túladunán mondják. Lehet, de te neked azért nem kell gyanús szívvel lenned hozzám,... téged szeretlek.

És keményen megszorította a kezét. Arany is erőre kapott, eltünt lelkéből a zavar.

— Látod — mondta megenyhülten —, nem mindegyik olyan azért Most, május elején, a Szépirodalmi Szemlében azt írta valaki: Petőfi múzsája királyleány, haja arany, könnyűje gyöngy, mosolya rózsabimbó s mégis mezít-

láb megyen le a patakba, hogy kedvese ruháját mossa. Hát ez szép volt, kedves volt s a kritikus is jóindulatú.

Petőfi unottan, fanyar mosollyal nézett rá.

— Pulszky Feri írta.... Szamárság. Pulszky csak a nyakkendőkhöz ért... Mezítlábos királyleány... hülyeség, üres frázis... No de... olvastad-e osztán a Budapesti Hiradó riposztját? «Lehet, hogy a királylány mezítláb járkál, de a lába piszkos.»... Pfuj... Ehh...

De Arany már nekibátorodva folytatta:

— «Aztán Eötvös báró kritikája a Pesti Hirlapban. Ó, mennyire örültem, mikor elolvastam. Szerettem volna megköszönni neki. Milyen jól a fején találja a szöget... Petőfi minden ízében magyar költő! Gondolatban, érzésben, minden szavában magyar!... S abban is mennyire igaza van, mikor azt írja rólad: kritikusaid azért ócsárolnak, mert hibás a szempontjuk, meg megszokták, hogy minden magyar művet idegen esztétikák szabályai szerint itéljenek meg. Te magyarrá tetted költészetünket, verseidből fogják levonni majd a magyar költészet szabályait s a jövő kritikusai ehhez igazodnak.

Arany szavaira láthatólag megenyhült Petőfi, de nem szólt, hallgatott. Fölállt, odament az ablakhoz s újjával egy apró legyet kergetett, mely az üvegen föl és alá siklott. Úgy látszott: gondolkozik. Mikor megszólalt, még akkor is érzett szavain némi tanakodás, de csak pár pillanatig.

— Magyar... magyar... Hát igen, van benne valami. De ha azt mondom: magyar, még mindig csak őgyeleg a szekér rúdja. Jobb szó kell, határozottabb szó. Népköltészet! Ez az igazi! Hiába, csak a népköltészet az igazi költészet. Ezt kell uralkodóvá tenni. Ha a nép uralkodik a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék. Ez a század feladata. Ezt kell kivívnunk. Erre kell törekedni minden igaz kebelnek. Elég volt már belőle, hogy a milliók mártírkodjanak s egypár ezren henyéljenek. Égbe a népet, Jankó s pokolba az arisztokráciát! Ez az, amire én veszett kutya módra áhítok.

Aranynak megcsillant a szeme. De szavában félénkség rezgett, mikor kérdezte:

— Nem lesz korán?

Petőfi kigyúlt.

— Nem. Elérkezett az idő. Nem aggódom egy garas árát se. Meg fogod látni hamarosan. Én már most is úgy érzem a forradalmat, mint kutya a földrengést. A régi világot elfújja a világ első szélvésze. Már érzem is arcomon a szelét. Ettől vagyok olyan nyugtalan. Majd meglátod! Hamarosan ott fogsz látni a barrikádokon. Remélem: találkozunk. Népköltőknek ott lesz a helyük.

Erős, csontos markával megszorította barátja karját s hevesen magához ölelte. Arany, mintha tűzcsóvát dobtak volna lelkébe, egyszerre kigyulladt. Arca lángbaborult, egész teste remegett a belső feszültségtől s a láztól verítéket vetett a homloka.

— Ott leszek — mondotta rekedten —, hanem...

— Mit hanem? — kiáltott Petőfi és úgy szikrázott a szeme, mint a karbunkulus.

— Megállj csak, Sándor, várj még, mit akarok mondani...

Rettenetesen izgatott volt, kereste a szót. Félt Petőfi szemébe nézni, nem állta szúrós, gyanakvó tekintetét.

— Félre ne érts! Ne érts félre, kérlek. Azt akarom mondani... Várj, várj... az még messze van, látod, addig még sok feladat vár ránk...

Egy lépést hátrált, odadőlt a könyvestékához, végigsimított forró hom-

lokán, mint aki erőszakkal akar rendet csinálni gondolataiban. Egyszerre aztán elhatározottan föltekintett s komoly hangon kérdezte :

— Mondd csak, Sándor barátom, csakugyan azt tartod : ér valamit Toldim?

Petőfi nem volt elkészülve e váratlan kérdésre ; nem tudta, mit akar. Pillanatig csodálkozva nézett s akkor hirtelen tréfára fordította a dolgot.

— Hát a fene tudja. Némelyek azt mondják : nyomorult fércmű. Lehet, hogy igazuk van. Én most olvasom hatodszor. Még vagy hatszor elolvasom az idén, hogy silányságát minél jobban fölfogjam . . . Dehát mit jelent ez a kérdés? Azért voltál eddig olyan szótalan, mert folyvást azt vártad, mikor dicsérem már agyba-főbe, szemedbe Toldidat? Bántott, hogy eddig még nem szólottam róla s most kitört belőled? Hát ennyire hiú vagy?

Arany János most már végkép megzavarodott. Még a szeme héja is piros lett.

— Dehát az Isten szerelmére, ne érts ennyire félre ! . . . Hadd beszéljek... hadd mondjam el már . . . Egy percig se jut eszembe, hogy magamat a te költői lángelmédhez hasonlítsam és . . .

Petőfi ingerülten közbecsapott.

— Most meg még csak az kell, hogy szemembe dícsérj. Ne dícsérj, János, mert úgy elpirulok, mint a Nagy Ignác orra. Aztán meg azon pirulok majd, hogy pirultam.

Arany iszonyúan küzködött, hogy kiszabaduljon a zavar hinárjából. Integetett a kezével, hogy engedje beszélni. Petőfi már kezdett mulatni a dolgon, hát hagyta.

— Nyögd ki hát, mit akarsz.

Ez a hang segített. Arany összeszedte magát.

— Régen foglalkozom egy népeposz tervével. Toldi sikere ösztönzött, hogy bele is fogjak. Mit gondolsz : egy eposz Dózsáról? . . . vagy . . . lehetne tárgyat venni a vezérek, főleg Árpád korából . . . Akkor még az egész magyar nép szabad és harcos volt . . . De nem kiméra ez a terv? Egy igazi népeposz ! Népies tárgy és szellem, hogy az egész népé legyen.

Petőfi ámuló arcot vágott.

— Te ebadta, te olyat mondasz, hogy nekem úgy tetszik, mintha én mondtam volna ! Hogy nem kiméra-e? Meghiszem azt, hogy nem. És nagyon jól teszed, ha minél előbb belekapsz. . . Különben nekem egy ilyen eposz régi eszmém. Hőseim lennének Trencséni Csák vagy Rákóczi . . . De nem bánom, ha elírod is előlem . . . Hallod-e, Jankó, ha ezt jól megcsinálod, nagy ember leszel. Méltó barátságomra !

Arany boldog volt. Sugárzott. Lelkesült. Csak úgy áradt belőle a sok mámoros tervezés.

— Festeném a népet szabadnak, nemesnek, fegyverforgatónak . . . a fejedelmet atyának, pátriárchának, elsőnek az egyenlők közt. Festenék szabad hazát, közös hazát. Megtanítanám a népet szeretni a hazát, melyért annyi vér folyt már. Mert bizony nem a mai nemesség vére volt az, mely visszaszerezte Etele birodalmát. Az a vér szolgavérré nem fajúlhatott, mai napig is dacol a zsarnoksággal. Azért durva, nyakas, megigázhatatlan. De merész, őszinte és tiszta. . . . Ó, ha meg tudnám írni. . . . Ha lehetnék e népnek Ossiánja, ki a fajúlni kezdő ivadékot az elődök erényeire visszaemlékezteti. Egy ilyen eposzt vérré tanulna a nép, s buzgóbban énekelné azt, mint az olasz matróc a Gerusalemme liberátát. Ez lenne az igazi nemzeti költészet, nem az írástudóké,

a farizeusoké, hanem az egész népé, a nemzeté. A nemesi rend elszégyellené magát s átvenné a néptől, mint most a népdalokat.

— Fogj hozzá rögtön, még máma — rikácsolta Petőfi mámorosan s szinte mérges türelmetlenséggel. — Ne tervezz, hanem csináld. Ragadj tollat, kezdj bele!

A heves szavak fölébresztették Aranyt. Bágyadt mosoly suhant át arcán.

— Igen ám, pajtás, de mit szólna a cenzor? A cenzor, ez a bökkenő!

Petőfinek szinte összeroppant a pipaszár a kezében. Fogait csikorgatta tehetetlen dühében.

— Ó ezek az akasztófavirágok! Lámpavasra velük. Hogy fáj a lelkem, ha elgondolom, meddig kell még várni! De hiszem az Istent: nemsokára eljön a mi időnk is s akkor aztán ... látod én is azért nem foghattam bele Trencséni Csákba, mert bizonyosan agyonütné a cenzura. Az asztalfiának meg nem dolgozhatok. Élnem kell, napról-napra élnem. Olyasmivel nem tölthetem az időt, amiért mindjárt nem fizetnek. Micsoda nyomorúság! Magyar költő sorsa! Én igénytelen ember vagyok, kevéssel beérem s ha éhen veszek is, megélek holtom napjáig, azontúl pedig nem szoktam aggódni sorsom felől ... Dehát élni addig is, mégis csak kell valahogy. Valami hivatalt tán én is kaphatnék, de attól meg irtózatosan iszonyodom.

— Megértem — ingatta Arany szomorúan a fejét. — Nem is való az költőnek. Annak szabadnak, függetlennek kell lenni. Lásd én csak megélek valahogy koldusan Szalontán, de olyan az életem, hogy sokszor hétszámra se szabadulok a prózai hangulatoktól. Köszönöm én azt a versírást, amit minden percben sertéspasszus-írás, meg tyúkpörök szakítanak félbe.

Petőfi őszinte sajnálattal nézett barátjára. Kétszer is száján volt valami szó, de megint elharapta. Majd vállára tette a kezét és szelíden nézett a szemébe.

— De azért boldog vagy, úgy-e, János?

Arany csüggedten vállat vont.

— Boldog? Attól függ, hogy hogy veszi az ember? Minden csak relatív.

— Hát a feleséged? Van két szép gyermeked.

— Igen ... hát hiszen ...

— Mért nem írsz lírát? Sohse olvastam tőled ...

— Ugyan ... hol venném én ahhoz a lírai lelkesedést? Apró bajaim, örömeim nem méltók a megéneklésre. A családi boldogság kárpótol ugyan sok mindenért, ami kimaradt életemből, dehát a családi tűzhelynél csak melegedni lehet, nem lángra lobbanni.

Petőfi összehúzta a szemét, úgy nézett Aranyra. Tekintetében kicsinylés, szánakozás volt.

— Jaj te Jankó! Ha én egyszer végre bírhatnám Juliskámat, én lennék a világ legboldogabb embere. Akkor dőlne csak belőlem a líra. Talán le sem tudnám írni azt a tenger verset!... Te! Egy mosolyában több költészet van, mint az ötszázötven versben, amit eddig írtam.... Ha egyszer Julia az enyém lesz ...

Nagy és mély lélekzetet vett, mint aki nagyon fontosat akar mondani, de nyikorgott az ajtó s a keskeny ajtórésen Arany Juliska dugta be a fejét. Juliska mögött Lackó ágaskodott, hogy ő is beférkőzzék az ajtóhasítékon. Petőfinek torkán akadt a mondat, türelmetlenül odakapta a szemét s Arany is kelletlenül nézett az ajtóra.

A két gyerek pár pillanatig zavartan állott ott, nyikorgatva az ajtószárnyat, míg végre Juliska nekibátorodva megszólalt:

— Tessenek jönni ebédelni. Készen van az ebéd.

Petőfi hangulata egy-kettőre hozzáigazodott az új szituációhoz.

— Tyhű fikomadta, ez már aztán beszéd. Bizony ideje is, mert farkaséhes vagyok. Hamm! Mindjárt bekaplak benneteket!

A két gyerek visítva-kacagva szaladt előre, Petőfi utánuk. A vadszőlős ambituson a széles, terített asztalnál Aranyné mosolyogva várta őket. Arany meg leakasztotta a szögről a pincekulcsot, hogy borért menjen.

IV.

(Délután.)

Mikorra az ebéd véget ért, Julcsa meg Lackó már teljesen összecimborásodtak Petőfi bácsival. Lackó az ölében ült s bár Petőfi néha nagyokat csípett rajta, mégse hagyta el kényelmes helyét, inkább kiscsikósan nagyokat nevetett rá. Juliska meg odasimult hozzá s folyton a pipáját gyujtogatta, mert az a sok beszéd közben minduntalan kialudt.

— Iszik a csinai csikós csikaja a Tiszán, sárga csengő cseng a csinai csikós csikajának a nyakán... Mondja utánam, Petőfi bácsi! — bugyborékolt ki Lackóból a féktelen jókedv.

Arany és Aranyné komolykodva feddőzték:

— Ne terhelkedj annyit Petőfi bácsin, te!

De Lackó nem hagyta magát. Mámorosan kiabálta:

— Na, tessék utánam mondani, ha tudja.

Petőfi élhetetlenkedve próbálkozott, de mindjárt a harmadik szónál belesült, mire nemcsak Lackó, de Juliska is újjongva kiáltották:

— Nem jól van, nem úgy van!

Lackó gyöngyöző kacagása olyan erővel tört ki, hogy Petőfinek két alapos csípésébe került, mire elcsendesedett. De akkor aztán meg durcáskodni kezdett, közel volt a pityergéshez, úgyhogy Petőfinek csak úgy sikerült megint kedvre deríteni, hogy megigérte: legközelebb, ha eljön, egy sárgacsengős csikót hoz neki ajándékba.

— Igazi csikót? — vetette föl a szemét Lackó s mind a két öklével gyömöszölte a könnyes arcát.

— Hát persze, hogy igazit.

— Nem fából lesz a lába?

— Nem, nem, vasból.

— Miért lesz vasból?

— Mert vasderes csikó lesz.

— Vasderes?

— Hát. Jó lesz?

Lackó kicsit bizonytalankodott, de aztán mégis belenyugodott, hogy: jó lesz. Egy darabig csendben is maradt, de kisvártatva megint megszólalt:

— Osztán mikor jön vissza, Petőfi bácsi?

— Csacsi, hát hiszen még el se mentem.

— Hát mikor tetszik elmenni?

No de ki is kapott ezért az őszinte kérdéséért. Apja, anyja, de legfőképen a kis Juliska hevesen nekitámadtak, hogy hogy lehet ilyen neveletlen, hogy lehet a vendégtől ilyesmit kérdezni?

Petőfi gyönyörködve szemlélte Laci bámuló zavarát s hogy segítsen a támadóknak ő is, sértett, szomorú hangot erőltetve magára, azt mondta neki csöndesen:

— Hát ha akarod, akár ma is elmehetek.

Erre aztán eltörött a mécses. Olyan jajongó zokogásba tört ki Laci, hogy alig lehetett lecsendesíteni. Görcsösen átnyalábolta a Petőfi bácsi nyakát s úgy könyörgött, jajveszékelt neki :

— Ne tessék elmenni, ne tessék elmenni !

Erőszakkal kellett lefejteni a Petőfi nyakáról. De még sokáig, azután is ott szipogott, buksi fejét az anyja ölébe hajtva, aki békéltetve simogatta a haját s biztató szavakat sugdosott a fülébe, csakhogy csendben maradjon.

Petőfi ezalatt komolyra fordította a szót :

— Pedig bizony hamarosan mennem kell — mondta. — Szeretnék itt időzni köztetek, János, de nagy terveket forgatok a fejemben. Párisba megyek.

Arany felkapta a fejét.

— Párisba? — mondta csodálkozva.

— Párisba. Látni akarom Berangert, ezt a nagy embert. Meg akarom szorítani a kezét. Meg . . . meg egyáltalán magát az egész Párist szívemhez akarom szorítani. Mennyi csoda lehet ott, te János ! Azt mind látni akarom. Legjobban szeretnék persze Juliskával menni, majd ha egymásé leszünk, okvetlenül el is viszem. De ha itthon maradok, azt ki nem állom, hogy szeptemberig ne láthassam. Ezért határoztam el, hogy utazni fogok. Emichtől kapok talán a verseimért vagy háromezer pengőt, ennek a felét elteszem, a felét meg elutazom. Addig megyek, járom a világot, míg a pénzemben tart. Először jön Páris, a világ szíve, aztán meg a tenger . . . a tenger, Jankó, az óceán, a nagy, szabad tenger ! Még sohasem láttam a tengert !

Arany mohó füllel itta a Petőfi szavait, de az utolsó szavakra kissé elkomorult.

— Magam is sokszor vágytam már — mondta —, hogy csak annyi tengert is lássak, mint a Korhány egy mocsara, vagy a geszti tó a kertben, dehát... egész életemben csak Bécsig jutottam el s azt hiszem, nem is fogok tovább jutni.

— Mit kerestél Bécsben? Lásd, én meg odáig se voltam.

— Hivatalos úton voltam. A szalontaiaknak valami birtokperében kellett volna instanciázni. Én tudtam egész Szalontán legtöbbet németül, hát engem küldtek . . . No, hát ez ugyan mi a fenét keres?

Ez a hosszú kérdés annak a bekötöttfejű, ötven körül járó fehérnépnek szólott, aki most nyitotta ki a kisajtót s mórikáló, ringatódzó járással közeledett az udvaron keresztül.

Aranyné csöndes hangon mondta :

— Liptákné.

Arany felállott az asztaltól s pár lépéssel elébe ment a jövevénynek.

— Jó napokat kívánok a tekéntetes úréknak.

— Agyon Isten, Liptákné asszony, hát miben lehetek szolgálatjára?

— Hát csak azért szíveskedtem volna a tekintetes úrhoz, hogy fáradna el hozzánk a portánkra, a malacokról passzust írni, mert reggel hajnalban viszi az uram a ladányi vásárba. Osztán hát . . .

— Saját nevelésű ?

— Mind az a, lelkem. Tegnapelőtt hajtattam be a külső majorból, osztán hát . . .

— Hát mért nem izent be tegnap, Liptákné asszonyom? Lássa, ma vasárnap, meg aztán épen vendégem is van — tört ki Aranyból a bosszúság, de szava kényszeredett nyájasságú volt azért. Hiába, óvatosnak kellett lennie,

Liptákné módos asszony volt, nagy szava volt Szalontán s nem lett volna tanácsos magára haragítani.

— Ó, hiszen hamar meglesz az, nótárius uram. Megvárja azt az a kedves, tisztelt úr (s mórikálva hajtogatta magát Petőfi felé, aki csak azért is elfordította a fejét), meg hát nem kívánom ingyen. Fizetség jár azért. Jó kis jövedelem a passzusírás. Jó kis pénz jár azért. Fölfér az vasárnap is nótárius uramra.

Arany fülig vörösödött a pöffeszkedő megjegyzésre, de nem szólt, lenyelte a mérgét. Petőfi azonban nem állotta tovább. Fölugrott az asztal mellől s berohant a szobába. Arany megdöbbenve sietett utána. Petőfi akkor már a kanapén feküdt, ahova dühében levágta magát. A szeme vérben forgott.

Arany megállott előtte s csüggedt keserűséggel csöndesen mondta:

— Látod, ez az én életem.

Petőfi ránézett s amint belenézett barátja szomorú szemébe, kitörni készülő dühös indulata egyszerre lelohadt s valami nagy lehangoltság zsibbasztotta el. Mély lélekzetet vett, nagyot fújt és felült fekvő helyzetéből.

— Hát csak eredj, János. Utóvégre a kötelesség csak kötelesség. No, csak eredj. Én addig alszom egyet. Úgyse aludtam egész éjjel jóformán semmit, hajnalig fenn voltunk, meg ez a komisz parasztszekér is jól összerázott. Hát csak eridj. Nagyon fáradt vagyok.

S csakugyan halálosan fáradtnak, kimerültnek látszott egyszerre. Semmi sem volt benne az előbbi nagy elevenségből.

— No, csak eredj.

Paroláztak s Arany ment. Alighogy kifordult a szobából, jött, sietett Aranyné, nyomában a két gyerek.

— Megvessük az ágyat, lelkem, hogy kényelmesen kinyughassa magát. Hiszen bizonyosan nagyon el van törődve.

S már bontotta volna is a fal melletti tornyos nyoszolyát, ha Petőfi hevesen nem protestál ellene. Hogy ő inkább azonnal elmegy, de ágyba nem fekszik. Még ha haldokolnék, akkor se feküdnék abba a tolltengerbe. Abba végre nagy kapacitálásra beleegyezett, hogy a kanapéra egy vastag pokrócot tettek, feje alá meg egy párnát.

Aranyné látta, hogy mennyire rosszkedvű és ingerült lett egyszerre, hát gyorsan magára hagyta, hadd pihenje ki magát.

Mikor egyedül maradt, lefeküdt a kanapéra s befúrta a fejét a párnába. De pár perc múlva felugrott, lelökte az atilláját s ingujjban fel s alá járt a szobában. Sokáig figyelte egy légynek a dongását, meg akarta fogni, kapkodott utána, lesbe állt, hogy elcsípi, de nem sikerült. Csikorgatta a fogát mérgében és idegesen rágta a körmét. Megint leheveredett, elővette Júlia aranycérnával összekötözött leveleit, olvasgatta, elmélázott, nagyokat sóhajtott, de a légy makacs dongása nem hagyta nyugton. Megint üldözőbe vette, újra eredmény nélkül. Akkor hirtelen kinyitotta az egyik zsalugátert s mikor így az ablak megvilágosodott, feszült várakozással figyelte, hogy a levegőben kerengő dongó az ablaküvegre szálljon. A dongó csakugyan oda is röpült s föl s alá szánkózott a síkos üvegen. Lassan, óvatosan odament s a kendőjével nagyot csapott a légyre. Az elkábult s leesett a padlóra. Mohón kapott utána, kéjes örömmel megfogta s ki akarta tépni a szárnyát. De mégse tépte ki. Kinyitotta az ablakot és elereszte. A légy elröpült. Egy pillanat alatt eltűnt.

Petőfi egy ideig még ott állott a nyitott ablaknál, melyen észrevehetőleg áramlott be a külső meleg. Állt, csak állt ott a meleg hullámokban, szeme révedezve pihent meg az ablak alatti kis kert színes virágain, az árvácskákon,

petúniákon, verbénákon. Lehiggadt, megnyugodott. Egész testében ólmos fáradságot érzett, leeresztette a zsalugátert, becsukta az ablakot, kitette az óráját az asztalra s ledőlt a kanapéra. Pár perc alatt elaludt.

* * *

Mikor nagysokára fölébredt, egész sötét volt már. Eleinte tájékozódni se tudott, megmozdulni, felkelni se mert, nehogy leverjen valamit. Csodálkozott, hogy ilyen mélyen elaludt. Ime, este van. De az álom nagyon felüdítette, jóleső zsibongást érzett egész testében. Erősnek érezte magát. Kivágta a karjait s megfeszítette az izmait. Hirtelen Júliára gondolt. Tisztán látta maga előtt a szép lány alakját s látta, hogy mosolyog rá. Ellenállhatatlan vágyat érzett, hogy megfogja a kezét, magához húzza, megcsókolja. Kinyújtotta a karját s keze az asztalba ütődött. Kicsit elszorult a szíve s keserves, mély sóhaj tört fel a melléből.

Szeme lassanként megszokta a homályt s észrevette, hogy az egyik ablakon gyenge világosság szűrődik be. Talpra ugrott, vigyázva, tapogatva odament az ablakhoz, kitárta a zsalugátereket.

Este volt. A hold már fent volt az égen, éppen az eperfa tetején ült, mely nagy fekete lombjával sötéten állt. Az eperfa alatt egy kerti asztal, az asztalon széllámpa. Fénye rávilágított az asztal körül ülők arcára. Megismerte Aranyt és Aranynét, meg a kis Juliskát. Ott ültek s csöndesen beszélgettek.

Petőfi sokáig elnézte a kedves képet s békés, nagy nyugalmat érzett. Rákönyökölt az ablakdeszkára s úgy maradt sokáig mozdulatlanul. A virágok fölszálló illata körüllebegte, az esti hűvös ájer homlokon símogatta, a nagy csönd elringatta.

Fölnézett a sápadt holdvilágra. S mintha a hold is őt bámulta volna.

Megremegett, szeme átnedvesedett s könnyei szivárványán egyre a holdvilágba bámult.

— Szeretlek, mint a hold a csendes éget — suttogta magában s ajkai mozogtak. Elmondta kétszer, háromszor, csöndesen, majd fennhangon, egyre hangosabban.

— Szeretlek, mint a hold a csendes éjet.

S kitárta karját a hold felé.

Arany észrevette az eperfa alatt s mosolyogva intett. Juliska is odanézett s rohant felé.

Dóczy Jenő.

VASKENYÉREN.

— *Regény* — (5)

I.

Az öreg Konc lázban volt. A munkát nagy gondossággal osztotta meg a bányászok és a maga verői közt. A művesebb dolognak, puskának, párpisztolynak, karabélynak gyártását magának tartotta fenn, sokan kardot fognak gyártani, mások zabolát, kengyelvasat, sarkantyut, lópatkót, vakarót, mások meg nyers vasat.

Az alispán hazatért Tordára, a fiatalok pedig a dolgok további folyását rendezték el. Legelőször is Szebenbe mentek: Van Norden jelentést tett Rabutinnak az előkészületekről. A szerződést a bányászok közt és Rabutin közt kötötték meg. A bányászok nevében az öreg Konc, Tobis bíró és a tanácsbeliek írták alá. Van Nordennek Rabutin azt a parancsot adta, hogy állandóan Torockón tartózkodjék és a munkát ellenőrizze. A komandó nevében Van Norden passzusokat állított ki a fegyverszállító szekerek számára. A szekereket sem föltartóztatni, sem vizsgálgatni nem szabad, annál kevésbbé kérdezgetni, hogy honnan jönnek és merre mennek. Ellenben útjokat mind katonáknak, mind polgároknak szorgalmasan segíteni kell.

Miklós Szebenből egyedül lovagolt tovább a Homoród völgye felé. Van Norden mutatkozása a székelyek körében bizalmatlanságot keltene... Mennyi minden történt azóta, mióta ezen az úton járt. Kívül és bent, az ő lelkében is! Hosszú éveken át értek a dolgok s pár hét alatt lehullottak.

Kondor otthon volt. Gyanakvó, kelletlen arccal fogadta vendégét.

— Nem látsz szívesen, Kondor? — kérdezte Miklós, lóhátról kezet nyujtva neki. — Pedig vasat hozok nektek, vaskenyeret...

Kondor szemében vad tűz lobbant föl.

— Ne játsszál!...

— Lelkemre! Kardot, puskát, sarkantyút, amennyit akartok...

Kondor arca föllángolt, karja magasba lendült, lekapta Miklóst a lóról, fölszaladt vele a lépcsőn és a pitvarban elkezdett vele táncolni, mint egy ölbeli gyermekkel.

— Ujjuju!...

Miklós eleinte mosolygott a mulatságon, de Kondor mindjobban megvadult, rémes figurákat vágott vele. A menyecske ijedten szaladt elé, sivítozva nézte ura megháborodását.

— Hol az eszed, ember?

— Mit ész? Sipost, hegedűst ide! . . .

Végre Miklós és az asszony valahogyan lefogták a bolondot. Kondor ekkor kacagni kezdett, megölelte, megcsókolta Miklóst s bevitte a belső házba.

— Beszélj, beszélj!

Miklós tüzetesen tájékoztatta barátját a kuruc-liga megalakulásáról. Sül a vaskenyér, most az a kérdés: hogy osztódjék el az éhesek között? Megbízható emberekre lesz szükség, akik a fegyvereket illő helyre szállítsák. Kis részt a német kvártélyokba, a többit bizonyos rejtekhelyekre. Emberekre lesz szükség, akik hallgatni és várni tudnak.

Kondor izgatottan fontolgatta a kérdés megoldását.

— Bízzátok rám ezt a felét, én leszek a főszekeres! — mondta végül nagyvígan. — Jövő héten vásár lesz Udvarhelyen, minden tartó marhámat eladom s egymagam tíz lószekeret állítok be. De jó komáim vannak Csikban, Háromszéken, Marosszéken is, csak egy szót kell nekik súgnom . . .

— S hová rejtitek?

— Rika, Firtos, Tardót, Hargita, Bekecs, Bódok, Havasa . . . kell-e ezeknél jobb magazin? S Isten után reméljük, hogy friss fűvel . . .

— Mire kitavaszodik . . . talán . . .

Miklós másnap indult visszafelé. Ne forduljon-e Tordátfalvára? Hírül adni Judithnak, hogy elmult a veszedelem, hazatérhet.

Egy út, tán még rövidebb. Tordátfalva felé fordult.

Judith . . . most is fehér és sima, mint a márvány. És hideg. A pör iránt érdeklődött. Miklós elmondotta, hogy a királyi levél eredetije is megkerült, a bányászok hálával gondolnak rája. A pör számára már megvan az alap, a szabadulás sincsen már messze. Judith szeme tüzet lövelt a szabadulás szóra.

— Ezt, ha megérjük! . . .

Miklós azt is elmondotta, hogy a bányászok nagy vállalatba kezdenek, eleven élet pezsdül föl a torockói völgyben. De Judithot ez már nem érdekelte. Csak a pör, a szabadulás . . .

Üzenni is csak annyit üzent apjának, hogy nem siet haza, majd a tavaszon . . .

Ősz volt immár, könnyező erdélyi borulat. Csüggedten poroszkált Miklós hazafelé, hegyen-völgyön által. Ó, a tavasz, ott távol a szentgyörgyi kúrián — az is másnak fog virulni!

XI.

December derekán Miklós számot vetett a helyzettel. Az a megnyugtató érzése támadt, hogy mindenki a maga helyén van és a munka teljes erővel folyik.

A kapitány némán és titokzatosan ül a szentgyörgyi Olympuson. Bizonyos legenda szövődött alakja köré, azt azonban a császári párt

lépten-nyomon tépázza és gúnyolja. Szabadsághős? Kufár, aki jó nyereséggel dolgozik Rabutin számára.

Szaniszló Zsigmond minden héten megjelenik a szentgyörgyi várban. Beszámol a magyarországi eseményekről: rendes postákat állított be néhány felsőmagyarországi úrhoz. De a jövő menő kalmárokat is kikérdezi a bécsi, kassai, munkácsi debreceni hírekről. Ő intézi a kapcsolatot a liga tagjaival s ebben igen nagy találékonyságot fejt ki, kulcsos írásokat szerkeszt számokból, görög és latin betűkből. Mostanság azonban nem tréfál annyit, állandóan siet, ráncok fellegezik homlokát.

Kondor szekerei megindultak, maga volt itt az első transporttal. Az első szállítmányok Szebenbe mentek, Rabutin gyönyörűségére . . .

Az öreg Konc a fiatalokat is beosztotta a munkához. Van Norden mozgékony szerepet kapott: felülvizsgálja, listába veszi a kész munkát, irányítja a megrakott szekereket, jelszavakat ad ki, egy-egy szállítmányt maga is elkísér egy darabig, olykor a várakban, kvártélyokban maga osztja ki a császáriaknak az új felszerelést. Hol írásban, hol személyesen jelentést tesz Rabutinnak a munka folyásáról. Minden munka könnyűszerrel megy nála, néhány intéssel és szóval! Bőven van szabad ideje, sokat lovagol. Többnyire Szentgyörgy felől nyargal. Újabban Torockay főkapitánnyal is sokat van együtt. A császári hadsereg hadi fortélyait, regulamentumait beszélik meg.

Miklós a bányáknál és kemencéknél dolgozik, vasat termel apja gyártmányai számára. Mértéktelen buzgalommal feküdt bele a munkába. Halomban fekszik a vaskő a kemencék körül, nyers vas pedig annyi van, hogy a gyártók felét sem tudják fölművelni. Szerencsére a vasat rudakban és tuskókban is örömest elviszik a székelyek. Egy pár újítást sikerült megvalósítania. A vaskő felhúzására csigákat szerkesztett, a meredek oldalakra csúsztatókat rakott le. A bányászok azonban gyanus szemmel nézik az új szekereket, s ha módját ejthetik, elkerülik azokat. Rosszul esik nekik, ha valamihez könnyebben jutnak, gyönyörűségük telik a baromi erőfeszítésekben.

Konc Benedek egyszer nagy felindulással szólította meg fiát:

— A hadnagy Csegezy Anikó után jár, tudsz-e róla? Minden úttal betér Mátyás úrékhoz . . .

— Elvégzett dolog ez! — intett Miklós, borús mosollyal.

— De a Ponciusát! El kell onnan hessenteni.

— Miért? Van Norden nagyon szereti Csegezy Anikót.

— S te? Hol maradsz?

— Én végképen lemaradtam — próbált tréfálni Miklós.

A könnyenvevés felbosszantotta az öreget.

— Azt hittem, csakugyan megjött az eszed. Keresztapád is bíztatott: lemondtál a bíró leányáról . . .

— Gondolja meg, apám: Van Nordent ez a szerelem köti a magyar ügyhöz. Szabad-e kedvét szegnünk? Árulás volna részünkről.

Az öreg fürkészően nézett Miklósra, félig rosszalólag, félig reménykedve csóválta meg a fejét.

— Pedig úgy-e, most már magad is . . .

— Hagyjuk ezt, apám! Egyes ember dolga ma nem számít — legyintett Miklós, dacos arccal.

A székely ernyőszekerek és szának közben sűrűn jöttek-mentek a simára vert, jó, fagyos útakon. A mezőségi nádasok, székelyföldi rengetegek, elhagyott malmok, havasi pajták, barlangok, meg mind megannyi nagy kamara: falánk étvággyal nyelték a vaskenyeret . . .

Konc Benedek is a szilaj munkában keresett orvosságot a lelki férgek ellen. Egyszer nyiltan megkérdezte a hadnagyot Csegezy Anikó felől.

— A helyzet igen világos, Konc bácsi! — felelt a hadnagy, zavartalan tekintettel. — Csegezy Anikót szeretem: élet vagy halál kérdése számomra ez a szerelem. A kérdést azonban csak akkor fogom eldönteni, amikor vége lesz annak a nagy küzdelemnek, amelyre most készülünk. Addig mindent elkövetek, hogy a leány vonzalmát megnyerjem.

— S ha valaki közben mégis elragadja?

— Noshát, akkor a halál . . . — mosolygott a hadnagy.

A féreg csak rágódott az öreg Konc lelkén. A hadnagy segítségét, jóakaratát most csakugyan nem lehet eljátszani. A nemzet sorsa nyugszik rajta. De a harc után?

Egyszer megint előhozta a dolgot Miklósnak.

— Hallod, mégsem lehet egy leány bőrére csak úgy alkut kötni. Csegezy Anikó mégis csak azé lesz, akit maga választ magának. Ő pedig azt fogja választani, akit szeret.

— Van Nordent szereti . . .

— Nem szereti — mosolygott rejtélyesen az öreg. — És nem is fogja szeretni.

Miklósnak vér szökött az arcába, nagy izgalommal fakadt ki.

— Csak nem beszélt apám Anikóval erről a dologról?

— De bizony beszéltem én! — hunyorított az öreg. — Tapogatóztam, minden rendben van a te javadra. Hanem időnként neked is el kellene hozzá látogatnod . . .

— Miért tette, apám, miért tette? — tört ki Miklós szégyenkezve. — Ilyen alattomos gáncsot vetni Van Norden ellen! . . .

— Gáncsot? — vonított vállán az öreg Konc. — A hadnagyot is megkérdeztem, Anikót is megkérdeztem, csak ennyi. Tájékozódtam.

Miklós a legközelebbi alkalommal mégis ellátogatott, Van Norden társaságában, Mátyás úrékhoz. Minden szava epe és kiszámított sértés volt a leányhoz. Ez értetlenül, könnybeborult szemmel nézett Miklósra.

Van Norden — úgy látta Miklós — beleavatta Anikót a kuruc készülődések némely titkaiba. Elvakult, bolond szerelem! De, ha már megtörtént a dolog: ezt is ki akarta használni a leány megleckéztetésére.

Van Norden egyidő mulva fölsietett a várba, találkozója volt a főkapitánnyal.

— A nőknek is hozniok kell némi áldozatot a szabadság ügyéért !— mondotta Miklós Anikónak, amint kettesben maradtak.

— Például én mit hozhatnék? — kérdezte a leány reszkető ajakkal.

— Feleségül kell mennie Van Nordenhez ! — mondotta Miklós nyersen. — Rajta fordul meg készülődésünk sikere . . .

A leány könnyei sűrűn kezdtek alá peregni.

— Mártiromság, önfeláldozás? Arra is születni kell, Miklós. Látja, én annyira bámulom Tóbis Judithot, mert ő, úgy-e, föláldozta magát egy ügyért, amit nagynak és szentnek tartott. Nekem azonban nincsen olyan erős lelkem ! Idővel tán, a kikerülhetetlen végzet súlya alatt.

— Egyelőre tehát legyen szeretetreméltó Van Nordenhez ! — mondta Miklós elfulladó hangon. — Apám fecsegésére pedig ne hajtson !

Elbúcsúzott, háborgó lélekkel tévedezett haza Torockóra. Hadd jönne már a harc s égetné föl a hazugságokat, amelyek fojtogatóan sokasodnak és növekednek. Hadd jöjjön a harcok fergetege! Most már kardra, vérre is lesz eső! . . .

XII.

Kondor, március elején, üzenetet küldött Miklósnak, hogy trombiták készítéséről is gondoskodjék. Vidám szólású, friss harsonák legyenek, amikkel meg lehet majd hirdetni a székely székeknek a nagy tavaszt . . .

Miklós ezt is vállalta, április közepére elkészültek a réztrombiták. Minden hadnagyság számára kettő-három. Kondor április utolsó hetében maga jött ki szekereivel Torockóra. Tavaszi hírt akart hallani . . .

Kissé lehűtötte, hogy Miklósék még mindég munkába ölik minden gondjukat. Több lelkesedést várt volna, több jó hírt . . . Mikor mozdul Rákóczi, mikor zendülnek meg a völgyek, mikor borulnak lármafa füstjébe a hegyek? A fiatalok nem tudtak bizonyosat mondani, a liga politikai dolgait a főkapitány és az alispán intézik. De, hogy lehet őket meg nem kérdezni? A forrás mellett a szomjúságot nem oltogatni?

Csodálkozott ezen Kondor, de azért lelkében végtelen nagy hálát érzett a vasmesterei iránt. Bizonykodott az öreg Koncnak, hogy a székelyek le fogják róni hálájukat a sok gyönyörű fegyverért : életre-halálra fognak verekedni velük.

Miklóst fölvidította a Kondor társasága. Van Nordennel keveset tudott társalkodni mostanság, mások voltak napi útjaik. Kondort magával vitte a bányákhoz, csúsztatókhoz, megmutogatta a gyártás menetét, újításait. Napról-napra marasztotta, s hogy kedvet szerezzen neki a maradáshoz, megigérte, hogy különös erejű és szépségű kardot csináltat neki. Egy szép, műves kardért? Kondor elbocsátotta szekereit s maga jó hátilovával Miklósnál maradt a kard elkészüléséig.

Április legutolsó napjainak egyikén Szaniszló Zsigmond váratlanul Torockón termett. Stafétákat küldött Miklós és Van Norden megkeresésére, azonnal siessenek a szentgyörgyi várba, nagy dolgokat kell megbeszélniök.

Az egyik műhelyben megtalálta az öreg Koncot, izgatottan tárgyalt vele néhány percig, aztán elvágtatott Szentgyörgy felé.

Miklósék nem jöttek be a városba, hanem a hegyeken át siettek Szentgyörgyre. Csak Kondor jött be. Nagy izgalommal kereste meg Konc Benedeket.

— Kitört? — kérdezte sóvárgó tekintettel. — Kezdhetjük?

— Nem tört ki, öcsém, nem tört ki. Épen az ellenkezője történt. Magyarországon fölfedezték a készülődést, Rákóczit elfogták és fogságba hurcolták.

Kondor csak nézte, nézte értetlenül az öreg Konc csüggedt arcát. Hogy nem tört ki? Hogy elfogták Rákóczit? El lehet ilyesmit hinni ép elmével? . . .

— Miklósék megbeszélik a továbbiakat, addig várjunk türelemmel, öcsém. Majd ők tanácsolnak . . .

Kondor nem tudott fölocsudni a csapásból. Mi lesz mostan? Vége volna a sok gyönyörű tavaszi reménynek?

— Mit beszélnek meg Miklósék? Csak egy út van: a harc! Ember is van hozzá, fegyver is van . . .

— De fő nincsen öcsém! — sóhajtott Konc Benedek. — Rákóczi nincsen.

Késő este jöttek meg a fiatalok, Szaniszló alispánnal. Rákóczi elfogatásának következményeit megbeszélték, a harc elhaladt, ki tudja, mennyi időre? Most azon kell lenni, hogy az itten való készületek ki ne tudódjanak.

A további szerepeket a szentgyörgyi tárgyaláson kiosztották. Kondor fogja Erdélyt beszáguldani. Az embereket vigyázásra, de egyúttal a reménység megőrzésére inti. A reményvesztett emberek közül kerülnek ki az árulók.

Kondorba némiképen lelket öntött ez a megbízatás. A vigyázást is megmondja, de a reménységet szentlélek tüzével fogja prédikálni . . .

Van Norden visszavonul a főkommandóra. Olyan munkakört biztosít magának, ahol minden neszt meghall, ami a kuruc-liga, vagy a fegyverek dolgairól megindul. A följelentéseket és árulásokat, amik esetleg történnek, fölfogja, a vizsgálatokat hamis nyomra vezeti, Szaniszlót külső hírekről, veszedelem gyülekezéséről értesíti. Mindezt nem lesz nehéz megtennie, mert Rabutin, a szolgálat fejében, amit a fölfegyverzés körül végzett, nagy bizalommal van iránta.

Torockay István és Szaniszló Zsigmond hétről-hétre megtárgyalják a helyzetet. Hol Tordán, hol Szentgyörgyön fognak találkozni.

A bányászok számára Van Norden megszerzi Rabutin pártfogó

levelét. Nagy dicsérettel fog a levél megemlékezni arról a buzgalomról, amit a bányászok az armatúra elkészítése körül kifejtettek. Hadd legyen meg a bányászoknak ez a biztosítékuk arra az esetre, ha nem sikerül országul szabadulni és az igazságnak egyenesebb utat verni.

A szerződésben megállapított díjaikat a dicsérőlevél megkapása után szorgalmazni fogják. Van Norden ridegen fog bánni velük, a fizetést halogatni fogja. (Kötés a Rabutin szemére.)

Miklós fontos megbízatást kapott. El fog utazni Magyarországra, megtekinti, hogy áll ott valójában a kurucok ügye, tüzetes tájékoztatásokat fog küldeni Szaniszlónak. Magyarországról tovább megy Bécsbe, azokra a helyekre, ahol Rákóczi sorsát figyelheti. Mozogni fog és mindenről beszámol, ami odakint történik. Viszont az erdélyi üzeneteket helyükre juttatja. Mostantól fogva ő lesz az erdélyi kuruc-liga külföldi ügyvivője . . .

Miklós készséggel vállalkozott erre a szerepre. Eltávozhatik erről a környékről, amely a szerelem fájdalmával és az alakoskodás utálatával gyötri szívét-lelkét . . .

Az öreg Konc dolga lesz a fegyvergyártást tovább intézni. Van Norden a császári csapatoknál itt-ott hiányokat fog fölfedezni, a fegyvereket rossz kritikával illeti, követelni fogja, hogy Koncék a hiányokat pótolják.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Csalfa tavasz!

A szabadság magvait nem költötte ki. Sűrű lombjaival hát legalább fedezze el az elszáradástól.

NEGYEDIK RÉSZ.

I.

A consiliarius a vereség mérgével töltötte a telet. Nagy pénzzavarok, gonosz gondok marcangolták.

Az őszi országgyűlésre épített tervek csunyán összeomoltak. Pénz sem volt és bátyját sem sikerült Rabutin előtt halálos gyülölségbe ejtenie.

A számításnak épen a fordítottja következett be. Már Gyulafehérvárt hallott róla, hogy bátyja is titkon részt vesz az armatúra elvállalásában. A Péterek Szentgyörgyről megerősítették ennek a hírnelk a hitelét s azt is közölték, hogy a főkapitány — ki gondolt volna ilyen árulásra? — kiszolgáltatta a bányászoknak az Endre király szabadságlevelét . . .

A consiliarius haját tépte dühében. Ha a szabadságlevél a bányászok kezébe került, akkor a pörtől csak rosszat lehet remélni. Rabutin támogatásában bízni? Rabutin csak egyet lát mostan : a békébe bele rozsdásodott, lerongyolódott hadainak új ragyogását. Ebben a gyönyörűségében háborgatni annyi volna, mint a tigris elől a prédát elvonni.

Rákóczi elfogatásának híre egyszerre megelevenítette Torockay

consiliariust. A zavarosban halászni! A hír nagy riadalmat vert föl Erdélyben. Voltak, akik nem hitték el, voltak, akik épen az ellenkezőre: a harc kitörésére magyarázták, mások megint azt jósolgatták, hogy az elkeseredés most már bizonyosan fegyverfogásra fogja bírni odakint a magyarokat.

Mindenki várt valami változást s igyekezett elképzelni a maga szerepét az események forgatagában. Az izgalmat növelte, hogy a katonaság sűrű patrujozást indított. A vásárokat, gyűléseket szétriasztották, fenekedtek, sarcoltak, korbácsoltak, börtönöztek.

A consiliarius most is, mint rendesen, messzekanyarodó, nagy terveket eszelt ki. Rabutin a riadalom hatása alatt bizonyosan barátok után néz. Jelt kell adni a szolgálatkészségről! Politikai cél: Rabutint a guberniumhoz láncolni.

A gubernium pártján ott vannak a császári politika hívei: a főurak, főtisztviselők. Ezekre építsen Rabutin, ne a köznemességre, városi polgárságra vagy épen a pórnépre. A főrendeket kell lekenyerezni! A torockai vasdézsma-ügyének a fölkarolása nagyon jó bevezetés volna.

A tervek tovább sültek-főttek a consiliarius fejében. Országgyűlést hívni, nem volna okos dolog. Most, Rákóczi elfogatásának félelmében, általános alázkodás törhetne ki a császár iránt, Rabutin megint elhinné magát, nem lehetne szolgálatokat tenni neki. Olyan alkalmat kell keresni, ahol csupán a főrendek hűségét láthatja! Az ország általános hangulata hadd lebegjen titokzatos felhőként feje fölött . . .

Az alkalom készen is van. Nemsokára itt van a gubernator leányának a lakodalma. A lakodalmon körülbelül azok fognak megjelenni, akiknek érzelmeit kamatoztatni lehet a tábornok előtt.

Gyaluba, Bánffy gubernátorhoz sietett gondolataival. A tunya, gondatlan ember kapva-kapott a kiforralt terveken. A gubernium pártjának megszilárdulásáról is örömmel hallott, de módfelett hízelgett neki, hogy az ország sorsa ott fog eldőlni az ő családi ünnepén. A gyalui mennyegzőt ország krónikájába fogják írni!

Megállapodtak, hogy a consiliarius utazzék le Szebenbe s értesse meg Rabutinnal: a mostani izgalom és titkos forrongás idején milyen jótékony hatása volna egy fényes ünnepségnek, amelyen az ország vezető emberei együtt örvendeznének a császár katonáival.

Azonnal útrakelt. Óva-lopva sandalgott be a szebeni főkommandóra, mint kajtár macska a kamrába. Nagy sürgés-forgás volt a kommandón. Tisztek jöttek-mentek, jelentéseket hoztak a távoli kvártélyokból, parancsokat vittek szét. Van Norden volt ennek a nagy nyüzsgésnek középpontja, ő igazította el a stafétákat.

Torockay Mihály néhány percig nézte a sokadalmat, majd odaköszönt Van Nordennek s megkérte, hogy jelentse be a generálisnál.

Rabutin dagadó önérzettel fogadta a consiliariust.

— Mit szól Erdély Rákóczi elfogatásához? Ugy-e, nem lehet a mi éberségünket kijátszani?

Torockay arcán hódolat is, kétség is ült.

— Excellenciás uram, nagy szerencsének tartjuk, hogy a gyujtogatót elfogták, de vajjon ezzel a tüzet eloltották-e? Nem parázslik-e a hamu alatt, hogy alkalmas pillanatban a vihar, amely a napnyugati harctereken dühöng, lángra lobbantsa?

Rabutin nagyot nézett, úgy látszik, jónak találta a hasonlatot. Jelentősen végigmérte a consiliariust, majd leült és látogatójának is helyet mutatott.

— Ami a lappangó tüzet illeti... noshát attól sem félünk! Erdélyben is résen vagyunk ám! Csapataink sohasem voltak jobb állapotban, mint mostan. Hamu helyett bármely percben havat takarhatunk a parázsra.

— A guberniumot is büszke megnyugvással tölti el a hadak nagyszerű készültsége. A mostani zavaros időben néha mégis aggodalmas kérdések emésztik a jó hazafi lelkét. Az egyik kérdés: vajjon pénz dolgában hogy áll a magas kommandó? Meg tud-e birkózni egy rebellió pénzbeli terheivel?

— Rebellio? — legyintett tagadóan a tábornok. — Hanem ami a pénzt illeti... hiszen Erdélyben vagyunk urak, ahol egyes családok fulladoznak a jólétben, a kincstárt azonban panaszokkal és jajgatásokkal akarják megtölteni.

— Mennyire igaza van excellenciádnak! Itt bizony a közügyek emberének fölkopik az álla. Az én példám mindenesetre ezt bizonyítja, nem tudom, excellenciád...

— Nem tudja? — dobbantott nádbotjával a generális. — Pedig bizony tudhatná... Gyalázat, hogy Erdély az én szolgálataimat menynyire nem értékeli. A töröknek persze tudták hordani az ajándékot...

A consiliarius mohón kapta el az ajándék szót.

— Az idők megváltoztak, excellenciás uram. Ma már nem viszik házhoz, mint vitték a török basák és nagyvezérek idejében, ma ki kell varázsolni a pénzt az emberek erszényéből.

— Nemde, úgy érti uram, hogy nem volna helyes erőszakkal? Ebben tökéletesen egyetértünk. Az erőszak a harctérre való. Polgárokkal szemben ész és szellem... ez az én ízlésem! Noshát, hogy gondolja, monsieur?

— Egy kicsiny, de jellemző példát mondok excellenciádnak a magam köréből. Mi, Torockay-familia, amint méltóztatik tudni, régi földesurai vagyunk Torockó bányavárosának. Idők folyamán azonban nagyon ferde viszony alakult ki köztünk és bányász jobbágyaink között. Excellenciád tán el sem fogja hinni: a bányák hatalmas jövedelmei után mi egy garas dézsmát sem kapunk tőlük, csak a szántóföldek, házhelyek, erdők után fizetnek csekély taxát. Ezen az igazságtalanságon igen könnyű volna segíteni. Odafönt az udvarnál most rendezgetik az erdélyi bányák helyzetét; excellenciádnak nem kerülne nagy fáradságába, hogy a bányakamara rendeletével vasdézsma fizetésére köteleztesse jobbágyainkat.

— Várjon csak, uram! — intett ujjával a tábornok. — Torockó az a helység, ahol a hadsereg fölszerelése készült?

A consiliárust nagy szorongás fogta el. A tábornok a bányászok mellett fog nyilatkozni. De eltagadni mégsem lehetett.

— Az a helység... Gazdag nép, zsíros jövedelmük van.

— Arcátlan nép, uram, ritka szemtelen nép! Tessék, micsoda parasztfurfanggal éltek velem szemben. Amint az armatura munkája befejeződött, igazolványt kértek tőlem, hogy nagyszerűen végezték dolgukat, értékes szolgálatokat tettek őfenségének. Úgy tudom Van Nordentől, hogy valami pörük van, azt akarják dülőre juttatni. Az írást megadtam nekik, a dicséretben ugyancsak nem fukarkodtam. Jóformán azonban meg sem száradt a tinta írásomon, már munkájuk díjáért jelentkeztek: hatalmas összegeket akarnak kivágni a hadikasszából, még pedig sürgősen.

A consiliariusból őszinte düh robbant ki.

— Miért nem táncoltatja meg excellenciád a gazokat?

— Bízza azt Van Nordenre, monsieur! — nevetett a tábornok. — Van Norden köztük volt, ismeri őket, majd elhúzza nótájukat.

Torockay Mihály észrevette, hogy túlságosan őszinte volt, higgadtságra van szükség, még nem jutott el a célponthoz. Siránkozóra fogta hangját.

— Excellenciád természetesen nem is sejti, hogy miféle pörüket akarják dülőre juttatni. Minket akarnak megtámadni szabadságukért! Ezzel hálálják meg évszázadokra menő nagylelkűségünket. A dicsérő iratot ellenünk akarják kihasználni.

— Persze, honnan tudtam volna?

— Lám, ez a különbség úr és paraszt között. Én is excellenciád támogatását akartam kérni családunk számára, de méltó honorárium fejében. Ők meg a támogatásért szemtelen követelődzéssel fizetnek.

Rabutin néhányszor megkoppantotta botját a padlón, arcán végig-végig cikkázott a rángatódzás.

— Azt az írást most már nem vehetem vissza.

— Nem is szükséges visszavenni. Sokkal egyszerűbb dolog: megelőzni. Ha excellenciád sürgősen fölírna Bécsbe a vasdézsma rendezése ügyében... Amíg a bányászok észreveszik magukat.

Rabutin botjára támasztotta állát, élesen nézett a consiliariusra.

Gyallay Domokos.

(Vége következik.)

Az újabb magyar Szent Ferenc-irodalom. Assisi szent Ferenc születésének közeledő hétszázéves jubileumát magyar földről köszönti és ünnepli az a néhány kötet, melyben a tudomány és a kegyeletes áhitat egyaránt lerója hódolatát a világtörténelem egyik legegyénibb és legnagyobb hatású vezető szelleme, «a szegénység lánglelkű troubadurja» előtt. Ez a jubileumi megemlékezés egyúttal ünnepe a magyar szellemi élet figyelmének és munkásságának is, mert történeti élete folyamán működésének tartalmába mindig felvette s értéktőkéjeként tisztelte a franciskánus szellemnek hozzánk is eljutó tudományos, irodalmi s erkölcsi kihatásait és eredményeit. Ennek a történeti folytonosságnak távlatából nézve a most megjelent munkákat, természetes, hogy értékeik a tudományos fejlődéshez mért szempontokból fogják kapni a maguk arányait.

Így tekintve e könyvek felé, legelőször Balanyi György Assisi Szent Ferenc élete című kötete hívja maga felé figyelmünket. Bár a munka a művelt nagyközönség igényei számára készült, mégis a legsokoldalúbb tudományos értékek díszes vonásaival ékes. Az első Szent Ferenc-életrajz, amely magyar nyelven összefoglalóan, tudományos módszerrel, kritikai felfogással nyujtja mindazt, amit az európai irodalom eziránytú munkássága alkotott. Balanyi György eleven valóságként állítja szemünk elé Szent Ferencet. Finom, gazdag egyéniségéhez a történetírói akribiának s a tisztelő gyengédségnek gondos tapintatával közelít. A mellette élő személyeket, a korviszonyokat éles világítással jellemzi. A Szent Ferenc életéhez fűződő s a történetíróra legnehezebben súlyosodó kérdésekben, minők : a rendi szabályzat kialakulása, Szent Ferenc, Hugolin bíboros és Illés testvér egymásközti viszonya — megnyugtatóan, világos itélettel foglal állást. Itt-ott vannak ugyan a könyvben halaványan megírt részletek, ezek azonban alig észrevehetők s nem homályosítanak el Balanyi György ihletett munkáján egyetlen jellemző és kiváló vonást sem.

Ugyancsak *Balanyi Györgynek* köszönhetjük a Szent Ferenc-irodalom egyik kincsének : a Speculum Perfectionisnak fordítását A tökéletesség tükre címmel. (Élet kiadása.) Maga a fordítás, melyet kitünően megválasztott illusztrációk díszítenek, mintaszerű, gondos és az eredeti szöveg stilusszellemét izelteti. Bevezetésében finom összefoglaló tanulmány szól a Speculum keletkezéséről és Sabatier felfogásának tulzásaival szemben megállapítja a Speculum származása idejét, hatását, értékét. A bibliographiában, a tények eredeztetésében, a jellemkép megrajzolásában Balanyi György itt is otthonos, alapos és vonzó.

A nagyközönség számára készült P. Alfonso M. Santarelli Assisi Szent Ferenc életrajza Pálffy Erzsébet grófné fordításában. Az olasz eredeti munka 1921-ben jelent meg s így több adatában frisset, újat hoz Szent Ferenc életének megvilágítására. Különben a könyv szándéka általában Szent Ferenc életének gyakorlati szellemét szolgálja, ezért inkább vallásos célzattal, mint tudományos iránnyal készült. Azonban az egész mű felépítésében, alakításában van valami nemes irodalmiság, ného hangulatos költőiség, melyet alkotó izléssel adott vissza a fordító írásművészete.

Elszakított területen : Kolozsvárt jelent meg Jörgensentől Szent Ferenc élete, melyet Hirschler József fordított magyarra. Jörgensen konvertita és író. Ez a két vonás megmagyarázza könyvének sajátos, minden más Szent Ferenc-életrajztól elütő, magára valló szellemét. Mert ebben a munkában Szent Ferenc többet jelent, mint a történetileg pontosan újraalakított életet, aki a világtörténelemnek egyik legvonzóbb és legnemesebb ténye. Jörgensen előtt Szent Ferenc az élet művésze, legmagasztosabb értelmezője, azon kevesek egyike, aki tudott boldog lenni s nem felejtett el örülni. Ezt a nagy csodálatot azonban Jörgensen

munkájában mindenhol bámulatos írói fegyelem, szinte azt mondhatni, lemondás mérsékli. Jörgensen stilusművészetével sehol sem emelkedik tárgya fölé, mindig közvetlen, egyszerű, néha naiv marad. A bibliai nyelv alázatos természetességében jeleníti meg Szent Ferenc alakját. Ezáltal soha nem keres külön stilushatást s mégis jobban hat, mert nyelvét alakjának lelkisége levegőzi tele. Forrásait szorosan követi. Ez a filológiai és történetírói fék szándékolt nála, mert nem akar szépirodalmi Ferencet rajzolni, hanem valódi szentet. Néhol azonban az író önfeledten kinyilvánul Jörgensenből és a legendák lélektani beállításában, némely helyzet festői kirajzolásában a művész tolla alatt mintha megifjúlna Szent Ferenc életadatának egy-egy archaikus mozzanata. Jörgensen Szent Ferenc könyve művészi megoldása annak a feladatnak, melyet Szent Ferenc élete minden író elé állít, hogyan lehet a tudomány művészet. Talán Jörgensennek ez azért sikerült, mert mindennél jobban tudott hinni abban, hogy a világon a legszebb csoda mégis az — ember. Ezért látszik Jörgensen könyve diadalmas válasznak Sabatier munkájára. *Brisits Frigyes.*

Két novelláskönyv. (Csaba Jenő: Felkelő napok. — Pakocs Károly: Hazafelé.) Mindkettő vidéken (az egyik megszállt területen) jelent meg s mindkettőnek szerzője katholikus pap. Csaba Jenő történeti novellákat írt hazafias irányzattal, Pakocs Károly novellái pedig, egy kivételével, modern tárgyúak s irányzatuk vallásos.

Csaba, úgy látszik, gonddal tanulmányozta «Zápolya öldöklő századjának», a tizenhatodik századbeli török világnak történetét, melynek érdekes eseményei kiteljesedtek, kiszinesedtek, alakjai pedig megnőttek képzeletében. «Nagy idők, nagy emberek!» — mondja egyik novellájának végén. Mint egykor Vas Gereben, ő is hazafias lelkesedésének nagyító és idealizáló szemüvegén nézi a multat és láttatja a mai «tehetetlen korral». Nagy idők voltak, mert nagy emberek éltek bennük, akik «mindenüket odaadták, vérüket és vagyonukat, hogy tanuskodjanak a kötelesség, hűség és hazaszeretet mellett». Tetteikből azt a hitet meríti, «hogy lehet még élnünk, mert szívósak vagyunk s nem lehet minket egy éjszaka fordulóján derékon törni».

Elbeszéli Zolthay Lőrincnek, Athinai Simonnak kalandos életét, elvonultatja előttünk Bodó Ferencnek, Barcsay Andrásnak s más jó vitézeknek hősiségben, magyar virtusban, harci leleményességben gazdag tetteit, hogy lelkesedjék rajtok a mai magyar fiatalság, okuljon belőlük s ha kell, hasonlókra buzduljon.

Novelláinak a kalandosat regényesen színező vagy anekdotaszerű pointirozással és humorral elbeszélő modora Jókaiéra és Mikszáthéra emlékeztet. Szereti a sokeseményes történeteket, a különféle várostromokat és csatákat, melyeket helyenkint igazán érdekesen, fordulatosan mond el. Nagy mestereit természetesen nem éri utói, kompozíciói néha krónikaszerűek, néha balladás hézagossággal, fontos eseményeket csak célzásokkal érintve, nyugtalan lirai hévvel neki-nekilendülők. A lélekrajzi elmélyítés sem erős oldaluk s az események rohama közben az alakok egyénisége típusossá halványul.

Stílusa jól simul a tartalomhoz, magyaros, patinásan ódonszerű, sokszor szentenciózusan, tömören pattogó: «Miért nem leszel német? — Mert a német csak magyar életet és vért lop. — Ne öld magadba a jövőt, a magad kalmára vagy. Töreted erődet, apasztod agyad velejét, meglopod napjaidat királyi uradért, ki elfelejt és hálátlan». Csodáljuk, hogy akinek ilyen a stilusérzéke, nem sajnálja efféle, történeti novellákba nem illő modernségekkel rontani szép nyelvét: életigenlés, programm, gőzerővel, meglógott, ágyúpark, bedőltek neki stb. Íme a pesti «magyar» stilus mételyező hatása vidéken!

Pakocs novelláskötete, mint említettük, vallásos irányú. A *Hazafelé* cím szimbolikusan a lelkek útját jelenti az örök élet felé. Irónk változatos témákon mutatja be ezt a rögös utat: az orosz bolsevizmus borzalmain keresztül az ugandai hittérítővé lett francia tiszt lelkében, a nyomorgó s lelkét, tollát el nem adó írónak, a bűnbe esett parasztleánynak, a megvakult szocialista munkásnak, a földbirtokreform miatt tönkrejutott mágnásnak, a modern asszonynak, a vén utcaseprőnek s a bojtárgyerekből lett művésznek életsorsában. Mindez a sok érdekes lelki történet azt a főtémát variálja, hogy földi, testi életünk csak előkészület az örök, lelki életre.

Irónk a művelt, modern pap szemével nézi mai, ezer bűntől és nyomorúságtól vérző társadalmunkat s a hit

útját jelöli meg mint egyedüli kivezetőutat ebből a dantei életvadonból. Érdekes problémákat vet fel és világít meg a lélekrajz eszközeivel s történeteit élénk, szines, néha a modern egyházi szónoklat képesen reflexiós stílusában mondja el.

Az egyik írónak hazafias s a másiknak vallásos irányzata talán itt-ott erősen előtérbe nyomul s árt novelláik tiszta művészi hatásának, de kétségkívül inkább az ilyenek válnak épülésére a mai, erkölcsi egyensúlyukat vesztett lelkeknek, mint a talán művészileg tökéletesebb, de erkölcsi nihilizmust hirdető s «l'art pour l'art» cégjelzésű irodalmi művek.

Szinnyei Ferenc.

Makkai Sándor: Ördögszekér. Erdélyi regény. Erdély egy újabb súlyos regénnyel ajándékozta meg irodalmunkat. Mintha a lira teljesen háttérbe szorult volna, egymást érik az erdélyi könyvpiacon a nagyobb prózai művek. Majdnem mind problémaregények, a történelmiek épen úgy, mint a társadalmiak. Emberi sorsokon át egy nemzet sorstitkának kulcsát keresik. Erdély a magyar történeti regénynek nemcsak szülőföldje (Jósika Abafija), hanem igazi hazája. Alig van regényírónk, aki legalább egyszer ne keresett volna témát e különös ország titokzatos multjában. Talán, mert Erdély sorsát érzik a legmagyarabbnak, hiszen sehol nem került olyan éles összeütközésbe a Kelet és Nyugat, mint épen itt. Igy jutott el az Élet Fejedelmének hívő lelkű költője a bűbájos erdélyi boszorkányig. Első pillanatra meglepő, következetlennek látszó írói út. Makkai Sándor maga is érezte ezt, ezért tartotta szükségesnek regénye elé magyarázatot írni. Pedig ez a magyarázat csak azok számára fontos, akik magát a regényt el nem olvassák. Makkai Sándor ebben a regényében bontakozik ki igazi íróvá, mert ha itt-ott még meg is érzik tollán a lelki korlát, itt mert először igazán író, művész lenni anélkül, hogy megtagadta volna önmagát.

Báthori Anna sorsát idézi fel, Báthori Gábor hugáét. A «Tündérkert» hőse azonban itt csak huga «lelke végzetes, sötét felének vetülete». Kevés történeti adatot talált rá, elszórt mozaikszemeket, ezeket rakosgatta össze — amint maga mondja — négy évi lelkiismeretes tanulmány után, böcklini félelmes világos-sötét képpé. A korán árvaságra jutott Báthori-testvérek Báthori István országbiró ecsedi udvarába kerülnek. Az agg főurat halálos betegsége, feleségét gyülölete tartja vissza attól, hogy törődjenek nevelésükkel. Jóakaratú, de tehetetlen szolgák, romlott apródok, kicsapongó katonák között nőnek fel a láp országában; fékezetlen, bűnös Báthori-vérük elnyomja bennük a szépség és tisztaság után szomjúhozó lelket, míg betelik rajtuk a rettenetes Báthori-végzet: a vérfertőző testvérszerelem. Ettől kezdve nincs többé Anna számára megállás, hiába áll mellette jobbik énjének szelid kisugárzása, természetes bátyja, Pál. Hiába gyulad nagy, életet betöltő szerelemre Bethlen Gábor iránt. Már késő, Bethlen vőlegény. A csalódás még mélyebbre rántja az örvénybe: várában egymást érik a tivornyák, lelkiismeret nélkül szeretkezik és gyilkol. Boszorkányhíre kél, törvény elé idézik, halálra ítélik. A kivégzés reggelén a hóhér üresen találja börtönét. Még egyszer feltünik, Bethlen ravatalánál, majd utoljára Kismartonban, mint megháborodott, rongyokba burkolt koldusasszony, keresve az útat Heidelbergbe Pálhoz.

Az író tragikus alaknak rajzolja, mintha szörnyű vétkeinek oka vérében öröklött végzete volna, mely előtt maga is tanácstalanul áll, mint ismeretlen, második énje előtt. Minden törekvése, hogy szabaduljon ettől a végzettől, kudarcot vall. Érezhető a szánalom, mellyel az író sorsát kiséri, ha nem is sikerül neki ezt a szánalmat az olvasóban is mindig fölkelteni. Végzetének beteljesülése a testvérszerelem. Míg az író ebben egyrészt sötét hatalmak művét kívánja láttatni (erre szolgál a végzetdrámaszerű kisértethistória és Rébi misztikus szerepeltetése), másrészt aprólékos lélekábrázolással, a gyermekek fejlődésének külső és belső indokolásával igyekszik megértetni. Ennek az indokolásnak néha papirize van, túlságosan irodalmi és elgondolt. A gyermek-Báthoriakban kevés az igazán gyermeki vonás, amit rendkívüliségük még nem tesz egészen indokolttá. Az író finom kézzel nyúl a testvérszerelem annyira kényes problémájához, többet éreztet, mint amennyit igazán elmond, de míg a regény elején hőseit ellenállhatatlanul viszi végzetük beteljesülése felé, az első szörnyű bukás után főmotívuma mintegy kikapcsolódik. Anna ezután már csak a Bethlen iránt

érzett szerelemért látszik élni. Ez bizonyos egyenetlenséget visz bele a regénybe. Ez a viszonozatlan szerelem egyúttal Anna legkeservesebb bűnhődése, végső erkölcsi elzüllésének főoka. Az ő plasztikusan, erős művészettel megrajzolt alakja mellett a többi szereplő elhalványodni látszik. A történeti alakok, Báthori országbiró, Bethlen Gábor, Bocskai István és a kisebbek, itt-ott csak egy-két vonással jellemezve, életszerűen jelennek meg, de az író képzeletének alkotásai néha csak szimbolumszerűen hatnak. Igy mindenekelőtt Pál, akiről maga az író azt írja, hogy ő «Anna lelke nemes, tisztaságra sóvárgó, nagyrahivatott felének egyre távolodó képe».

A regény kompozíciója nagytehetségű íróra vall, aki a történeti adatok közül biztos kézzel választja ki a legjellemzőbbeket, sohasem hagyja magát elragadtatni az események zsufoltságától. Anna életének hátteréül odaállítja Erdély sorsát anélkül, hogy a történetíró elnyomná benne az alkotó művészt. Látjuk fejedelmek bukását és új fejedelmek választását, német és török érdekek összeütközését, Erdély mérhetlen szenvedését, majd nagyszerű föllendülését, de mindezek az események szoros összefüggésbe kerülnek Anna egyéni sorsával. Az író teljesen benne él a regény korában, nála a történelmi levegő nemcsak külsőség, nemcsak kosztüm dolga, hanem lelkiség. A XVII. századbeli erdélyi magyar rideg lelki puritánsága, elfojtott, ki-kitörő érzékisége, keleti pompaszeretete megelevenítve olvadnak össze könyvében. A lápi vadászat, a császár képviselőjének fogadtatása az ecsedi várban, Anna esküvője a legszebb történeti leírások közé tartoznak. A történeti levegő megérzékeltetésére szolgál az archaizáló nyelv is. Ebben azonban az író nem következetes. Ahol adatait írásbeli egykorú emlékekből veszi (ilyenek Báthori végrendelete, Bethlen Gábor levelei, Kemény Önéletírása stb.), pontosan megtartja azok stílusát, amikor szereplőit saját maga beszélteti, mai kifejezéseket ad a szájukba, nyelvjárási különlegességekkel vegyítve. Ez az eljárása a hangulat egységének rovására megy. Nyelvművészete leghatalmasabban a leírásokban érvényesül. A regény gazdag izzó érzéki jelenetekben, de az író bátor szókimondása ellenére sem hagyja magát sohasem elragadtatni az érzékiség rajzolásának öncélúságáig.

Az *Ördögszeker*-et megjelenése óta sokan magasztalták, sokan támadták. Akik támadták, nem tudták a művet az írótól elvonatkoztatni, nem tudták megérteni, hogyan írhatta ugyanaz az író az Élet Fejedelmét és ezt a regényt. Pedig az élet teljét e két véglet határolja és csak az az igazi művész, aki az egész életet a lelkébe fogadja. Makkai Sándort — hisszük — új magasztos hivatása sem fogja eltéríteni az irodalomtól, mert számára az írás lelki szükség. Ez a regénye nem méltatlan nagy elődjének és sokban mesterének, Kemény Zsigmondnak erdélyi regényeihez, ha nem is az az «erdélyi regény», melyet a mai erdélyi irodalomtól joggal várunk.

A könyvet az Erdélyi Szépmíves Céh állította ki, a nagytehetségű Kós Károly korhű illusztrációival.

Farkas Gyula.

Voinovich Géza: Az angol irodalom története. Először a Heinrich-féle Egyetemes Irodalomtörténetben jelent meg 1907-ben. A Franklin-Társulat Kultúra és Tudomány sorozatába most beiktatott új kötet lényegében ennek változatlan lenyomata. Itt ugyan bővebb egy fejezettel, mely a régi angol irodalmat foglalja össze — az Egyetemes Irodalomtörténetben Petz Gedeon mintaszerű tanulmánya vezette be a Voinovich által írott új kort — s néhol teljesebb egy-egy kiegészítő adattal — Galsworthy és Shaw például most szerepelnek először — viszont helyenként mégrövidül egy-egy jellemzés és ismertető bemutatás.

Tizennyolc évvel ezelőtt a hivatalos bírálat nagy elismeréssel és melegséggel fogadta az első teljes magyar nyelvű irodalomtörténetet az angol irodalomról. Iróját ugyan nem nézte céhbeli irodalomtörténetírónak, amire az akkor se igen tartott igényt s nem tart, úgy látszik, ma sem, nem sokba véve azt a tudományt, mely «nem emeli a könyv érdekességét» és izlésben amúgy is «legtöbbször ósdi». Inkább kritikusnak és essaiírónak számította, kit csak a mű s a művész egyénisége érdekel. De tanulmányíróink között a legkiválóbbak közé sorozta, sőt még a konzervatív kritika is némelykor Péterfyhez méregette.

Azóta megjelent mesteri tanulmányai és klasszikusainknak általa gondozott újabb kiadásai a legnagyobb tiszte-

letet parancsolnak írói működésével szemben s bizonyos tekintetben szentesítik angol irodalomtörténetének 18 év multán változatlanul való újabb megjelentetését. Igazolja ezt különben a szükséglet is. A munka már régen hozzáférhetetlenné vált a nagyközönség számára, pedig ez változott politikai viszonyaink miatt is ma fokozódó érdeklődéssel tekint a nagyszerű nép felé, mely «egész élete folytán igazán gondolkodott és igazán írt». Voinovich munkája nyelvünkön ma is egyetlen a maga nemében, mely a klasszikus virágzástól a XIX. század hajlatáig nagy alapossággal tájékoztat az angol irodalom jelleméről és kimagasló alakjairól. *M. L.*

Huszonöt év a magyar társadalmi dráma történetéből. Galamb Sándornak e címmel az Irodalomtörténeti Közleményekbe írt tanulmánya külön is megjelent e folyóirat új vállalatának, az Irodalomtörténeti Füzeteknek harmadik számaként. Ma már valóban elérkezett az ideje, hogy a mult század második felének irodalma megbeszélés tárgyává tétessék s a történeti folytonosságba beleillesztessék. E korszak reprezentáns írói már jobbára elköltöztek vagy elnémultak, jellemképüket s pályarajzukat többnyire meg is találhatni szakfolyóirataink hasábjain, de irodalmunk egy-egy területén való működésüknek összefüggő, műfajtörténeti áttekintését eddigelé kevesen kísérelték meg. Pedig nyilvánvaló, hogy épen ez a félszázad inkább egyes irodalmi ágak birtokbavételével és mozgalmas megművelésével gazdagította szellemi örökségünket, semmint valóban kiemelkedő költői tehetségekkel. A kiegyezéstől a századfordulóig terjedő időszak nem épen a remekírók s remekművek korszaka, a századközépi klasszicizmus nagy hagyományai jórészt epigonok kezén csenevészednek s az új kezdeményezésekből is hiányzik a bátrabb lendület, a költői tárgyak és formák újságának hevesebb vágya.

Hanem azért ez az irodalom is tükröt tart a maga korának : egészében lagymatag, kispolgárias színezete rávall a Ferenc József-i évtizedek általános érzés- és gondolatvilágára. A nemzeti életünk alakulásában a kiegyezéssel vezetőszerephez jutott városi polgárság a maga életformáinak ábrázolását várta minden irodalmi ágban, elsősorban pedig ott, ahol a benyomásokat kollektív módon fogadta magába : a színházban. Igy vert gyökeret színpadunkon az a műfaj, mely a Nyugaton már negyedszázados multra tekinthetett vissza : az ú. n. «középfajú», társadalmi dráma. Dumas, Sardou, Augier s társaik színpadi típusai rendre megjelentek a magyar színpadon, mihelyt e típusok jelentkezni kezdtek a magyar társadalomban is.

Galamb Sándor tanulmánya ennek a műfajnak meggyökerezését és fejlődésének első, állástfoglaló és formát kialakító szakaszát mutatja be, azt a huszonöt évet, mely Rákosi Jenő első társadalmi tárgyú színművének *(Régi dal régi gyűlölségről*, 1867.) bemutatójától Herczeg Ferenc drámairói fellépéséig *(A dolovai nábob leánya*, 1892.) terjed.

E harmadfél évtized alatt huszonnégy szerzőnek negyvenhét, e témakörbe vágó műve került színre. Galamb valamennyit belevonja vizsgálódásába. S dolgozata mégsem terjedelmesebb két nyomtatott ívnél.

Irodalmunk történetének művelői nem mindig mentesek a felesleges körülményességtől, nehezen bírnak lemondani a búvárkodásuk közben megvizsgált anyag hiánytalan kiteregetéséről. Pedig a kutatónak többet kell tudomásul vennie, mint amennyit — munkája eredményeként — közölnie is szükséges. Néha épen csak a tudományos apparátust látjuk s legkevésbbé azokat az eredményeket, melyek érdekében az egész apparátus működésbe hozatott. Galambnak nagy erénye a mértéktartás s főleg ez teszi képessé arra, hogy a felvetett kérdést áttekinthető rövidséggel oldja meg s a beletartozó részleteken biztos céltudattal uralkodjék. Nála lépten-nyomon érezni, hogy mondatai mögött mindenre kiterjedő tájékozottság húzódik meg, mely szilárd alapot vet a lényegnek, de sohasem hivalkodik annak rovására.

S e mértéktartásán kívül nyomatékosan ki kell emelnünk az irodalomtörténetírásról vallott határozott és önérzetes felfogását is ; ez is hozzájárul tanulmányainak a puszta «témakidolgozás»-on messze felülemelkedő értékéhez. Az irodalomtörténetet nem tekinti a politikai vagy művelődéstörténet segédtudományának, benne a történeti szempont mellett kellőképen hangsúlyozza az irodalom szempontját is, a művészetét, melynek eszmei és formai fejlődésrajza az irodalomtörténetírásnak sajátképi, öncélú hivatása és értelme.

Most, színpadi költészetünk ú. n. «társadalmi» ágának bölcsőkorát vázolva, látszólag inkább történeti értékekkel van dolga, semmint művésziekkel. S e kezdő évtizedek termésében igen határozottan rá is mutat annak relatív, nem annyira nagy eredményeket, mint inkább útkereséseket és újjmutatásokat szolgáltató jelentőségére. De azért ezen a területen sem mond le a művészi értékelésről, a valódi költői értékgyarapodás lankadatlan szemmeltartásáról. Nem esik abba a tudósoknál nem ritka hibába, hogy tárgyukat — mintegy a ráfordított munkájuk alapján — túlbecsülik. Galamb ezt állapítja meg dolgozata végén az abban tárgyalt színpadi szerzőkről: «Az ő pusztán irodalomtörténeti értékük nélkül nem jöhettek volna létre modern színműirodalmunknak állandóbb becsű, esztétikai tekintetben is értékelhető termékei».

Nem tetszhetik-e társadalmi drámánk első negyedszázadáról ez az összefoglaló ítélet kissé túlságosan is ridegnek, ha arra gondolunk, hogy e korszakba a maga teljességében beletartozik Csiky Gergely munkássága is, ki pontosan e kor közepén lép fel s azután egymaga egy negyedrészét teremti meg az e tanulmányban megbeszélésre kerülő műveknek? Galamb nagyon is látja Csiky történeti jelentőségét s rendre felsorolja mindazt, amivel előbbre vitte a magyar színi technikát. Érdekességét, meseszövő ügyességét, környezetrajzának változatosságát megannyi hatóerőnek és értéknek vallja, hanem észreveszi benne a valódibb költői véna fogyatékát is. Felülvizsgálja Beöthy Zsolt egykorú mérlegelését s ha Beöthy Csiky világnézetét nagyon is sötétnek, látását igazságtalanul komornak ítélte, drámáinak «kibékítő végei»-t pedig a közönségnek tett koncesszióknak érezte: Galamb a tragikus megoldások kerülésében épen Csiky alapjában naiv ember- és társadalomfelfogásának tükröződését látja. «Tartózkodó realizmusa — írja — nem engedmény volt a korabeli közönség számára, hanem lelkéből fakadó ösztönös megnyilatkozás. E pontban az író és a nyolcvanas éveknek minden merészebbtől és nagyobbtól irtózó publikuma egészen egyértelműek voltak».

Így érti és érteti meg a korszak legünnepeltebb szerzőjének eladdig példátlan színpadi sikereit, de e sikereket nem tartja kötelező mértéknek esztétikai mérlegelésében. Viszont a tehetség magvát megkeresi és megmutatja esetleg balsikerű kísérletekben is. «A Nemzeti Színház legnagyobb kudarcá»-ban, Kabos Edének egyetlenegyszer előadott *Évá*jában siet nyomatékosan rámutatni valami olyan értékre, amely hiányzott a kortársak legzajosabb sikerű műveinek valamennyiéből: valódi színpadi beszédül alkalmas drámai lüktetésű nyelvére. «Ha meseszövésének gyarlósága meg nem buktatja és tovább maradhat színpadon, bizonyosan gyorsító hatással lett volna a magyar színpadi dialóg kifejlődésére». Úgyanígy rámutat Ábrányi Kornél egyik drámájával kapcsolatban is ez egyenetlen tehetségű és lélektani paradoxonokra hajló írónk nem kicsinylendő psychologiai bátorságára «népszerű kortársával, Csikyvel, szemben, aki sohasem merészkedett ekkora lelki mélységekig».

A színpadi dolgozásmód, a technikai kérdések állandóan lekötik Galamb figyelmét. E részben is gazdag és szemléletes fejlődésrajzot ad. Jól ért hozzá, mint kell a *mise en scène* legjellegzetesebb sajátságait — az egyes írók természetével szoros kapcsolatban — néhány eleven mondattal megérzékíteni. Így szerinte Csikynél az érdekesség túlzott hajszolása teszi túlságosan nyugtalanná a jelenetek menetét is. «Színpadán örökös a jövés-menés; alig fogott beszédbe két szereplő, már ajtót nyit rájuk a harmadik, negyedik és így tovább. Sehol sem érezzük nemhogy egy-egy karakternek vagy hangulatnak, de még a szituációnak teljes magakiélését sem». S ugyanily biztos érzékkel mutat rá Csiky színpadi beszéltetésének ma már kirívó műhelyízére is: «Az az annyira drámai hatású, feszítő és feszülő félkimondás s az igazi érzésnek, rejtett törekvésnek a közönyös szavak leple alól való akaratlan kivillanása merőben idegen Csiky dialógjaitól. Alakjai szívüket valósággal a tenyerükön hordozzák, mindent nyomban elénk tárnak, sőt gyakran annyira bizalmatlanok értelmi képességünk iránt, hogy valósággal fejünkbe verik szándékaikat. E tenyeres-talpas vaskosság miatt, amely Csiky egész ábrázolásának lényegéből folyik, hatnak aztán dialógusai ma már — amikor a magyar színpadi beszéd Herczeg Ferenc iskoláján átment — annyira avultaknak».

Nincs terünk hosszasabban időzni Galamb finom, nagy tudásra és jó

szemre valló észrevételeinél, melyek valóban jobban rávilágítanak a tárgyalt írók egyéniségére, mint amennyire rávilágítana műveiknek lapokon át való «taglalása», azok tartalmának töviről-hegyére elmondása. Itt társadalmi drámánk első huszonöt évének egyre mozgalmasabbá váló életéről kapunk friss benyomást, s épen nem az az érzésünk, hogy albumot lapozunk, melybe kínos gondossággal beragasztgatták a «tegnap» összesepert, hervadt emlékeit, hogy száraz zörgéssel vonuljanak el mégegyszer szemünk előtt.

Galambnak érdemes volna a megkezdett úton továbbhaladva, a századfordulón át egészen a jelenig megrajzolni e színpadi műfaj egyre szélesedő térhódítását. A «jelenig» a mi meggyőződésünk szerint egyet jelent azzal, hogy : végig. Mert úgy látjuk : ez a «középfajú» dráma a világháborúval körülbelül levitézlett. Nem mintha formai és tartalmi hagyományai márólholnapra megszüntek volna hatni, de bizonyos, hogy korunk figyelmet érdemlőbb kísérletezései inkább szakítani kívánnak e hagyományokkal, semmint azokba szervesen belehelyezkedni. S ezen nincs is mit csodálni : épen a «társadalom» olyan válságokon és megrázkódtatásokon ment át, hogy akarva sem ismerhet már rá «békebeli» önmagára. Már pedig a drámának az a bizonyos «középfajú»-sága épen egy nyugalmasabb emberöltő lelkiségének irodalmi visszhangja volt. A mai, izgatottabb nemzedék «társadalma» talán a színpadon is megteremti az új, épen nem «középfajú» drámát, a maga képére és hasonlatosságára.

Rédey Tivadar.

Eucken : A jelenkori vallásbölcselet főkérdései. (Fordította : Juhász Andor. Bevezette : Prőhle Károly.)

Eucken Rudolf, a jenai filozófus, az idén töltötte be nyolcvanadik életévét. Munkásságának javarésze arra az időre esik, amidőn a pozitivizmus és vele a mechanisztikus világnézet szinte teljesen hatalmában tartotta az európai gondolkodást. Gondolatai csak a legutóbbi évtizedekben kezdenek tért hódítani eszmevilágunkban, mert minden jel szerint mostanában értünk oda, hogy az ő megnyugtató, ellentéteket kiegyenlítő eszméinek szükségét érezzük.

Magyarul most megjelent könyve egyike legjellegzetesebb műveinek. A vallásbölcselet Eucken egész filozófiai tevékenységének alapvető része. A szellemi élet emberi és világfeletti voltának szószólója ő és előtte épen a vallás az az egyetlen alapfeltétel, amely a szellemi életet az emberek közt realizálni tudja. Szerinte szellemi élet vallás nélkül lehetetlen s ma, mikor a kereszténység a maga életteljes univerzalitását hangsúlyozza, ennek filozófiai alapja sok tekintetben Euckennél keresendő.

Könyve négy részből áll. Mind a négy vitális kérdést tárgyal. Az első rész a vallás lelki alapjairól, a második a vallás és történelem viszonyáról, a harmadik a kereszténység lényegéről és a negyedik rész korunknak a kereszténységért való küzdelméről szól. A laikus olvasót tán legkevésbbé a vallás és történelem viszonya fogja érdekelni (Eucken maga is itt a legelvontabb), de annál több foglalkoztató gondolatot talál a többi részben. Az emberi élet ethikus voltának hangsúlyozása dominál munkájában. Épen ezért sokkal több benne a nevelő gondolat, mint a szigorú értelemben vett elméleti filozófia. Inkább a meggyőződés, mondhatnók a hit szuggesztív ereje, az euckeni páthosz ragad bennünket magával, mint gondolatrendszere biztos és hiánytalan *megépítettségének* súlya. Talán egy-egy válasza a felállított nagy kérdésekre nem elégít ki bennünket s néhol egy-egy rést látunk, amelyen át gondolatunk ismét újabb kérdések felé iparkodik, mégis érezzük, hogy fundamentumon járunk s talán csak a kis lábunk erőtlen a megállásra.

Még csak egy megjegyzés a könyv előszavához. Ma határozottan divat a pozitivizmust egy lesujtó gesztussal elintézni s vele szemben a legújabb éveket a mindent megváltó idealizmus hordozójaként hozsannázni. Prőhle Károly is egy ilyen megállapítással kezdi Eucken munkásságáról szóló bevezetését. Talán nagyobbak és értékesebbek leszünk mi, ha az előttünk járókat lekicsinyeljük? Az bizonyos, hogy akarunk egy szebb, egy egyetemesebb és új emberiséget, de mi bizonyítja, hogy a puszta jelszavakon túl vagyunk ?

Kerecsényi Dezső.

Komáromi János : Régi legények. (Pásztortűz könyvtár.) Az erdélyi magyar irodalom legjobb folyóirata, a *Pásztortűz*, újabban könyvsorozatot indított meg. Tiszta művészi szempontok vezetik a vállalatot ; magyarországi,

erdélyi, cseh-szlovákiai írókat szólaltat meg elsősorban, de kiváló nyugati könyveket is hoz, hogy a világkultúra friss vérkeringésébe kapcsolja magyar irodalmunkat. Ez a vállalkozás komoly esemény s a legnemesebb harcot jelenti az egységes magyar lélekért.

Komáromi János méltó rá, hogy mindjárt az elsők között képviselje a csonkamagyarországi irodalmat. Eddigi zajtalan, de biztos hatású s fejlődésében jelentékenyen emelkedő művészete körülbelül elérte az első nagyobb stációt. Alig egy évtized alatt hét értékes regénye s hat novelláskötete hagyta el a sajtót. Háborús költő a szó nemesebb értelmében. A fegyveres műfajt egy pillanatig sem művelte alkalomszerűségből, mégis legtöbb írásából kitünik, hogy napjaink lelke van bennük, a háborúba ment vagy itthonmaradt, de mindenképen háborút vesztett magyarságé. Kuruckori, negyvennyolcas csataképeiben is a mai magyar lélek sír s mintha a gályán bujdosó Rákóczi alakja is a mai száműzött magyar szabadság allegóriájává magasztosulna nála. Nagyobb és mélyebb hatású korfestményei mellett szerényebb hétköznapi vázlatok sorakoznak. Afféle hosszabb lélekzetű, elelkalandozó adomák ; sokszor semmiségeken épülnek fel s mégis alig van köztük olyan, melynek egységet, jelentőséget ne adna egy-egy szó, egy-egy különös hangsúly, mellyel mondva vannak. Egy-egy szónak igen gyakran döntő szerepe van novelláiban. Pl. a *Régi emlék*-ben többek közt megtudjuk, hogyan dobja ki az író édesapja Vircsiket, az ő árnyékát, aki «nagy humorista hirében állott». Vircsik ugyanis épen olyan suta tréfálkozással akarja ugratni az öreget, akár az újhelyi bazárost, kinek megtréfáltatását pompás humorral szövi novellájába a szerző. Hanem Vircsik koma pórul jár, mert az öreg ajtót mutat neki. Vircsik nem hagyja magát, birokra mennek. Az öreg erősebb s a hátán hozva kipenderíti a kínjában égnek rugkapáló ellenfelét. S megenyhült lélekkel szól :

— Az én házamnál nem lehet packázni.

Aztán a fiára nézett :

— Láttad?

— Láttam, kedves apám.

— Azért — s befordult az istállóba.

E nélkül az *azért* szó nélkül mit sem érné az egész rajz. Ezzel az egy szóval teljesedik ki az egész ember, a dühét kifujó, a családfői tekintélyére, verhetetlenségére egyformán büszke ember bohókás, kegyeletes humorral megvázolt alakja. Aztán jön még néhány lirai sor, egy dalról is említés esik, melyet Vidróczkiról, Komáromi kedvenc imposztoráról énekelnek s vége is van az elbeszélésnek.

Komáromi János főerőssége a novellákban nem annyira a mese építésében, hanem a mondásban, nem a gondolatokban, meglepő fordulatokban, csattanós befejezésekben van, hanem a beszédmód, a mozdulatok megrajzolásának sajátos, mondhatni : Komáromi Jánosi mivoltában. Aki kezébe veszi ezeket a megható, jóizű apróságokat, le nem teszi, míg végig nem olvasta őket. Öreg nemesi házak avult könyvei közt akárhányszor találunk Fliegende Blätter-ré széthullatott, rongyossá olvasott Komáromi-könyveket s nemrég egy kitünő erdélyi írótól, aki ma egyik legjobb nyelvészünk, levelet kaptunk, melyben ezt írja : «A napokban jelent itt meg Komáromi Jánostól a *Régi legények* című novelláskötet. Komáromi egyike azoknak, akik az új írók közt nekem leginkább tetszenek. Kevés új szépírót tudnék megnevezni, akiben annyi költészetet találnék, mint őbenne».

Modern szépprózánk a legkülönbözőbb irányokban mutat fel jelentős tehetségeket. De van egy terület, melyen ma *Komáromi* a legelső. *vl.*

Angol regényfordítások. H. G. Wells : A tengeri tündér, Joseph Conrad : Az árnyékvonal, I. O. Curwood : Kazán, a farkaskutya. Genius-kiadás. Minden írónak van valami különös módszere, amellyel az olvasó figyelmét magára igyekszik vonni. A három angol regényíró a legkülönbözőbb módszereket választotta, hogy megnyerje olvasóit. Wells a valóságban nem létező személyeket és dolgokat visz műveibe, Conrad exotikus tájakkal ismertet meg, Curwood pedig a valóság megfigyelésével akar hatni.

Wells már nagyon is «híres» nevet vívott ki magának regényeivel és történeti munkáival. Fantasztikus regényeivel tünt föl s újabban az angol társadalom félszegségeit kezdi ostorozni. A tengeri tündér című regénye a valóság és a képzelet különös összeolvasztásának a terméke. A való életben megjelenik egy tengeri sellő, aki be akarja bizonyítani, hogy vannak az életben különb dolgok is,

mint a rendes, szürke életmód. Az angol társadalomnak is ad itt-ott egykét oldaldöfést s Angliában, ahol a viszonyok mások, mint nálunk, tán több érdeklődéssel olvassák ezt a könyvet. Nekünk valahogy idegenszerű úgy az a világ, amit az író kigúnyol, mint az, amit dicsér. A tengeri sellő különben nem sokban különbözik a többi angol ladytől, erkölcsi világa talán kissé szabadabb, de oly kifogástalan angolsággal beszél s annyira ismeri az ottani szokásokat, hogy az író nem tudja velünk elhitetni, hogy ez a hölgy eddig életét a tenger mélyén töltötte s csak a szerelme hozta az emberek közé. Nem hinnők, hogy maga Wells is túlsokra becsülné ezt a kis regényét, számunkra pedig ez az egész világ elavultnak látszik.

Joseph Conrad exotikus tájakra vezet bennünket. Rendkívül sokat utazott, ismereteit regényeiben bőségesen fel is használja. Ez a kis regény az Indiai-Óceánon játszik, a távol Kelet perzselő világában s egy vitorláshajó kapitánya a főhőse, aki csak a legnagyobb nehézségek árán tudja hajóját kikötőbe vinni. Valami titokzatos hatalom akadályozza ebben, szélcsendet, betegséget s más kellemetlenségeket okoz neki, de a végén mégis csak a kapitány lesz a győztes. Cselekmény alig van a regényben, de helyette van egy pár nagyszerű jellemrajza s ami történik, az a lelkekben megy végbe. A hajóséletnek, a hajózási viszonyoknak alapos ismerője Conrad, nyelvezete némileg emlékeztet Dosztojevszkire és Knut Hamsunra, a dolgokat nem mondja meg egyenesen, csak sejteti, miáltal mindvégig le tudja nyügözni olvasóját. Mindenütt ott érezzük azt a titokzatos, láthatatlan hatalmat, amely a végzetet irányítja, csak a következményeit látjuk ugyan, de mi is épúgy tartunk tőle, mint a kapitány és emberei. Ha cselekmény nincs is sok, az író lebilincselő nyelve megragad bennünket. Elég érdekes mondanivalója van így is és elolvasása után úgy érezzük, hogy nem mindennapi regényt tartottunk kezeink között.

Curwood munkájának nem is emberek a hősei, hanem Kazán, a farkaskutya és párja, a Szürke Farkas.

Állatregényt rengeteget írtak már, de ezekben az állatok rendesen emberi tulajdonságokkal felékesített lények, az állatvilág igazi életének megfigyelése hiányzik belőlük. Curwood érdeme épen abban rejlik, hogy igazi állatokat szerepeltet, amelyeknek az életét bámulatos módon megfigyelte. Az emberek mindenütt a háttérben szerepelnek csak s az író Kazán gondolkozásán keresztül nmutatja be a világot. Fölfedi előttünk, hogy az állatoknak is van gondolkozó lelkük s ha végesebb is, mint az emberé: bennük is megvan az érzések minden húrja. Mindama tulajdonságok, amelyek az emberben a lehető legtökéletesebb fokra emelkedtek, csirájukban ott találhatók az állatvilágban is. Hőseit rokonszenvessé teszi Curwood, nagy érdeklődéssel kísérjük sorsukat, örömükben mi is osztozunk, fájdalmukban mi is résztveszünk. Emellett ott találjuk az eleven őserdőt, az örök hó birodalmát, a pusztító pestist és a halálthozó erdőtüzet, a nagy küzdelmet a létért, a jó és rossz emberek egész sorát, amelyek nagyszerű keretet képeznek a cselekményhez. *Megyeri József.*

A Szepesi Szövetség kiadványai. (Johann Loisch : Rudolf Weber, ein Zipser Volksdichter. Budapest. Kókai, 1925. Jonathan Haberern : Natur- und Lebensbilder aus der Zips. Budapest. Kókai, 1926.)

Az első könyvben Loisch János állít emléket Weber Rudolfnak, a szepesiek népszerű tájköltőjének. Weber életrajzán és két nagyobb gyüjteményének ismertetésén kívül tizennégy «zipser» dialektusban írt költeményét is felvette a szerző e kötetbe. Weber verses és prózai munkássága szembetünően mutatja, miképen lehet egy már kiveszni induló dialektust irodalmilag konzerválni. Az egyetemes irodalmi élet szimfoniájában Weber munkássága egy kisterjedelmű, de igen rokonszenves hangot jelent s tanuságot tesz a szepesiek élő nyelv- és szülőföldszeretetéről.

Weber Rudolf költeményeinek ihlető helyére vezet el a másik szepesi könyv és Haberern Jonathánnak ezelőtt hetven esztendővel megírt munkáját menti meg az elfeledéstől. A Szepesség természeti és emberi világa lép elénk ezekből a hangulatosan megírt rajzokból, melyeknek sok helyütt felvillanó költői lendülete mindig meg tudja ragadni a természeti képek iránt fogékony olvasót. A kötetet, melyet szintén Loisch János rendezett sajtó alá, Haberern Jonathán egy régebben kinyomatott életrajza és bő jegyzetek egészítik ki.

Mind a két szepesi kiadványhoz Haberern Pál írt előszót. *K. D.*

Teleky Dezső : Erdélyi regék. (Berlin, Voggenreiter.)

Az erdélyi nép fantáziájának évszázadok alatt összegyült csodálatos kincsei között e bérces hazának szinte mindenik hegyéről, folyójáról, tavából, romló omladékáról akad egy-egy történet. Emberfeletti lények, óriások, jó és gonosz szellemek, tündérek, boszorkányok, sárkányok és beszélő állatok Csaba királyfival és vezéreivel, egyszerű székely vitézekkel, földmívesekkel, vargákkal és pásztorokkal együtt szerepelnek ezekben a mesékben-regékben. Némelyik különös történetnek idegen országokból, tán más világrészből való a magja, messziről jött emberektől vagy könyvekből került hozzánk, mégis, ha itt hozzátapadt valamilyen idevaló emlékhez és egyszer már gyökeret eresztett, csak olyan virágot és leveleket hajt, akár az ithhon született. «Milliók vászna» a népmese végtelen terítője, de a mintát minden vidék a maga kedvére színezi benne virágja, füve, égjének kékje, földje színe szerint. Páratlan virág az erdélyi mesevirág s hogy az egész országban ebből volt legtöbb, annak az erdélyi ember nagyobb mesélő kedve mellett talán az volt az oka, hogy semerre az országban nem jöttek-mentek annyit az emberek, magyar meg idegen, mint amennyit itten. Alaposabb vizsgálódás nélkül bajos volna pontos jellemét adni az erdélyi meséknek-regéknek. Ilyenfajta gyüjteményeink olvasása s az a feldolgozás is, melyben Teleky Dezső nyolc erdélyi regéjét bemutatja, azt sejteti, hogy e regékben van valami realisztikus hajlandóság meg valami erősebb antropomorfizmus. Pogányság és kereszténység vegyül bennük, századok és történelmek mosódnak el, s végig szinte, minden alakjukban él valami örök emberi vonás. Azért is volt ezeket hallani és olvasni mindig olyan kedves.

Teleky Dezső a legszebbekből válogatta össze a maga témáit. Némelyiken messzi századok emlékét érezzük. (Szent Anna-tó, Gyilkos-tó, Vártető, Hargita.) Hangja néhol a zamatos erdélyi nyelv, mely nagy frisseséggel önti a naiv történetet, máskor tanult mesterkedéssel csavart, de csak ritkán idegen egy-egy szava regéjétől. Legnagyobb értékét mégis tán nem formai szépségük, hanem az az idealisztikus világkép teszi, mely e regékből kibontakozik, meg magyarságuk. Egy új eszményiség friss hegyi levegője járja át e regéket. A szeretetben, jóságban, önfeláldozásban való hit, az áldozat a munka s erőfeszítés kívánása és megbecsülése. «Az anyagias ember nem tud a magasba szállani, pedig az anyagi élet fölött van egy másik élet is.» És mesél a «rokon milliókról, akik majd egyszer visszaérkezve ismét elárasztják az erdélyi földet, hogy lelküket itt végleg meggyökereztessék». Jó volt kiadni e könyvet s onnan elhozni hozzánk is. Megújulásról beszél és arról a ragaszkodásról, mellyel a magyar szeretet és magyar fantázia elválaszthatatlanul hozzátapadt Erdély rögéhez, bércéhez, minden patakjához. *r. l.*

Könyv a kisebbségek jogairól. (A kisebbségi jogok védelmének kézikönyve. Báró Wlassics Gyula bevezetésével. Összeállította Baranyai Zoltán. II. átdolgozott kiadás. Ludwig Voggenreiter Verlag. Berlin, 1925.) A kisebbségi kérdés ma a szétszakított magyarságnak egyik legfájóbb problémája. A különböző békeszerződések ugyan gondoskodtak — ha nem is kielégítő módon — a kisebbségek jogainak védelméről, de az elnyomó hatalmak rosszakarata következtében, ezek csak papírosrendelkezések maradtak. A legsúlyosabb volt, hogy maguk a kisebbségek a legteljesebb mértékben tájékozatlanok voltak, hogy tulajdonképen mit van joguk követelni, mert új kormányaik óvakodtak az idevonatkozó szerződéseket nyilvánosságra hozni, sőt azok nyilvánosságra hozását minden módon megakadályozták. Igy állt elő aztán az a szomorú helyzet, hogy még azok is, akik hivatva voltak kisebbségeink jogait védeni, a legszomorúbb hibákat követték el. Baranyai könyve régen érzett hiányt pótol. Francia és magyar nyelven összegyüjti a békeszerződéseknek és a népszövetségi határozatoknak a kisebbségekre vonatkozó rendelkezéseit, részletes tájékoztatót ad a kisebbségek védelmének szervezetéről és közli a Népszövetségnek határozatait a magyar kisebbségek eddigi beadványairól. A könyvhöz báró Wlassics Gyula írt mélyenjáró, elvi jelentőségű előszót, Danilovics Pál a szerződések magyarázatát adja, Baranyai Zoltán pedig megírta a kisebbségi jogok védelmének történetét egészen a legutóbbi időkig. A könyvnek értékét különösen emeli a kérdés részletes bibliográfiája. Kár, hogy Baranyai nem egészítette ki könyvét tárgyi index-szel, mert a laikus a szerződések és rendeletek

labirintusában így nehezen ismeri ki magát. Már pedig ez a könyv nemcsak a szakemberek számára készült, hanem szüksége van rá ma minden magyar embernek, különösen az elszakított területeken, ahol a magyarságnak harca legelemibb emberi jogaiért egy pillanatra sem szünetel. A mű a berlini Voggenreiter-cég tudományos sorozatában jelent meg, ami a legjobb biztosíték arra, hogy mindenhová eljut, ahol magyarok élnek és küzdenek.

K. L.

Várkonyi Hildebrand: Tér és térszemlélet. (Symposion-könyvek 1. Pécs, 1925. Dunántúl-nyomda.) A Napkelet olvasói előtt már nem ismeretlen Várkonyi Hildebrand neve. Többek közt a Filozófiai Könyvtár Szent Tamás-kötetével kapcsolatban volt róla szó. Ugyanaz a kitűnő (s főként filozófusok közt — valljuk meg őszintén — elég ritka) tulajdonság mutatkozik jelen legfrissebb munkájában is, amely már a Szent Tamásról írottakat kitüntette: az egyszerű, könnyen érthető nyelv, a világos fejtegetés, a nagy problémákról is természetesen író, minden nagyképűséget s homályt kerülő, de azért sehol el nem sekélyesedő tudós-toll. Maga a cím: *Tér és térszemlélet* alkalmas arra, hogy sok olvasót elriasszon, de ebben az esetben tévesen következtetnek szárazságra, érthetetlenségre. Ez a dolgozat csaknem oly érdekes, mint egy kis novella. A bölcsészeti kérdések iránt nem sok érzékkel bíró ember is meglepődve fogja észrevenni, hogy mégis csak — érti a filozófiát. Tekintettel arra, hogy a Symposion-könyvek — mint ez az első szám előszavából kitünik — azt a célt tűzték ki, hogy «segíteni akarják a magyar szellemi életnek minél gyökeresebb átlendülését egy jól értelmezett ideális kultúrába», nincs is nagyobb dicséret, amellyel ezt az első értekezést ki lehetne tüntetni, mint az előbbi.

Várkonyi a tér és térszemléletproblémákat kizárólag filozófiai-metafizikai oldalról akarja megvilágítani. Világos elrendezéssel emel ki jellegzetes, fő megoldási csoportokat, típusokat (aristotelesi, kanti, newtoni) és nagyon szerencsésen hangsúlyozza több helyen is, «hogy a térszemléletek pszichológiai elméletei mily lényegesen függenek metafizikai és ismeretelméleti előfeltevésektől». «Más a térmetafizikája Aristotelesnek, mint Kantnak vagy Newtonnak, következésképp egy világ fogja elválasztani térszemléleti fölfogásukat is.» Érdekes lenne épen ezen a ponton belevonni a felsőbb matematikát is a kutatásokba s a Bolyai-geometriát meg Einstein-elméletet metafizikai oldalról megvilágítani.

Az értekezés második fele kizárólag az úgynevezett nativista empirizmussal foglalkozik. Végeredményként a szerző a következő térszemlélet-meghatározást adja: a térszemlélet az anyagi tárgyaknak, vagyis a reális térnek háromirányú kiterjedéséről szerzett és kidolgozott érzetek együttese. Eszerint a meghatározás szerint tehát «a térszemlélet nem egyszerű érzet, sem pedig képzet, szóval nem pszichikai ‚elemi' jelenség, hanem nagyon is komplikált együttes; tehát a lelkiélet magasabbrendű jelenségei közé tartozik».

A füzetet minden gondolkodó olvasónak melegen ajánlhatjuk, de egyben a Symposion I. kötetére is fölhívhatjuk a figyelmet, melynek tartalmából kiemelhető: Nagyfalusi Jenő, Óda Kölcseyhez. Várkonyi H., A keresztény filozófia szerkezete. Várkonyi N., A francia szellem. Kecskeméti Pál, Az idealizmus útjai.

Koszó János.

S Z E M L E

Színházi szemle.

A Nemzeti Színház négy új egyfelvonásost mutatott be. Az első, Voinovich Gézának a Kamara-színházban játszott *Szivárvány*a nagyon finom, nagyon elmés lelkirajz. Komikuma abban áll, hogy egy felindult ember, — ha alkalma van érzéseit, gondolatait, szándékait valaki előtt alaposan kiteregetni — magától rájön a helyes tennivalóra, és épen az ellenkezőjéhez jut el annak, amit első haragjában elhatározott. Ezt a mondanivalót Voinovich egy fiatal parasztgazda és egy falusi tanító párjelenetében bontja ki, úgy hogy csak a parasztember beszél, a tanító meg csak mimikával, gesztussal kíséri a másiknak szavait.

E művészi megírású, mulatságos és ötletes apróság láttára minden színházkedvelő ember megállapította, hogy a *Mohács* és *Rákóczi* szerzőjének bizony kár volt erre a pár esztendőre is a színpadtól elvonulnia. Színházi kultúránk érdekében reméljük, hogy ezentúl gyakrabban találkozunk vele mint drámaíróval.

A darab néma szereplőjének, Rózsahegyi Kálmánnak, játéka tele volt humorral és ötlettel. Helyes, hogy nem igyekezett aktívabb lenni s nem akarta partnerét játékával befolyásolni: így könnyen elsikkadhatott volna a darabnak komikuma. Kiss Ferenc a fiatal parasztgazda szerepében jóízű alak volt, ezúttal hibájába, a túljátszásba, sem esett bele.

Vándor Kálmán *Özvegy Varga Ábrisné* című, a Kamarában bemutatott egyfelvonásosát nem lehet úgy tárgyalni, hogy össze ne hasonlítsuk Bartóky Józsefnek a Nemzetiben játszott *Zsuzsi* című szintén egyfelvonásos kis dramolettjével. Mindkettő Tennyson *Arden Enoch*jának és Balzac *Chabert ezredes*ének főindítékát dolgozza fel: a meghaltnak hitt férj akkor tér vissza, amikor felesége már máshoz kötötte életét s látva, hogy ő itt már felesleges, halálhírét maga erősíti meg. A világháború s a szibériai hosszú fogság kétségtelenül újra időszerűvé tették ezt a tárgyat s nem csuda, ha egyszerre két magyar író nyúlt hozzá.

E két hazai feldolgozás közül lélektanilag sokkal igazabb Bartóky József darabja. Mert az *Özvegy Varga Ábrisné*-ban a férj még megakadályozhatná felesége új házasságát, hiszen pontosan épen az esküvő előtt érkezik haza: nagy lelki felmagasztosultság kell tehát hozzá, hogy lemondjon házáról, földjéről, két serdülő fiáról s nekivágjon a bizonytalan, talán épen koldus életnek. Bartóky darabjában az asszony már a másiknak hites felesége, már gyermekei is vannak tőle, a régi férj visszavonulása tehát érthetőbb. Azonkívül Bartóky még más lélektani rugóról is gondoskodik: a férjet vallásoslelkű embernek festi, akitől efféle áldozatot könnyebben elhihetünk; ezzel szemben Vándor Kálmán fogságból visszatérő parasztjának — mikor felesége férjhezmenő szándékát megtudja — első gondolata, hogy ökölre megy vetélytársával: lemondása az asszonyról tehát ezért is hihetetlenebb.

Vándor darabjának különben egyéb botlásai is vannak. Már azon a bökkenőn is nehezen tudunk átugrani, hogy az asszony egy negyedóráig beszélgessen volt urával anélkül, hogy ráismerne, azt pedig valósággal képtelenségnek érezzük, hogy a falu jegyzője, aki végre is törvényismerő ember, tudva, hogy a régi férj megérkezett, mégis összeadja az asszonyt a második férfival.

Bartóky Józsefnek, a kiváló fabulaírónak és novellistának darabja ezzel szemben csupa lélektani finomság. Kár azonban, hogy az író a drámai formát nem ismeri eléggé s a darab kissé lassúmenetű, s kelleténél nyitvahagyottabb. Egy novella végződhetik a végleges megoldásnak ilyen függőben hagyásával (a feleségre gondolunk, akivel el akarják hitetni, hogy régi urát nem látta valósággal, csak álmodott. ő pedig félig hisz a rábeszélőknek, félig nem), a drámai forma nagyobb lezártságot kíván.

Vándor Kálmán darabjának egyetlen

értéke, hogy az írónak van érzéke a színpad iránt, hatásos fordulatokkal dolgozik és éles, határozott színeket fest.

Bartóky egyfelvonásosának főszerepét, az asszonyt, Ligeti Juliska sok szívvel, mély érzéssel játszotta. Igazi átélése a nézőtéren sok könnyet fakasztott. Vándor Kálmán darabjának hősét Kiss Ferenc ábrázolta. Itt is, akárcsak a *Szivárvány*ban dicséretreméltóan mértéktartó volt. Ha e két szerepe valóban fordulatot jelent játszó modorában, akkor nagy tehetségétől — mely minden túlzása ellenére eddig is kétségtelen volt — még sokat várhat a magyar színjátszás.

A negyedik egyfelvonásos újdonság Zilahy Lajos *Házasságszédelgő*je, ötletes, mulatságos kis kabarétréfa. Hat kiváló színésznőnknek ad alkalmat komikai tehetsége bemutatására. Valóban ritka élvezet Bajor Gizit, Ligeti Juliskát, Márkus Emiliát, Demjén Marit, a színpadtól visszavonult Helvey Laurát és Rákosi Szidit egyszerre és pedig ilyen hatásos szerepekben látni.

*

Hoffmannsthal mondja valahol, hogy ha a modern színdarabokban a személyek jól nevelt úriemberek módjára viselkednének, egyáltalában nem lenne dráma. Nos, Relle Pálnak a Kamaraszínházban előadott *Ember tervez . . .* c. darabjában az emberek ugyancsak neveletlenül viselkednek és mégsem kerekedik dráma. A hős, egy ideális lelkű építész, nagyon is egy-kettőre, minden különösebb küzdelem nélkül, alkuszik meg az életnek ideálokat tipró valóságával: drámai küzdelemnek, még játékszerűnek is, alig van itten nyoma. A férfit erre az útra egy minden hájjal megkent fickó, a feleség udvarlója vezeti rá, de eszközei erőszakoltak és gyerekesek. Ez az udvarló egyébként olyan neveletlenül viselkedik, hogy minden úri társaságban az első percek után ajtót mutatnának neki.

Kétségtelen, hogy az írónak irodalmi súlyú mondanivalója volt, de suta és ingadozó megírása nagyon félszegül hozza ki ezt a mondanivalót. Az alakok rajza sem túlságosan meggyőző erejű, a darab stílusa pedig nagyon is zavaros. Az első felvonás komoly drámának indul, a második közepétől azonban egyszerre hangot cserél az egész és szinte bohózattá válik.

Az író színpadi járatlansága is feltűnő. A telefon kétségtelenül kitűnő eszköz ahhoz, hogy egy-egy fordulat kedvéért ne kelljen mindig új embert hozni a színpadra s pár pillanat alatt el lehessen intézni azt, amihez azelőtt egész jelenetek kellettek; de visszaélni semmiesetre sem szabad vele. E darab első felvonása pl. inkább telefonközpontra emlékezteti a nézőt, semmint magánlakásra.

A szereplők igen jól játszottak s hogy a darab annyira-amennyire megállhat a színpadon, az egyedül az ő érdemük.

*

Lengyel Menyhért az utóbbi időben többször csapott át olyan területre, ahol semmiképen sem otthonos. Igy pl. írt a magyar dzsentriről, akit pedig épen olyan kevéssé ismer, akárcsak a japániakat; majd pedig írt egy puritán eszközökkel felépített lélekdrámát, pedig egész tehetsége az éles, csattanós, sokszor rikító hatásokra predesztinálja. Új darabjában, a *Seyboldban* azonban dícséretreméltóan meg akarta keresni igazi önmagát. Tárgyát a kereskedővilágból vette s mesterségtudását sem akarta finomabb stílussal feszélyezni. Igy azután sikerült is írnia egy kitűnő — első felvonást. A *Seybold* igen jól indul, de azután zavarossá válik, lélekrajza bosszantóan összekuszálódik, a komoly mondanivaló többhelyütt operetté torzul s a megoldás is kellemetlenül lapos.

A darab főértéke az, hogy Fedák Sárinak kitűnő szerepet adott. Ez érdekes színésznőnek játékmodora a naturalista színpadi ábrázolás egyik legkitűnőbb jelensége. Szinte alakítatlan hűséggel ábrázolja a valóságot. Mozgása, beszéde, arcjátéka maga a frissen metszett élet. Finom megfigyelései és merészségei is innen fakadnak. E darabban is, mikor féktelen haraggal kitör, nem kiabál, mint a közepesebben megfigyelt színész, hanem elfullad, levegő után kapkod, amikor sír, nem átal szipogni, orrát törülgetni. Meghatódásában, dévajkodásában, közönyében és lendületében egyformán maga a tipikus naturalista típus. E modor órái már meg vannak számlálva, nagyon is közelről néző világszemlélete aránylag kevésszámú darabhoz illik, de kétségtelen, hogy e stílusnak kitűnő megnyilatkozása Fedák Sári művészete.

A többi szereplővel meglehetősen mostohán bánt az író. Hegedüs Gyulának az első két felvonásban alig van

alkalma tehetségének érvényesítésére: csak a harmadik felvonásban tud teljes erejével kibontakozni. Kertész Dezső és Ilosvai Rózsi banálisan jelentéktelenek, ellenben Sarkadi Aladár ismét nagyon jó epizód-figura.

*

A Nemzeti Színház legutóbb Gaál József bohózatát, *A peleskei nótáriust* újította fel. E darabbal szemben, mely közel kilencven esztendővel ezelőtt a színháznak első nagy sikere volt, hálásabb is lehetne a Nemzeti. Mostani előadása egyáltalában nem mozgott azon a színvonalon, amelyet az ország első színházától megszoktunk. Maga a szereposztás is szerencsétlen. A nótárius nem Rózsahegyi Kálmánnak való. E kiváló színészünk még talán sohasem volt ennyire unott és színtelen, mint itt. Baczor Gazsit a szép hangú és kedves megjelenésű, de ehhez a szerephez nem eléggé temperamentumos Cselényi József játszotta. Pedig e két szerep a legfontosabb ebben a darabban. Fáy Szeréna mint Tóti Dorka és Gabányi mint Hopfen hiába játszottak igen jól, a két főszereplő fogyatkozásait nem tudták ellensúlyozni.

A rendezés sem volt megfelelő. A sok változás nem folyt azzal a gyorsasággal, amit az utóbbi években a Nemzeti Színházban megszoktunk. Egy-egy ötperces kép után néha kétannyi szünetet is végig kellett unatkozni.

A darabnak Kürthy György tervei szerint készült új dekorációi között azonban egy-két igen szép akadt. Különösen elmés a Nemzeti Színház előtt lefolyó jelenet megoldása. Nem a színház homlokzatát látjuk, hanem arkádjai alatt vagyunk s innen nyílik tekintet az utcára, a járókelőkre, a Zrínyi-kávéházra.

A közönség érdeklődése e darab iránt — még e nem kifogástalan előadásban is — azt mutatja, hogy frissebb, tempósabb formában és főként megfelelőbb szereposztással nagy sikere lehetne.

*

Ne feledkezzünk meg a színházi jubileumokról sem!

A Nemzeti Színház méltóképen ünnepelte meg Tóth Imre félszázados munkásságát. Tóth Imre jelentősége nem szembeszökő alkotásokban, hanem egy csendes, nagyszorgalmú munkában van. Mint a Paulay-korszak rendezői hagyományainak legkiválóbb folytatója, majd mint a Nemzeti Színház igazgatója s végül mint a Színiakadémiának bölcs vezetője, a magyar színészetre igen áldásos befolyást gyakorolt. Pályatársainak, a magyar irói világnak és tanítványainak hálája mutatja, hogy munkásságának jelentőségét a magyar közvélemény méltóképen értékeli.

A második jubileum: a Vígszínház fennállása harmincadik esztendejének ünnepe. E színház ma már távolról sem olyan tényező színházi kultúránk életében, mint valaha volt. A magyar színészettörténet azonban nem felejtheti el, hogy a színpadi *együttes* nagy fontosságát valaha ez intézet minő eréllyel hangsúlyozta s hogy ebbeli hatása egész színjátszásunkat kedvezően befolyásolta. A színpadi rendezés, dekorálás nagy valószerűsége is újság volt akkoriban. Ma ezt a naturalizmust már nagyon is hivalgónak és nagyon is avultnak érezzük.

Ami a színpadára felvonúltatott darabokat, megszólaltatott szerzőket illeti, itt is vannak tagadhatatlan érdemei, ez érdemek azonban a történeti értékelés mérlegén nem ellensúlyozhatják teljesen azt a kedvezőtlen hatást, a melyet a magyar irodalomra és közönségre a művészileg nagyon is könnyű fajsúlyú, erkölcsi tekintetben pedig nagyon is merész francia bohózatok mértéktelen kultiválásával gyakorolt. Ne legyünk azonban ünneprontók s ezt a kérdést ne feszegessük tovább! Örüljünk, hogy e színház olyan kiváló színész-egyéniségeknek tehetségét bontakoztatta ki, aminők Hegedüs Gyula, Varsányi Irén, és Szerémy Zoltán, akik a magyar színészettörténetnek állandó értékei maradnak.

Galamb Sándor.

Művészeti Szemle.

A Magyar Akvarell- és Pasztellfestők Egyesülete május elején rendezte XII-ik kiállítását a Nemzeti Szalonban. A tárlat általában elég nivós volt, bár sok olyan munka szerepelt, amely alig érte el a közepes színvonalat és akadt dilettánsmértékű kísérlet is fölösszámmal. A legutóbbi milánói akvarellkiállítás megmutatta, hogy a magyar vízfestők között akárhány művész nemzetközi vonatkozásban is fényesen megállja a helyét. Ezek közül néhány névvel e tárlaton is találkoztunk. E művészeink munkáival mérhetjük le azt a fokot, mely ez

intim művészeti ág valódi eredményeit reprezentálja ma nálunk. A pasztellisták nem hoztak most számottevő anyagot. Aránylag igen kevesen használják a színes krétát, mely pedig annyi meleg, finom hatást kínál.

A kiállítás a Szalon összes falait betöltötte. Közel négyszáz műtárgy szerepelt a látogatott tárlaton. *Baransky* E. László nagyobb kollekciójában sok derék, komoly munka akadt. Kár, hogy javarészébe bizonyos szárazság szorult, a vízfestőecset e komoly kezelője nem kapott még elég könnyed lendületre. Ha ezt eléri, az elsősorban kaphat helyet. *Bakoss* Tibor régi témáit éretten festegette meg. *Aradi Grünwald* Béla egy eleven színes rajzzal hívta föl nevére a figyelmet. *Bardócz* Árpád Öreg férfi-je komoly pasztelltanulmány. *Bayer* Ágost nagyot fejlődött, szabadabban, bátrabban nyul jó témáihoz. *Csizmadia* István Óbudai részlete friss, kedves munka. *Fesztyné* J. Róza finom lírát visz krétarajzaiba. *G. Raidl* Ida egyetlen munkájával is figyelmet tudott kelteni. *Glatz* Oszkár néhány tökéletes rajzzal emelte a tárlat színvonalát.

Hangai Szabó Miklós nevét mint komoly igéretet jegyeztük föl.

Hessky Ivánt tartjuk ma a magyar akvarellisták egyik legnagyobb reménységének. Három munkája tökéletes érték. Ragyogó technikával, ékes erővel, bravuros biztonsággal bontja ki pompás szemmel választott témáinak minden ható részletét. «Késő őszi tájképe» muzeális értékű mű. *Páris* Erzsi finom rajzai is értékes eredmények. *Nádler* Róbert egy régebbi iskola kiegyensúlyozott, komoly nyelvén beszél olasz témáiról. *Sinda* Nándor tollrajzaiban egy finomlelkű művész jelentkezik, ki még hallatni fog magáról. *Tóth* Sándor két vízfestménye is olyan munka, mely szép perspektívát nyit a jövőre. Z. *Hadzsy* Olga akvarelljei kiegyensúlyozott, érett munkák. *Lávi Illés* Aladár, *Haranghy* Jenő, *Kövesdy* Géza, *Major* Jenő, *Szlányi* Lajos, *Undi* Mariska és *Jaschik* Álmos ismert nevei szerepeltek még a tárlaton elismert művészetükhöz méltó művekkel.

*

A piaci vásár. (*A «Société des Artistes Indépendants» 37-ik kiállítása.*) Csak Romain Rolland címét lehet a sorok fölé írni, ha az ember be akar számolni a mai párisi képzőművészeti viszonyokról.

Óriási piaci vásár, amerikai törtetés, kíméletlen, vad érvényesülési hajsza az elamerikaiasodott roppant metropolisban . . .

A guruló automobilözönben, a lefelé guruló frank hazájában, a spekulációk fövenyében elsülyedt már Murger világa, el a Quartier Latin, a finom bohémség, a lelkek meleg kohójának szikrázó, teremtő láza : csak az elüzletiesedett, pénzsóvár, trükkökre épített veszett verseny uralkodik a műtermek homályos üvege mögött is. Feltünni ! Mindenáron feltünni, ez ma a jelszó a szajnaparti Bábelben ! Hiszen : igaz, a műkereskedők spekulációja nem újkeletű. Jó néhány évtizede már, hogy a sikert «csinálják» a paletta és vész kiaknázásra érdemes munkásai számára. De milyen becsületes volt a maihoz képest az a régi sikermanipuláció, amikor még egy-egy lelkes, műbarátságtól égő nagy műkereskedő szárnya alá vette egy Monet, Renoir vagy Pissarro zsenijét és szinte dühös szeretettel verekedte ki számára a méltán kijáró elismertetést, a dicsőséget és a pénzt ! Ezekben a küzdelmes harcokban még lélek volt . . . A régi, nagynevű műkereskedők finom gondolkozású amatőrök is voltak, akik fanatikus szeretettel csüggtek a maguk emberein, érezték, tudták, hogy nagy ügyet védenek, a művészet egy nagy, új korszaka katonáinak érzték magukat. Ezek az emberek testvéreiknek érezték a testvértelen, új útra lépett nagy művészeket, megértői voltak a még meg nem értetteknek, útcsinálói a fölfelé törtető bátraknak. A mai Páris amerikaias kép- és szoborkalmárai pedig túlnyomólag a közönség elképpesztésére utaznak. El kell ámítani a polgárt, meg kell zavarni lehetőleg a hozzáértőbb elemeket is, neveket kell *csinálni* mindenáron, vásárt, feltünést, reklámot, handabandát, pénzt, pénzt és pénzt ! Sokat ! Sokat.

Ez ma a cél a Rue de la Boëtien és a Rue de Seinen csakúgy, mint a Rue du Faubourg St. Honorén, Bernheim Jeunenél éppúgy, mint a Galerie Barbazangeban, Cheronnál s a többi utcában és cégnél s a Függetlenek Szalonjában. Vásár . . . piaci vásár . . .

*

Ebben a vásári zajban, zűrben hasztalan keresné valaki a korízlést, a ma stílusát, az új stílusnak a régebbiekhez való kapcsolódását, a fejlődés természetes vonalát. Csak merész ugrá-

sokat láthat — vagy a közepes színt unt produkcióit, azt, amit a régi, csöndesebb grandpalaisbeli vásár rakott ki a néző elébe. Átmenet sehol nincs.

A Függetlenek Szalonjában, a Palais du Bois végeszakadatlan hombárjaiban khaotikus rendszertelenségben függenek egymás mellett a silány, amatőri nívóig ha elérő mázolások és a titánok vad kísérletei, melyek között ugyancsak elgondolkozhat az ember, hogy vajjon mennyit fogadjon el belőlük keresésnek és hányadrészét vesse vissza mint megvetendő blöfföt. Sajnos, a blöff a túltengő, az impertinens, kihívó bolondság, mely szinte szemérmetlenül vigyorogja szemedbe, hogy egyszerűen falhoz akar állítani, el akar képpeszteni.

A Függetleneknek a szem, a lélek és a láb számára egyaránt útvesztőt jelentő tömérdek farekeszeiben közel *négyezer* (!) műtárgy került most kiállításra. E kép- és szobortengerben igazán csak itt-ott lehet oázist fölfedezni. Rengeteg a silány, amatőrjellegű munka. Olyan tájképek, figurális mázolások özöne lóg a deszkafalakon, amilyenekért idehaza elítélnénk a legutolsó zúgkiállítást is. Tán csak a Károly király-úti keretkereskedők kirakataiban lelnénk méltó párjait ezeknek a keserves giccseknek. Az ember szinte nem érti, hogy merték ezeket megfesteni, beküldeni, kiállítani az Úr 1926-ik évében! Lélektelen, naiv naturalizmus, botorkáló dekoratív hajlam ásít a legtöbből, valami furcsa vegyüléke a végtelen naivitásnak és a mindenáron való nagyotmondásnak. De a legtöbb még csak azt sem érdemli meg, hogy bármiféle törekvést is belemagyarázzunk. Színfoltok, kétségbeesett festékrétegek, ügyefogyott, ósdi vonaljátékok, amelyek semmi egyébről nem beszélnek, mint alkotójuk siralmas tehetségtelenségéről. Igazán, ezek a művészek mindentől függetlenek. Elsősorban a tehetségtől és a művészettől. Szánalmas giccsőrök, akik Párisban sem értek többre, mintha a világ bármely zugában feledték volna magukat.

Az ember megy, megy, rekeszről rekeszre . . . először megnéz minden egyes képet . . . keres benne Párist, lendületet, függetlenséget, bátorságot, újszerűséget, azt a valamit, amiért idehaza úgy el tudnak epedni, rajongani . . . azután elfordul . . . megy tovább, megcsóválja a fejét . . . tovább, tovább . . . végül már bosszankodni kezd . . . Na! végre! Ez itt valahára kép . . . ez is . . . dehát mindez nem olyan nagy eset! Megcsinálják nálunk is . . . tovább, tovább . . .

És a kimerítő cikkcakkos botorkálás után alig jegyezhetünk meg pár nevet emlékezetünkben. Nagyobbrészt olyanokét, kiket már amúgyis ismertünk. Ez a pár régebbi művésznév hiteti el velünk csak, hogy művészi élményben volt részünk. Nélkülük alig hoztunk volna magunkkal egyetlen mélyebb benyomást is.

Az újabb nevek közül felötlik az algeri születésű *Ackein*. «Au soir» című műve teljesen egyéni felfogású, bátor alkotás. Az orosz *Adlen* Michel rajzai is teljesen új hangon beszélnek.

Androusov Vadime, a petrogradi szobrász, komolyan foglalkoztat vitrinjével. Szobrocskáin pompásan old meg mozgásproblémákat. *Angiboult* François vad kompozícióiban mintha a magyar szűr motívumai jelennének meg. Színes, bizarr foltok tömkelegével ragadja meg a nézőt. *Annenkoff* Georges petropawloski mester. Ugynevezett «surrealista». Ez a legújabb jelszók, a legújabb «izmus»-ok egyike. Száraz és lehangoló látomásokat rögzítenek meg vele hívei. Végtelen unalom árad a surrealizmusból. Csak ennyi bizonyos egyelőre felőle.

Baizerman Saul szintén orosz művész. «L'homme à la pelle» elnevezésű bronzkolosszusa a test elnégyszögesítését reprezentálja. Ijesztő alkotás úgy arányait, mint fenyegető éleit tekintve is. Saul mesterre már alighanem Lunacsarszkij «kulturája» hatott.

Az angol *Baker* érdekes volna, ha meg nem előzte volna Gauguin. A romániai *Brancusi* «Muse endormie» címmel egyszerűen egy óriási tojást faragott ki. Egy hatalmas alabástrom tojás. Semmi egyéb. Ez valóban a szobrászat Kolumbus tojása! Ugylátszik, Románia ezzel, mint revelációval, akar hatni Párisban. A svájci *Buchel* kompozíció címen egy vasuti szemafort kreált zsenije teljes latbavetésével. A szemafor meglepően sikerült. Reális. Majdnem surreális. Honfitársa, *Burgin* Ella, szerényen Peinture-nek nevezi két alkotását, mely kék, narancs és fehér színek khaosza. Valóban, ennyi igénytelenséghez már nagy lelkierő szükséges! Benne megvan. Gyerekszobákban azonban kevés ambíciót keltene művének utánzása.

A szobrászok útján akad elébünk a magyar *Krivátsy* «Le silence» és

«L'idole» című két nagy gipszfantáziája. Végtelenségig leegyszerűsített, gömbszerű formákkal dolgozik. Hóemberekre emlékeztet vele. Régebbi munkáiban még ötletes volt. Ezek már kissé humorosan hatnak. Igy elszökni a szobrásznak a formák gazdag világából! — kissé túlságosan is könnyű mesterség . . . Kár, hogy ez a talentumos magyar művész ennyire eltért a komoly problémáktól.

A humorosság pálmáját azonban mégis csak a spanyol *Creeft* José viszi el, a guadalajarai mester! A «Picador et son cheval» határozottan eredeti alkotás. Tessék elképzelni egy lovas pikadort, akit — csupa csövekből raktak össze. Kályhacső a karja, a lába, a teste, kéménytoldó a feje, gummicső és madzag a kantárja, fadárda a kezében . . . úgy ül nagypeckesen a lován, amelyet szintén kályhacsőből alkotott zseniális mestere. Őrülten mulatságos játék nagy gyemekek számára. Akad is elég nézője mindig. Elálmélkodnak rajta . . . mire is képes az emberi elme! A Colleoni szobor és Creeft José pikadorja! Evolució . . .

Dometa Nieuwenhuis Cézár Hollandiát reprezentálja. Ő is a szemafortémákat szereti.

Igazi oázis *Garine* orosz szobrász néhány faszobrocskája. Dús formaérzés, áhítatos elmélyedés, nagy technikai tudás beszél e finom, lelkes alkotásokból. Az oroszok bámulatos fafaragók. Garine mestere ez intim művészetnek. A «Peroun»-t — egy kis mythologiai orosz istenséget — nem felejti el, aki csak látta. Az «Ilia Mourometz» is remekbe faragott alak.

Papazoff bulgár művész valami barna masszába fehér vonalakat kapargált bele. Nagy mulatságot szerez vele a nézőknek. *Jerebtsoff* Anne orosz művésznő viszont jónak látta a házimacska osztályozásával emelni a piktura színvonalát. Pár száz kis macskát festett egymás alá szép rendben. Ott van minden vállfaj hű képe. Ez legalább komoly alkotás.

Keller Lucien egy távfutó végső erőfeszítését zseniálisan festette meg.
A mozifelvétel hűsége művészbravurral ölelkezik össze, hogy egy teljesen újszerű festőproblémát reveláljon.

Moryce-Lipchytz lengyel szobrász két faszobra is a kiállítás komoly értékeiből való.

Perrin Charles-Leon svájci művész kis kőszobrain artisztikus érzékkel, nagyon finom hatással alkalmazza a színt. Különös, misztikus érzést tud vele szuggerálni.

Vuilten Gaston Louis is alaposan függetlenítette magát a művészi hagyományok nyügétől. «Etudes de flacons trois pièces sous vitrine» egyetlen, korszakalkotó művének címe. Egy kis papírlépcsőzeten három kis üvegpalack foglal helyet szép rendben. Palacktanulmány! Megkapó, megkönnyeztetően primitívhatású gondolat, ugyebár?

. . . Igy váltakozik egymással a Függetlenek Szalonjában a hóbort, a bolondos ötlet, a feltünési viszketeg, a giccsáradat s a — komoly művészet. Mert pár lépéssel arrább egy-egy Matisse-ra, egy-egy jó Signacra akad az ember megint. Van itt minden ebben a piaci zűrzavarban . . . csak egységes törekvés, Ariadne-fonal nincs sehol! Mindenki járja a magáét, mindenki magára akarja terelni a figyelmet, ki komoly művészettel, ki hóborttal, ki reklámmal, ki protekcióval. Ahogy lehet.

Mindent összevéve: a Függetlenek Fapalotája ma is óriási khaosz. Bizarr kohó, amely görögtüzes lángokkal, teátriálisan lobog. Csak itt-ott izzik pár tartalmas, izmos fahasáb, mely valódi forrongást ad. Tán ennek lassú parazsából árad majd annyi meleg, mely elég lesz ahhoz, hogy belőle új értékek forrjanak ki.

Ezek az új értékek azonban nem itt, a Fapalotában, bomlanak ki, hanem a kisebb kiállításokon, ahol a figyelmes szemlélő mégis csak fölfedezheti azokat a jelenségeket, melyek a ma művészetét méltóan jellemzik és annak irányát Párisban megszabják. Legközelebb ezekről számolunk be.

Páris, 1926 április. *Mariay Ödön.*

Az utóbbi félszázad művészete.

A Pallas irodalmi és nyomdai r.-t. ezzel a címmel adta ki *Ybl* Ervin kötetet kitevő értékes tanulmányát. Ybl Ervin az új magyar esztétikusgárda egyik legszámottevőbb munkásává nőtte ki magát. Eddig megjelent kötetei teljes mértékben igazolták a működéséhez fűzött kivételes várakozást. Irásait széleskörű tudás, lelkiismeretes gond és az ítélet finom csiszoltsága jellemzik. Témáit minden oldalról meg szokta világítani, alapos nekikészültséggel fog a munkához, fölhasználja az eddigi eredményeket, de emellett mindig önálló tud

maradni megállapításaiban. Ennek köszönheti, hogy napi kritikáiban is jelentős súlya van a szavának. Talán csak a stílusában olykor-olykor felötlő magyartalanságot vethetnénk néha oda kifogás gyanánt, de újabb munkáiban ezt a hibáját már szinte teljesen kiforrta.

Ybl széleshorizontú műveltsége egyaránt kiterjed úgy az építőművészetre, mint a szobrászatra és festészetre. Tán mégis a piktura területén érzi magát legotthonosabban, noha a másik két nagy művészeti ágban is teljesen megbízhatunk ítéletében.

Ez a hármas irányú magvas felkészültség valósággal predesztinálta arra a feladatra, amivel most a Pallas megbízta: tömör, összefogó előadásban egyszerre bemutatni e három nagy művészet utolsó félszázadi markáns eredményeit. Ybl Ervin szokott ambíciójával látott neki a feladatnak és körülbelül ötívnyi munkája keretében a legszerencsésebben oldotta azt meg. Érdekes és tartalmas bevezető-sorok után először az építőművészettel foglalkozik. Végigmegy mindazon eredmények során, melyeket az új építészet ötven esztendő alatt produkált. Megáll a mi fővárosunk, Francia-, Német- és Olaszország, valamint Anglia és a többi európai ország kőbe álmodott műremekei előtt és a fejlődéstörténeti vonalába illesztve bírálja, magyarázza az építőművészet modern alkotásait. Soraiból tudás, megértés és megértető készség sugárzik mindenütt.

A festészeti részben még mélyebbre hatol, itt van elemében. Különösen értékes az impresszionisták jellemzése. Látszik, hogy e tárgy igen közel áll a szerző lelkéhez. Búvárkodása itt a legeredményesebb, szava itt a legszínesebb, ítélete a legmélyenjáróbb. Az olvasó e fejezetben hiánytalan képét kapja az utolsó félszázad pikturájának. Ybl figyelme a kis területen is minden jelentős mozzanatra kiterjed, felöleli e termékeny időszak minden eredményét és tanulságosan, plasztikus erővel tárja oda az érdeklődők elé. Tanulmányának magyar szelvénye tökéletes, hű kis tükre modern festészetünknek. Dióhéjban többet, világosabbat nyujtani szinte nem is lehet.

A szobrászati részt is ilyen lelkiismeretes gonddal, tudással és körültekintéssel írta meg Ybl. Eltekint a mult messzi horizontjáig és éles szemmel méri hozzá a jelent. A tanulmány e szakasza is nagyértékű, komoly munka.

Azok, akik a modern művészet utolsó évtizedeinek eredményeibe mélyebben óhajtanak bepillantani, keresve sem találhatnának megbízhatóbb kalauzt Ybl nemrégiben megjelent könyvénél.

Az értékes munkát szép illusztrációk hosszú sora egészíti ki szemléltetőleg. *Myn.*

Zenei szemle.

Akácvirágzásra megelevenedett a haldokló zenei élet. Az énekes színházakban és a hangversenytermekben említésreméltó események zajlottak le. Itt járt *Jeritza*, *Feinhals*, *Furtwängler* és *Reiner* Frigyes. Színvonalas zenei évadunk szép epilógussal zárult le.

Az *Operaház* jövő évi szerződtetési tárgyalásait *Radnai* igazgató befejezte. Nem rajta múlott, ha nem kellő eredménnyel. Két kiváló énekesünket, *Pataky* Kálmánt és *Székely* Mihályt a bécsi állami operaház magas fizetéssel elhódította tőlünk. Pataky elszerződtetése súlyos veszteség, mert ideálisan szép, egészséges lirai tenorját aligha lehet pótolni. A szerződtetési tárgyalások sikerében két ok akadályozta az igazgatót. Az egyik, hogy nem adhatott csak egyéves szerződéseket, a másik, hogy a rendkívüli hangokat a szűk költségvetési keretek miatt nem tudta megfizetni. A külföld már hosszabb szerződéseket is ad s megfelelő együttes csak így tartható össze. Az évenkénti szerződtetések heteken át érthető bizonytalankodásoknak teszik ki a tagokat, ami mindenesetre a művészeti színvonal sülyedését okozza. Ezenfelül tíz-húsz éve működő érdemdús művészeket minden tizenkét hónapban újabb értékelés alá venni, nemcsak nyugtalanító, de igazságtalan is. A rendkívüli hangot kivételesen kell fizetni. Erre pedig a mostani költségvetési keretek módot nem adnak. Igy nem vehető rossz néven, ha legjobbjaink elfogadják az idegenből ajánlott kétszer-háromszor nagyobb gázsikat. Hiszen az énekes sohasem tudhatja, hogy a hangja meddig él. Amíg a hangja ragyog, addig kell sietnie öreg korát vagy rokkantságát biztosítani. Ezért például a régebbi időben az Operaház és a Nemzeti Színház tagjainak fizetése közti különbség százszázalékos volt. Ma az ötvenszázalékot sem éri el.

Az Operaház külsőségekben legragyogóbb estéi *Jeritza* vendégfellépései voltak. Jeritza a modern operajátszás legkimagaslóbb művésznője. Olyat tud, ami manapság énekes színpadon ritkaság: tökéletesen játszik operát. Ezt az esztétikailag csaknem lehetetlen műfajt életképessé tette. Beigazolta, hogy a zene nem akadályozza a színművészet eredményeit s énekelve gyönyörűen és természetesen lehet beszélni. A muzsika szublimis világát úgy ömleszti át drámai színpadra, hogy sem a szó, sem a zene — ez a tűz és víz — egy hajszálnyit sem szenved egymás rovására. A ma egyedül elfogadható operajátékstilust ő teremtette meg. Talentumának csúcspontja: félelmeteserejű drámai játéka. Félelmetes kitöréseiben minden hangja, minden mozdulata meglepetés. Olyan tökéletes színjátszó, hogyha a hangját elveszítené, akkor is a világ egyik legnagyobb drámai színésznője maradna. A játékbeli tökéletesség emeli őt mindenki fölé, amely nagy ritkaság operaszínpadon, ahol némi mimeléssel fel szokták mondani a zenei leckét. Jeritza mindig az egész partiturát megjátssza. A zenekar hangszíneit, a zenekar futamait, trilláit, meglepő, elfinomult harmóniáit, sóhajtó, kitörő, gyöngyöző, uszkáló hangjait. A hangja nagyskálájú, tündöklő, erős, fényes drámai szoprán. Nem rendkívüli, de mindenesetre értékes anyag. Énektudása nem szédítő, torkának kincse nem éri fel művészetének egyéb kvalitásait, de ha gyöngébb és erős vonásaiból összerakjuk Jeritzát — keresve sem találjuk párját.

Jeritza grandiózus művészetének egyedülálló vonása, hogy annyi és olyan különböző stílusú szerepre senki sem képes, mint ő. Most is három ellentétes hősnőt alakított. A *Tannhäuser* Erzsébetjét, *Toscát* és *Salomét*. A szerelmébe belehaló, álmodozó, törékeny thüringiai királyleányt; a szerelmében vadvérű, gyilkoló olasz énekesnőt és a féktelenvágyú, perverz, a szenteket is elcsábítani akaró szíriai királyleányt. Wagner, Puccini és Strauss Richárd . . . Ki csinálja utána? . . . És melyik volt a legszebb? A feledhetetlen emlékek egyenrangúak.

Az Operaház második vendége, *Feinhals* Frigyes, a *Tosca* Scarpiáját énekelte. A bajor királyi udvari kamaraénekes régi dísze az operaszínpadnak.

A harmadik vendég *Reiner* Frigyes volt. Reiner nálunk született, itt végezte zenei tanulmányait, majd Drezdában főzeneigazgatóként működött s most a cincinnatii filharmonikus zenekar vezére. Jó muzsikus, jó karmester, de művészete felfújt hírének a feléig sem ér fel. Lehet, hogy Cincinnatiban nincs, de nálunk akad több olyan, mint ő és néhány különb is. A *Walkürt* és *A nürnbergi mesterdalnokok*at vezényelte. Wagner operái stílusbelileg annyira szabályozottak, hogy attól eltérni nem lehet. Tehát abban újat sem igen lehet adni. A tempók nem változtathatók. A dinamika sem. A frazirozás sem. Reiner újszerűt csak annyit adott, hogy néhány mellékszólamot kiemelt. *Kerner* István nagyszerű betanítása után ugyan mi újat lehetett volna e két partiturából kihozni? Reiner taktusütéseiben megtalálható-e a Kerner impozáns művészete, nyugalma és nagyvonalúsága? De azért — természetesen — nagy sikere volt. A dicshimnuszok özönét, a szuperlativuszokban zengedező szavak minden virágát megkapta a budapesti sajtótól. A vendégtől nem illenék sajnálni. Éljen belőle boldogan és sokáig — Cincinnatiban...

Háromévi pihentetés után felelevenítették *Dohnányi* Ernő *Pierrette fátyola* című pantomimiáját. Ennek a zenés némajátéknak kedvessége, finomsága és értéke szerint állandóan műsoron kellene lennie. Az előadás pongyola volt. Egy színpadi próba után nem szabad ilyen kényestermészetű művel előállani. A női főszerepet *Almási* Sári játszotta. Több figyelemreméltó momentummal, de egy kissé balerinás felfogással.

Kiváló baritonistánk, *Palló* Imre, akit ezidén nélkülöznünk kellett, szezónvégre visszajött. Csaknem egy évet töltött tanulással Olaszországban kitűnő mesterek keze alatt. Sokat fejlődött. Éneklése kifejezőbb, színesebb és biztosabb lett. Még erőben is növekedett. Palló operaházi művészeink legjobbjainak sorában méltóképen foglal helyet.

Nem szabad elfeledkeznünk *M. Némethy* Ella egyik új szerepéről, a *Salomé*ról. Tehetséges és szorgalmas művésznőnk minden új szerepével magasabbra lép. Strauss Richárd rendkívül nehéz, fárasztó partiturájának bonyolult melódikáját fölényes muzsikálitásával könnyedén győzte. Érzéki, erőteljes hangja két óra hosszat tartó folytonos éneklés után sem gyöngült. Alakítása teljes illuziót keltő, nemes művészet

volt. Büszkén veheti birtokba új szerepét.

A legnagyobb magyar hőstenór, *Környey* Béla, síremléke javára az Operaház részben új szereposztásban adta elő a *Bánk bánt*. Mikor mint nagyúr (mert a legfőbb Nagy Úr zsámolya előtt akadt örök dolga) nem ő állott előttünk, zseniális nemzeti operánk szép előadása elhomályosult, mert az ő emlékezete zavarta itthagyott társainak művészettel adózó nemes kegyeletét. Környey művészete olyan magaslaton állott, hogy a magyar tenoristák sorában nincs kivel összemérni, összehasonlítani. Szerepeinek hosszú sorából a *Bánk bán* jegenyeként emelkedett ki. Olyan alakítás, amelyet aranyküllős kocsin lehetett volna végighordozni a világon.

A címszerepet *Pilinszky* Zsigmond először énekelte. Dicséretreméltóan. Nagy elődje utolérhetetlen nagyurának nyomában járt. Jól játszott és igen szépen énekelt. Siegfried után Bánk: ezidén kitett magáért Pilinszky.

*

A *Filharmóniai Társaság* tizenkettedik és utolsó bérleti hangversenyét — régi szokásához híven — Beethoven szellemének szentelte. A *Kilencedik szimfóniát*, a zene Phidiásának Zeusát adták elő. A legfájdalmasabb s a legszomorúbb sorsú ember, Beethoven, megírta az öröm s a szeretet himnuszát. Lelke a szomorúság örvényéből szökött fel az emberszeretet egébe. Sírja szélén hordta össze a szimfóniák szimfóniájának kincseit, melynek oltárt épített az emberiség. Nagyobb felmagasztosultsággal teremtett művet nem ismer a művészettörténet. Csak ihletett karmester vezénylőpálcájának szabad hozzányulnia. *Dohnányi* Ernő tiszta művészlelke magába zárta Beethovent. Áhítattal szívta be minden kótáját. Dirigálóbotja nyomán nemes művészettel csendült fel a mesterek mesterének legcsodálatosabb műve.

A *Berlini Filharmóniai Zenekar* világhírű főzeneigazgatójának, *Furtwängler* Vilmosnak vezetésével évente ellátogat hozzánk. A kiváló művésztestület csodálatos összjátékában mindig gyönyörködünk, mert tökéletesebb, kiegyenlítettebb zenekart alig lehet elképzelni. A nemes csapat élén Furtwängler olyan vezér, akinek karmesteri pálcájára nemcsak a művészek, de talán még a hangszereik is esküsznek. Furtwängler a modern orchester effektusainak oroszlánerejű bajnoka. A hangszertömegek félelmetes ura. Zenei mélység és objektivitás.

Az első hangverseny műsorából az *Eroicát* s a másodikéból *Csajkovszky* negyedik szimfóniáját emeljük ki.

*

A *Városi Színházban Lehár*-bemutató volt. A népszerű mester legújabb művét, a *Paganinit* hozták színre. Ha az operett történetében francia, angol és német stílust különböztetünk meg, *Lehár* a német stílus vezére. De azért francia finomság és angol szilajság kedveskedik érzelgős német romantikájába. Az operett új formanyelvét teremtette meg: a Lehár-stílust, mely annyira egyéni, hogy világszerte ismerik és megbecsülik. Lehár vezérkönyveit dallambeli invenció s ragyogó feldolgozás jellemzi. Melódikája nem mindig előkelő, szeret kedvezni a közönség fülének, de ahogy feltálal egy zenei gondolatot, a legdúsabban terített zenekari asztal pompáját tárja elénk. Súlyos, nehéz selyemszövésű ez a zenekar, könnyed mintázatokkal. Színeit szeretjük, kifejezőerejét megbecsüljük. Lehár teuton lelkű zenész. Sokat dobol és cintányérozik. Debussy alighanem «bum-bum muzsikus»-nak nevezte volna. De mégis olyan formás, ügyes zárt zeneszámokat ír, olyan szívvel és tűzzel, ahogy ma az operettmezőn — senki. Példa rá a *Paginini* partiturája is. Lüktet az egész, pedig ötvenhatéves ember írta. Egyik száma megkapóbb, mint a másik. Olyan pazar zeneiség zeng mindenikben, hogy észre sem veszi az ember a szöveget, a szavak és ének értelmét.

*

A figyelemreméltóbb szólóhangversenyek közül dr. *Molnár* Imre áriaés dalestjéről emlékezünk meg. Magyar zenetörténeti szempontból volt különösképen érdekes ez a hangverseny, mert a régi magyar népi és műdaloknak olyan csokrát nyujtotta felénk, amilyet gondos kutatás alapján nagyszerű magyar érzékkel és lebilincselő előadásával csak tőle várhatunk.

Hegedűseink közül *Budaházy-Fehér* Miklós játékát kell megdicsérnünk. A fiatal művész, aki Hubay mester növendéke volt, sok értékes kvalitással rendelkezik. Technikája fejlett, tónusa színes, előadása, felfogása érdekes. Játékában nincs sodró lendület, de a gondosság, melegség és finomság

vonóját kiemeli az átlag hegedűművészek sorából.

Zongoraművészeink közül *ifj. Schletter* Jenőt dicsérjük meg. A fiatal művész *Szendy* Árpád művészképzőjébe járt és mesterének nagy kvalitásaiból sokat elsajátított. Az erőteljes, életes zongorahangot, a finom, simogató pianót, az egyenletes fokozást, a tiszta frazirozást, a zavartalan pedál használatát, az ívelő futamtechnikát, az éles dallamvezetést s általában a: zongora fölött való uralkodást. *Schletter* olyan tehetség, akinek útját és emelkedését figyelni kell és figyelni érdemes.

Minden magyar zenei értéket számontartva, a *Budai Zenekör*nek harmincéves fennállása alkalmából rendezett szép hangversenyét kell még kiemelnünk. A szerényen dolgozó zenekör művészi munkáját a három évtizedes fordulónál örömmel köszöntjük s *Eisvogel* Ferenc igazgató-karnagy fáradhatatlan buzgalmát érdemes kultúrértékként könyveljük el.

Papp Viktor.

Prix Goncourt. Prix Femina. Magyarországon ma már úgy tanítják a szólózenét, hogy minden év meghozza a maga új hegedű- vagy zongoravirtuózát. Senki sem csodálkozik az új koncertező kiváló technikáján, természetesnek találjuk, hogy az nemcsak egyes kiváltságos tehetségek adománya. Valami hasonló történik ma Franciaországban a regényírás terén ; gombamódra teremnek az új és jó regényírók, akik nagyszerűen tudnak írni, a nyelvnek virtuózai, a szerkesztésnek mesterei. Csak az az egy hibájuk, hogy nem az örökkévalóságnak írnak, hanem a háború óta módfelett megszaporodott olvasóközönségnek. Ma Franciaországban valóságos regénykonjunktúráról lehet beszélni és majdminden érettségiző iskolásdiákban él az ambíció, hogy megírja könyvét, amely egyszerre hires és vagyonos emberré teheti.

A közvetlen cél : valamelyik irodalmi díjat zsebrevágni azzal a hallatlan nagy jutalékkal együtt, amit egy megjutalmazott regény kiadása jelent. Alkalom pedig van nem is egy, mert az irodalmi díjak erősen megszaporodtak és nem valószínű, hogy valaha csökkenni fognak, mert ha a magánosok felhagynának is a mecénási allürökkel, akkor a könyvkiadók gondoskodnának arról, hogy ez a kitünő reklám valahogy meg ne szünjék. Igaz, hogy a díjak tekintélyén eshetik olyasféle csorba, mint az idei *Balzac-díjon*, melynek nemesszivű megalapítója azt a szenzációt követte el, hogy az első díjat odaitéltette két, már eddigelé is hires írónak : *Giraudoux*-nak, kit nemrégiben ismertettem a *Napkelet* olvasói előtt és *Baumann*-nak, kinek katholikus irányú és tragikus erejű regényei szintén előnyösen ismeretesek, míg a második díjjal szerényen önmaga silány próbálkozását koszorúztatta meg. Pedig ezeken az írói versenyeken a második díj sem megvetendő falat, tekintettel a nagy nyilvánosságra, mellyel a díjak kiosztása jár. A legtöbb esetben az összeköttetés dönt itt is és nem csodálkoznánk azon, ha egy még nemrégiben közöttünk időzött ifjú tanár-diplomata, ki az idei Prix Feminán már egy néhány szavazatot kapott dilettáns ügyeskedéseiért, jövőre már valamelyik díjjal nagy íróvá koronáztatnék, akit mohón megvesz és olvas Európa és Amerika. Talán ép a *Revue de Paris*-ban előre hirdetett *Danube* című könyve, mely a Ritz-szállóban gyüjtött tapasztalatai alapján fogja Magyarországot, mint exotikumot a francia közönségnek újra bemutatni, számíthat erre a világsikerre. Mindenesetre szimptomatikus eset volna, de azt hiszem, Magyarország nem fogja megköszönni.

A sok irodalmi díj között kétségtelenül a legjobban kiemelkedik a *Prix Goncourt* és a *Prix Femina-Vie Heureuse*.

A Goncourt-díjat az idén Maurice Genevoix *Raboliot*-ja nyerte el. Új, fiatal írót, de régi irányt és tárgyat jutalmazott ezzel a Goncourt-Akadémia *Raboliot* a regionalizmusnak nevezett szellemi mozgalom egyik legújabb gyöngye. A regionalisták a francia szellemi élet decentralizációjára törekedve, az egyes vidékek egyéni életét akarják művészileg kifejezni. Zola *Terre*-je parasztjainak valószerűtlen állatiasságától megundorodva szellemet keresnek mindenütt, a talajban gyökerező, de elevenen élő lelket, erkölcsöt, melyek évszázadosak, történetiek, mint a talaj, melyből erednek. Elég régi mozgalom ez, már Georges Sand-nál lehet hasonló törekvéseket észlelni és csakugyan a romantika partikuláris szelleméből veszi eredetét. Ugyanannak a mozgalomnak késői hajtása ez, mely Magyarországon a népnemzeti irányú irodalmat, Petőfi és Arany esztétikáját s a Provence-ban Mistral törekvéseit ihlette.

A *Raboliot* színhelye a Loire kanyarulatában fekvő solognei vidék. Gyönyörű erdős, dombos táj, ahol elsőrangú vadászterületek vannak és a vadorzás benne van a levegőben. Raboliot is vadorzó, mint minden paraszt ezen a vidéken, de ő a vadorzás misztikus rajongója, aki *l'art pour l'art* műveli ezt az izgalmas mesterséget. Ő a vidék lelki summája. És épen mert nagyobbstilű, mint a többi, gyűlik meg a baja a csendőrökkel, kik addig szorongatják a kezükből minduntalan kisikló Raboliot-t, míg lelkileg meg nem törik és egy végső elkeseredett gesztussal agyon nem üti a csendőrőrmestert, ki ennyire juttatta.

Realista művészet ez. Az erdővidék népének és természetének hű leírása, a vadorzók nyelvének és a vidék patoisjának hűséges alkalmazása a «pittoresque» kedvéért, mindez nem új. Viszont romantikus irodalmi hagyomány az a misztikus áramlás, mely Raboliot-t, a vidék tipusemberét lelkileg egybeköti a természettel, a fűszállal, a fákkal, a csermellyel és az erdei vadakkal. Bársony István művészete ez Tömörkény lélekrajzával együtt, de energikusabb lendülettel, fiatalosabb vérkeringéssel. Goncourték csapásaiba jól beleillik az idei laureatus, de új irodalmi formát nem tártak fel vele az itélőbirák. Mindössze egy jó könyvre hívták fel az olvasóközönség figyelmét s ez is valami. De úgy érezzük, mintha Maurice Genevoixnak nem sikerült volna túltenni Chateaubriant *La Brière*jén, melyet pedig láthatólag szemmel tartott és amely a vidéki tájregények sorában az utóbbi évek legkitűnőbb alkotása.

A *Prix Femina-Vie Heureuse* kiosztása már nagyobb izgalmak között történt. Az utolsóelőtti szavazáson holt versenyben jutott be Joseph Delteil *Jeanne d'Arc*-ja és Thomas Raucat *L'honorable partie de campagne*-a. Végre is Delteil kapta meg a szótöbbséget.

A *Jeanne d'Arc* nem regény, hanem az orleánsi szűz életének újszerű felfogásban megírt regényes története. A nagy francia szent csodálatos története nem egy írót foglalkoztatott már. Ismeretes például Anatole France történeti igényekkel fellépő kétkötetes monografiája, melyen azonban könnyen felismerhető a szépíró dilettáns szelleme. Anatole France ugyanazt tette az orleánsi szűzzel, amit Renan Jézussal; kiküszöbölt minden csodás elemet, misztikumot, mindent, ami emberfölötti ebben a rendkívüli életben. Jeanne d'Arc nála nem az Ég küldöttje, minek ő hirdette magát, hanem egyike azon naiv, öncsaló nép-prófétáknak, amilyenek válságos időkben, mint a százéves háború alatt, nagy számban támadtak a nép között. Jeanne d'Arcnak *véletlenül* sikerült a vállalkozása,mert saját hivatásának hiedelme egybeesett az udvari intrikákkal s ezek csakugyan támadó háborúra irányultak. Az a csalás vádja ez, melyet Voltaire tanított minden misztikus törekvéssel szemben, csak a modern szkeptikus dilettáns ember elnéző megértésével enyhítve.

Delteil megfordítva állítja be Jeanne alakját, nem hűvös történetírói kritikával, hanem a költő naiv odaadásával éli át életének főbb fázisait. Azonban az is bizonyos, hogy Delteil Jeanneja sem aszkéta hanem piros-pozsgás, jól megtermett, egészséges parasztleány, kiben duzzad az erő, az élet és az egészséget lelkileg kifejező józanság. Józan szent Jeanne s ez még nagyobb csoda, mintha holdkóros misztikus lenne.

Delteil stílusának a dinamikus beleélés ad különös kifejező erőt; az iróban is túlteng az élet, mint hősnőjében s ezért időnként meg-megáll, hogy egy-egy lírikus himnuszban saját lendületének nyisson szelepet. A historizmust, a romantikának ezt a költőietlen örökségét elveti s szándékos anakronizmusaival erről nviltan is tanuságot tesz. Hogy mennyi szenvelgés van ebben a szándékos naivságban, az más kérdés. De tud-e a modern ember más módon eljutni a primitív életfelfogás intuíciójához? Talán a józan historikust játszó A. France jobban megértette Jeanne d'Arcot, mint a rabelaisi erőtől duzzadó tudatosan naiv Delteil?

Thomas Raucat, kinek *L'honorable partie de campagne*-a (Tiszteletreméltó kirándulás) oly sikerrel versengett Delteil *Jeanne d'Arc*-jával, a hires francia iróniának legújabb remeke. Azt mondják, aki írta, csak úgy a maga mulatságára fogott tollat és semmi kedve nincs a kiadók ostromának engedve, jó szituált kereskedői pozícióját a hivatásos iróéval felcserélni. Újra egy könyv, mely a titokzatos Japánt akarja az európai gondolkodáshoz közelebb hozni. Csakhogy Raucat japánjai nem a Lengyel Menyhért romantikus világi konspirátorai, hanem kisebb méretű alakok, akik épen, mert kicsinyek,

naivak, történetileg, fajilag és kasztszerűen meghatározottak, alkothatják a gépezet módjára működő tökéletes államot, mely a világot sikereivel bámulatba ejtette. Nyugati ember, francia ember az ilyen egyéniség nélküli figurákhoz nem nyulhat másképp, mint csendes iróniával. Szellemes formát is választott Raucat japáni benyomásainak közlésére: tárgya egy egyszerű kirándulás; egy svájci úr, néhány egyszerűbb származású japán nő és japán úr rándul ki Tokio környékén valamely előkelőbb mulatóhelyre; azonban a kirándulást az író magukkal a résztvevőkkel mondatja el monológszerűen. Minden analízisnél többet mond, ha egy kis részletet bemutatok ebből a különös utazásból. A gyanutlan idegent fogadó állomásfőnök beszél:

«Én Fuzsiszawa állomás főnöke vagyok. Az én hivatásom magasztos és minden reggel, mikor felébredek, megköszönöm őfelségének a császárnak, hogy rám bizta ezt a fontos és tiszteletreméltó terhet. Minden tehetségemet és buzgóságomat ennek szentelem. Elnyerem, azt hiszem, felebbvalóim megelégedését.

Azonban most egy tiszteletreméltó honfitársam olyan feladattal bizott meg, mely egészen kihozott a sodromból. Pedig hivatásomba vág. Arról van szó, hogy gondoskodjam egy tiszteletreméltó idegen utasról, aki valószínűleg a 79-es számú vonatból fog kiszállni és hogy a kíséretében levő hölgyekre különös tekintettel legyek.

Ez a tiszteletreméltó feladat nagyon súlyos és nagyon tág volt egymagam számára. Telefonáltam a falu rendőrfőnökének. Különben szoros kötelességem volt őt előre értesíteni egy idegen átutazásáról.

Öt perc mulva irodámban volt. Gyorsan tanácsot tartottunk. A rendőrfőnök úr igen nagyértékű ember, akit csodálok, de különösen mélyen tisztelek. A fontos probléma ez volt: «Hogyan kell fogadni a tiszteletreméltó utast?»

Telefon útján azonnal utasításokat kért a tokiói központi rendőrhivataltól, ahonnan nyomban megkapta a tiszteletreméltó idegen rendőrségi dossierja összefoglalásának bizalmas kivonatát.

Tekintettel a körülményekre és a foganatosítandó intézkedésekre, szótlanul átnyujtotta nekem a papirlapot. Mily nagyszerű megtiszteltetés! Sohasem mertem volna remélni, hogy valaha egy rendőrségi titokba beavassanak. Micsoda nemes jele ez a bizalomnak! Mekkora méltóság jutott ki nekem! Igen mélyen köszöntöttem és igen hosszan. Végre elolvastam az üzenetet, mely következőkép hangzott:

«Kiváló személyiség: A Népszövetség Társadalmi Erkölcs-Bizottságának rendkívüli megbizottja. Megkülönböztető jelek: asztalán készülőben egy tudományos munka a fedelesszárnyúakról. Megfigyelendő körülmények: 1. Van egy esperanto-szótára, mely nemzetközi nyelv. Következésképen utánajárni, nincs-e a csitai szibériai köztársasággal összeköttetésben. 2. Szüntelen nőkkel lehet látni, minden alkalommal másokkal. Talán nyugtalanító feministapropagandával foglalkozik?

Mindeddig e két pontban nincs terhelő bizonyíték.

Végkövetkeztetés: Tisztelettel kezelendő személyiség».

Mondanunk sem kell, hogy az életet élvező francia úrnak semmi sem kellemetlenebb, mint az a hivatalos fogadás, miben a tiszteletreméltó állomásfőnök úr részesíti s aki az ő tiszteletére még az ujságárust is haptákba állítja.

Az irónia mindenütt a dolgok mögött van, a szavakból és tettekből árad régi jó francia hagyomány szerint. S mikor megismertük ezeket a komikus figurákat, kik a kicsinyes formalizmus bálványozói, akár asszonyok, akár férfiak, akkor megértjük a köztünk járó japánok ajkán ülő hideg mosolyt — erről sok szó esik — titokzatosságukat és erejüket, de egyúttal a nyugati embertől teljesen elütő lelki világukat.

Raucat szatírájából kiderül, hogy a nyugati kultúra mennyire felszínesen mázolódott rá ezekre az ősidőktől meghatározott, fajilag megcsontosodott lelkekre.

Eckhardt Sándor.

APRÓ CIKKEK

Orosz irodalom. A nagy hasadékok és szakadások fölé, melyeket a világháború nyers erői szakítottak az egyes népek között, az újra éledő szellemi élet új hidakat emel. Talán sohasem volt olyan erős az érdeklődés a nyugateurópai művelődéstől távol eső népek irodalma és művészete iránt, mint épen a világháborút követő években. Egy Tagore, egy Ghandi az egész művelt Nyugatot foglalkoztatja, a Goncourt-díjat egy néger író műve nyeri meg s Európa nagy városaiban orosz színtársulatok mutatják be anyanyelvükön hazájuk szellemi termékeit.

Az orosz világ a világháború kitöréséig titokzatos elszigeteltségben élt s ha egyes elterjedtebb művek, mint pl. Rambaud és Vogüé munkái rá terelték is a figyelmet, ha néhány orosz író műve fordításokban eljutott is hozzánk, mindez csak növelte ennek a homályosan ismert és meg nem értett világnak a titokzatosságát és idegenszerűségét. Amióta azonban a nagy orosz föld a hadifoglyok ezreivel árasztotta el a Nyugatot s a miéink közül is sokan végigjárták a Kárpátoktól Szibériába vezető síkságot, amióta a bolsevizmus hullámai az orosz intelligencia egy részét Nyugat-Európa partjaira sodorták s a száműzött orosz művészet Európa nagy városaiban új hazát talált, azóta az orosz világ közelebb jött hozzánk s elevenebbé vált számunkra. Mi pedig, akiket a nyugateurópai kultúra materialisztikus és túlzottan racionális jellege nem tud kielégíteni, várakozó érdeklődéssel fordulunk az orosz lélek megnyilatkozásai felé, melyek — minden sötét árnyoldalai mellett is — valami mélyebb lelkiséget és belső igazságra való törekvést árasztanak magukból, épen azt, amit az előbbiben nélkülöznünk kell. Ebben rejlik az oroszok hatásának legmélyebb gyökere.

Az utóbbi években az orosz írók műveinek több magyar fordítása jelent meg, amelyek közül Trócsányi Zoltánnak az orosz eredetin alapuló, kitünő fordításait folyóiratunk is méltatta. Az orosz írók s az orosz irodalom megértéséhez azonban nem elég egyes művek ismerete. Maga a világ, melynek megnyilatkozásai, a talaj, melyből sarjadnak, a lélek, melyet lehelnek, a történeti keretek, melyek foglalatát adják, — maga az egész orosz élet annyira sajátos és tőlünk távol álló, hogy egyes művek olvasása és tanulmányozása a fentiek ismerete nélkül meg nem értésre vagy helytelen értelmezésre vezet. Természetesen minden idegen irodalmi termék teljes megértéséhez szükség van erre, de sehol sem oly mértékben, mint épen az orosznál, mert hiszen nemcsak az egész orosz irodalom jellege különbözik lényeges vonásokban a nyugateurópai népekétől, hanem az orosz világ is élesen elkülönödik a román-germán művelődés közösségétől.

Ennek a követelménynek a teljes felismerése nyilatkozik meg Bonkáló Sándor úttörő munkájában, amely két kötetben tárgyalja az orosz irodalom történetét. Az első kötet a legrégibb időktől Puskinig, a második pedig Puskintól egészen napjainkig terjed.

Bonkáló a mű elején részletes és tartalmas bevezetést ad az orosz irodalom tanulmányozásába, melyben mindjárt kidomborodik egész művének legkiválóbb vonása. Nemcsak az irodalom történetét (írókat és műveket) rajzolja meg, hanem részletes és beható képet nyujt az egyes korok hátteréül szolgáló orosz életről, a vallási, társadalmi, politikai viszonyokról, a néplélekről, az orosz szokásokról s így irodalomtörténete igazi művelődéstörténeti képpé szélesedik ki.

Jellemzően mutat rá az orosz világ kialakulásának történeti gyökereire: a bizánci művelődés hatására, amely az orosz kultúrának a görög-római művelődés alapjain felépülő nyugati germán-román népekétől egészen eltérő vallásos konzervatív jelleget ad. Sajátságos, ha elgondoljuk, de viszont sok mindent meg is magyaráz, hogy Oroszország a nagy nyugateurópai szellemi áramlatokból, a renaissance-

ból, a reformációból, a felvilágosodásból úgyszólván semmit sem kapott, hanem a bizánci művelődés hatása alatt — a maga elszigetelt külön életét élve — maga teremtette meg műveltsége alapjait. A legrégibb korról szólva érdekesen és élvezetesen rajzolja meg az orosz nép vallásának ősi pogány elemeit s a későbbi írók tárgyalásakor is lépten-nyomon utal az ősi népies elemek felhasználására, ami nagyon elősegíti a művek helyes megértését.

Általában Bonkáló nagy súlyt helyez a régi népies és az újabb irodalom összefüggésére s jellemzően mutat rá, hogy a XIX. századi irodalmi fellendülés csirái a messzi multban gyökereznek s az nem valami csodás átváltozás, mint általában hangoztatják, hanem érthető természetes fejlődés eredménye. Dosztojevszkij és Tolsztoj eszméi, a szociális eszmék, az emberszeretet és igazságérzés bevitele az irodalomba nem új, hanem az orosz irodalomnak mindenkori jellemző vonása, mely már a legrégibb középkori emlékekben is megjelenik. Az oroszoknál az irodalom sohasem vált tiszta művészetté, sohasem öncél, l'art pour l'art, mindég az élettel közvetlen kapcsolatban álló eszmék, morális és szociális kérdések tolmácsolója és kifejezője. Az orosz sohasem a szépet keresi, hanem a *pravda*-t, a belső igazságot s így az írók nem annyira művészek, mint inkább a nép tanítói és a néplélek tolmácsolói. Ebből magyarázható meg, hogy a végeredményképen a görögöktől átöröklött nyugat-európai hagyományos esztétikai normák és szempontok az orosz irodalom megítélésére nem alkalmasak.

Kétségtelen — amint Bonkáló is helyesen mutat rá —, hogy az orosz művelődést és szellemi életet bizonyos elmaradottság, fejletlenség jellemzi. Erre vall már az is, hogy régi primitív életének külső és belső elemeivel való szoros kapcsolatát egészen a legújabb korig megőrizte. Bonkáló azonban ennek okát csupán történeti tényezőkben, nem pedig az orosz lélek sajátos voltában látja.

Van valami az orosz pszihében, amit *irracionális*nak nevezhetnénk, valami értelem-ellenes vonás, ami épen ezért szinte megmagyarázhatatlan. Az orosz lélek ritkán jut el az értelem mindent átfogó, egységes fényéhez, mintha érzései és gondolatai mindég alatta gomolyognának. Ezért van az, hogy csaknem minden orosz író élete ellentmondásokkal teljes s hogy, habár megvan bennük a tépelődő, elmélkedő hajlam s a velejáró vontatottság és tétlenség (amit az orosz jellemzően *sirokája dusá*-nak, széles lélek-nek nevez), hiányzik belőlük a filozófiai rendszeralkotás, a gondolatoknak és érzéseknek világos, tiszta egységbe fűzése. Ezért nincs formába kristályosodó művészi ösztönük, formaérzékük sem. Az értelem összetartó erejének, az erkölcsi fegyelmezettségnek hiányából fakad az orosz lélek szélsőségekre hajló természete : a nagy jóság és szeretet mellett az állati kegyetlenség, a mély vallásosság mellett a nihilizmus s talán ez magyarázza meg a legszélsőbb forradalmi irányzatnak a kancsukás cárizmusból való kirobbanását is. Jellemzők e tekintetben Dosztojevszkijnek Tolsztojra vonatkozó szavai : . . . «csak azt látja tisztán, ami épen a szeme előtt van s azért folyton csak azzal foglalkozik. Nem tudja fejét sem jobbra, sem balra fordítani, hogy azt is észrevegye, ami oldalt van. Erre úgy látszik képtelen. Egész testével meg kell fordulnia s akkor az előbbinek épen az ellenkezőjét fogja hirdetni, mert szigorúan őszinte.» Viszont épen, mert az intellektualizmus nem koptatta, nem tompította le az orosz lélek ősi, eredeti frisseségét, azért maradhatott meg bennük valami mély lelkiség, belső igazságra törekvés, ami az orosz irodalom minden alkotásában megnyilvánul s ami fő vonzóereje neki. Az orosz léleknek ez az alapvető vonása nem tekinthető a történeti fejlemények szükségszerű eredményének, nem magyarázható a bizánci hatásból, az elszigeteltségből, a despotizmusból, a szellemi elmaradottságból, valami ősi veleszületett sajátság ez, ami inkább oka, mint okozata a történeti fejlődésnek.

Bonkáló könyve nemcsak minden tekintetben jó bevezetés és kalauz az orosz irodalom tanulmányozásához, hanem az orosz irodalomtörténetnek is jeles feldolgozása. A történeti fejlődést, az egyes írók közti kapcsolatokat jellemzően domborítja ki. Az írók életét és munkásságát szerves egységben mutatja be s ezek mindég az egyes korok eleven légkörében jelennek meg. Ahol csak lehet, magukat az írókat szólaltatja meg, műveikből — különösen a régebbi irodalom történetében — jellemző részleteket közöl. Ha egy-két kisebb tárgyi hibájára rámutatunk (így pl. I. k. 100. lapon téves az az

állítás, hogy Bizáncban már a VI. sz. körül megszűnt minden eredeti irodalmi élet, — 108. l. *Fiziologia* helyett *Fiziologosz* a helyes, — 111. l. *Amartol* krónikás igazi neve *Georgiosz Hamartolosz*, — 135. l. III. Iván felesége a bizánci császárnak nem leánya, hanem unokahúga volt, — u. o. az orosz egyház eredetének András apostolig való visszavezetése nem orosz papok találmánya, hanem Bizáncból kölcsönzött gondolat), az egyáltalán nem érinti ez eredeti tanulmányokon alapuló s új szempontokat érvényesítő mű lényegét.

*

A nyugaton ez idő szerint legelterjedtebb orosz író alkotásainak rövid bemutatását tűzi maga elé Trócsányi Zoltánnak, a Dosztojevszkij-breviárium ismert szerzőjének kétkötetes Merezskovszkij-breviárium-a. A szerző az első fejezetekben megrajzolja az író életének képét, jellemzi Merezskovszkij viszonyát a történeti regényhez s amennyire hozzá tudott férni, közli orosz kritikusok véleményét róla, továbbá részletesen foglalkozik Surányi Miklós reá vonatkozó magyar tanulmányával. A következőkben sorra veszi Merezskovszkij műveit, végigvezet rajtuk, miközben jellemző részleteket magyar fordításban mutat be. Végül jellemzi Merezskovszkij alakjait s mellékeli munkáinak és azok magyar fordításainak jegyzékét.

Merezskovszkij az orosz irodalomnak sok tekintetben egyedül álló alakja. Nyugateurópai nagy műveltsége kiemeli őt orosz írótársai közül. Műveihez alapos és beható tanulmányokat végez, hogy az egyes koroknak megadhassa saját történeti levegőjüket. Ezért nevezték el «idézet-király»-nak hazájában, ahol általában nem volt olyan hatása, mint külföldön. Ismerve az orosz lélek sajátosságait, nem csodálkozunk ezen. Merezskovszkij regényei — bár ott van mögöttük az eszmei alap, — egészében véve «műalkotások» és hozzá még olyanok, melyek nagyrészt idegen talajon, az orosz világtól távoleső, történeti korok talaján játszódnak le. Ahhoz, hogy honfitársai élvezhessék, túlsok bennük az értelmi elem s bár idegen alakjában is megvan az orosz ember ingadozó «kettős» lelke, mégis túlon-túl tudatos, artisztikus alkotások azok. Számunkra azonban nagy értéket jelent művészi korfestése, mely nemcsak történeti hűség, hanem érdekesség szempontjából is szinte egyedülálló.

Trócsányi ügyesen válogatta össze a szemelvényeket, de az az érzésünk, hogy kissé alacsony színvonalra helyezi olvasóközönségét és hangjában, stílusában azután ő maga is önkénytelenül ehhez alkalmazkodik.

Ugyanígy zavaróan hatnak a gyors munka következtében itt-ott belecsúszott ellentmondások is. Teljes elismerés illeti azonban Trócsányit azért a gondos fáradságért, melyet a szemelvényekre fordított. Ugyanis legnagyobbrészt nem a régebbi, nem oroszból készült magyar fordításokból veszi őket, hanem saját, az eredetin alapuló, pontos, szép fordításait közli. A könyv jó szolgálatot fog tenni mindazoknak, akik rövid áttekinthető képet akarnak kapni Merezskovszkij hatalmas munkásságáról.

*

Hazai orosz fordítás-irodalmunk újabban még egy értékes munkával gazdagodott. Kiss Dezső lefordította Gogoly Mirgorodját, még pedig nemcsak a Bulyba Tárász című prózai époszt, amely már régebben is megjelent magyarul, hanem a gyüjtemény többi darabjait is: Régimódi földesurak, Vij és Hogyan lett egymás ellensége Ivanovics Iván és Nikiforovics Iván (ez utóbbi főcíműl Kiss Dezső fordításában érthetetlen módon az első fejezet címét kapta s így lett az Ivanovics Iván és Nikiforovics Iván !).

A Bulyba Tárász a XV. századi kozák-világ nagyszerű epopeiája, melyben Gogoly bámulatos művészettel eleveníti meg a Dnyepr zátonyain túl fekvő kozáktábor életét, s az ú. n. Japorogi kozákoknak a lengyelekkel és böszörményekkel vívott legendás küzdelmeit. A kozákélet vad szépségeinek, különösen pedig a főhős alakjának megrajzolásában annyi művészet rejlik, hogy bátran állíthatjuk, egy sorba a világirodalom remekeivel. A többi három közül különösen figyelmet érdemel az utolsó elbeszélés (povjeszty), melyben az író szülőföldjének, Mirgorodnak, egy kis vidéki városkának szomorúan kicsinyes és sivár életét rajzolja mesteri realizmussal.

Kiss Dezső fordítása, mely egy orosz eredetiből készült, a szöveg teljes átértését tükrözi vissza s Gogoly nyelvének szépségeit lehetőleg híven tolmácsolja, ami pedig — főként a Bulyba Tárász-ban — nem könnyű feladat.

A régies szöveg fordítása közben azonban néhol elkerülhetetlenné vált a szótár használata, ami egy-két apróbb elnézésre vezetett. (Igy pl. a Régimódi földesurak 17. lapján az eredeti orosz *rizsik*-ből, mely egy gombafajt jelent, csak német szótár közvetítésével lehetett *hal*).

Moravcsik Gyula.

A Golgotha-virág legendája. Igénytelen, minden hivalkodástól ment komoly virág a *passiflora*, melyet a spanyol pasionarianak, az angol passionflowernek nevez. A *szenvedés* virága ez s talán a mi nyelvünk elnevezése a legtalálóbb, mert a magyar nép előtt bizonyos tiszteletben részesülő virág neve: *Golgotha-virág*, szimboluma a Kálváriát járó Üdvözítőnk kínszenvedéscinek. Ismerjük jól mindannyian a természetnek ezt a kedves alkotását, a messze Peru és Brazília szerény virágát, mely naplementekor összezárja szirmait, mintha hervadásnak indulna, de amikor már napkeleten a «piros hajnal diadalzászlója kifeslett», széttárulnak szirmai s ismét természetes pompájában ragyog . . .

Egy XVII. századbeli tudós jezsuitaatya, J. B. *Ferrari* volt az első, ki ebben a nemes virágban a Golgothán kereszthalált halt Megváltó szenvedéseit látta jelképezve s valóban igazat is kell adnunk neki, ha tüzetesen szemügyre vesszük a kedves kis Golgothavirágot: a három bibeszál a keresztrefeszítéskor használt szögek, Krisztus sebei az öt porzó, a pirossal tarkázott fonalkoszorú a martir fejére tett töviskoszorú; a nyeles magház a keserű pohár, a háromhasábú levél az őrök lándzsája, a kacskaringó az ostor, mellyel verték, míg a Krisztus ártatlan lelkének a virág fehér színe a szimboluma . . .

Ernesto *Morales*, egy modern délamerikai spanyol író, nemrégiben szép tanulmányt írt a passiflora eredetéről és jelentőségéről s ezzel kapcsolatban eredeti kutatásai alapján a buenosayresi *El Hogar* folyóiratban (angol szövegét most kaptam meg La Platából), közöl egy legendát, mely a braziliai *guarani*-törzs indiánjai közt századok óta szájról-szájra jár a Golgothavirágról, amelyet ők saját nyelvükön *mburucuya* néven ismernek. Ők természetesen nem a Golgotháról nevezték el e kedvenc virágjukat, abban azonban bámulatosan találók az adatok a mienkkel, hogy a botanikusok passiflórája az indián hagyomány szerint is a szenvedés virága . . .

*

Mburucuya — így szól a legenda — gyönyörű és szelid spanyol leány volt, aki egyszer atyjával, a spanyol tengerészkapitánnyal a guaranik meghódított földjére ment hosszabb időre. Keresztény neve nem ez volt, a Mburucuya nevet egy fiatal guarani főnök adta neki kedveskedésül, ki a szép spanyol leányt végtelenül szerette. De a fiatalok csak a legnagyobb titokban epekedhettek egymásért, mert az atya, mint hitbuzgó keresztény és testestőllelkestől katona, sohasem egyezett volna bele abba, hogy leánya egy indiánhoz, a spanyolok akkori legelkeseredettebb ellenségéhez menjen feleségül. Annál tragikusabb volt tehát, hogy a leány is nagyon megszerette a nemeslelkű idegen férfiút.

Az atya azonban már választott is férjet a leányának: egy előkelő származású spanyol tisztet, ki a leányt nagyon szerette anélkül, hogy ez az ő érzéseit a legkevésbbé is viszonozta volna. Sőt ez őt állandóan a legnagyobb visszautasításban és megvetésben részesítette, szóba sem akart vele állani s kijelentette előtte, hogy nem szereti. Ez a magaviselete azután a szilárd elhatározású és gőgös apát csaknem a kétségbeesésbe kergette, bár a guarani főnök szerelméről akkor még sejtelme sem volt.

Mburucuya pedig ezután még gondosabban titkolta szerelmét, mert bizonyos volt abban, hogyha atyja rájönne a titokra, semmi jót sem várhatna tőle.

A boldogtalan szerelmesek naprólnapra mind többször voltak egymás közelében — titokban, mikor az éj sötét árnyaival elborította a spanyol erődöt és a körülötte elterülő vidéket. A leány nem távozhatott lakásukból, mert atyja féltékenyen őrködött, de a fiatal főnök minden éjjel megjelent a közelében, éles szeme át tudott hatolni a vak homályon, egyszerű nádsípjából mélabús dallamokat küldött szerelmese felé s csak akkor távozott mikor a nap vörös tányérja már felbukkant a keleti látóhatáron.

Aztán egy este a leány hasztalan figyelt a mélabús dallamokra, nem szólt a nádsíp s továbbra is néma maradt a táj. Másnap este kilopódzott, de a férfi sehol sem volt látható. Várt a következő éjjel s még azután is jó sok éjszakán. De mindhiába. Arra

gondolt, hogy a főnök talán megsebesült a sűrű erdő valamelyik fenevadjával vívott küzdelemben. Majd csak fölépül és újra hallatja bánatos dalát. Ámde mindhiába várt. Sohase látta többé indián szerelmesét s az ő egyszerű nádsípjának mélabús hangjait sem hallotta soha többé . . .

Mburucuyát a kétségbeesésbe kergette a bizonytalanság okozta szenvedés s az aggódás egy neki oly drága életért. Sápadt lett és beesett szemű, tekintete végtelen szomorúság kifejezője, de mélyen szívébe zárta szerelmi bánatát, mely rá nézve annál gyilkolóbb volt, mert nem közölhette azt senkivel.

Egy este naplemente után, mikor a leány egyedül és némán, mintha még egyre várna, kémlelő szemekkel a végtelenbe tekintgetett, a közeli sűrűségből egy öreg indiánasszony különös alakja bukkant elő.

És suttogó hangon megszólította Mburucuyát.

Ez az indián nő annak a férfinak az anyja volt, aki őt oly nagyon szerette. Azért jött el, hogy a leánynak elbeszélje a fia szomorú sorsát. És elmondta, hogy a főnököt maga a kapitány, a Mburucuya atyja ölte meg. Valahogyan tudomást szerzett a fiatalok titkos szerelméről s úgy gondolta, hogy egyedül a halál lehet az, mely őket örökre elválasztja egymástól.

Mburucuya megtört szívvel követte az indián asszonyt arra a helyre, hol az áldozat halóporai pihentek. Guarani ősi szokás szerint nyitott ravatalon feküdt a holttest, temetetlenül az erdő vad sűrűjében, a rengeteg magányban, csak a *yaguá* nevű halálmadár röpködött körülte s a vadon sűrűje visszhangozta a gyászos madár kellemetlen hangú rikoltozásait.

Mburucuya félőrülten a lelki fájdalomtól, egy mély árkot ásott a ravatal mellett s abba helyezte bele annak a férfinak holttestét, akinek meg kellett halnia az iránta való szerelméért. Aztán az oly nagyon meggyötört szívébe ott a sír fölött beledöfte azt a nemes művű nyilat, melyet még kedvese adott neki a boldogabb napokban. S a szorgalmas kézimunka díszes alkotása, a kis tollas nyil, ott maradt a halott leány szíve fölött, mint egy abból sarjadó exotikus virág . . .

Az öreg indián asszony — úgy amint azt neki Mburucuya meghagyta — a holttesteket szépen betakarta földdel s mindennap kiment arra a helyre, hogy fia s ennek szerelmese most már boldog lelkével beszélgessen. S íme, nem sok idő mulva csodálkozva látta, hogy abból a közös sírból frissen, pompázva sarjadt fel egy azelőtt soha nem látott növény élénkzöld levelekkel, kék és halványpiros virágokkal s piros magvú, sárguló gyümölccsel. Ámulva látta, hogy ez a különös növény miként kúszott fel az erdő öreg fáira ezeknek ékességeül, mikor pedig azok már kivénhedtek, miként fonódott hozzá törzseikhez és ágaikhoz, szeretettel kedvessé téve őket a maga ifjú szépségének csodájával . . .

A vadon sírjából kisarjadt növény volt a *mburucuya*, mely ott született meg a halott leány nyíllal átszúrt szívében . . .

Akik most ott az erdőben és a folyó mentén laknak, azt tartják, hogyha a mburucuya virágában ott láthatók ama nagy lélek szenvedéseinek a jelei, aki halálba ment az emberiség iránt való szeretetből, ez azért van, mert az Üdvözítő maga is helyeselte a sokat szenvedett leány áldozattételét, hiszen a szeretet nemesít.

Zsoldos Benő.

Blaháné mint Shakespeare-színésznő. Ez a hangzatos cím inkább csak az ellentét kedvéért kívánkozott igénytelen feljegyzésünk élére, melynek bizonyos érdekességet épen az a körülmény adhat, hogy *egyetlenegy* színházi esténk elhalványult emlékét újítja fel. A Blaháné elhúnytakor megjelent nekrológokban színpadi pályájának erről a mozzanatáról tudtunkkal szó nem esett.

Ötvenhárom esztendővel ezelőtt, 1873 február 26-án, történt, hogy a főváros közönségét kétévi működésével rohamosan meghódító ifjú színésznő egy színpadi felújítás alkalmával Shakespeare egyik legszeretetreméltóbb mesealakjának fantasztikus jelmezében lépett a Nemzeti Színház közönsége elé, ajkán Arany János gyönyörű verseivel. Puck szerepét játszotta el a *Szentivánéji álom*-ban.

Ez a színpadunkon annyira kedvelt tündéri játék — mely előadásainak számával (155) shakespearei műsorunkban a *Romeo és Julia* meg a *Hamlet* után a harmadik helyet foglalja el — azon az estén, kilenc évvel bemutatóelőadása után, harmincegyedszer került színre.

Kik voltak Blaháné elődjei Puck szerepében? A mai közönségből csak igen kevesen tudják, hogy ezt a kis vásott, cserfesbeszédű manót a költe-

mény 1864-iki bemutatóján — férfiszínész játszotta, mint ahogy férfi személyesítette meg Oberonnak, a tündérkirálynak alakját is : Puck Szerdahelyi Kálmán volt, a színház megnyerő egyéniségű bonvivánja (Prielle Kornélia férje), Oberon pedig Egressy Gábor, a nagy tragikus színész. Hanem mind a két szerep rövidesen női kézbe került, amint azt a bírálók nyomban a bemutató után sürgették is. Szerdahelyi csak hatszor játszotta Puckot s még a bemutatóelőadás évében átadta szerepét Szigligeti Jolánnak, ki azután annak egy évtizednél tovább tulajdonosa maradt. Szigligeti Jolán egyike volt Szigligeti Ede négy leányának, kik közül kívüle még ketten (Anna és Ferike) voltak — hosszabb-rövidebb ideig — tagjai a Nemzeti Színháznak s e két utóbbi is épen a *Szentivánéji álom*ban is játszott egy-egy szerepet.

Blahánénak tehát Puck alakításában egy férfi- meg egy nő-elődje volt ; ő lett színpadunk harmadik «Robin pajtás»-a. (S ha már így benne vagyunk a genealógiában, jegyezzünk ide még öt nevet : a kedves szerep öt további gazdájáét az azóta lefolyt félszázad alatt ; íme : Palotay Piroska, Nagy Ibolya, Ligeti Juliska, Váradi Aranka, Somogyi Erzsi.)

Nem érdektelen egy pillantást vetni Blaháné shakespearei debutjének színlapjára sem ; játéktársai között sok kitünő név akad. Zubolyt Szigeti József játszotta, Theseust pedig Szigeti Imre. A két szerelmes athéni ifjat Nagy Imre és Náday Ferenc személyesítette meg. Vackor szerepében a nagy jellemszínész, Tóth József lépett fel. Oberon tündérmeze már egy szép színésznőn csillogott : Bogdánovics Krisztinán, ki utóbb megvált a színpadtól s lett belőle Beksics Gusztávné, jeles publicistánk felesége s egyúttal Bogdánovics György névvel regényírónő (egy magyar *George*, ha mindjárt nem is — Sand!). S a szép Oberonnak megvesztegetően bájos Titániája Molnárné Kocsisovszky Borcsa volt, a magyar színjátszás egyik legdédelgetettebb naivája, akkoriban Molnár György tragikai hősszínész felesége.

Két szerepben pedig azon az estén színpadunknak két ma is működő kitünősége lépett fel először : Helena szerepét Helvey Laura játszotta, Hippolyta amazonkirálynőét pedig Kassainé, azidétt a Nemzeti Színháznak sokatigérő fiatal tagja s Kassai Vidornak, a Népszínház ma is élő veterán művészének neje, ma : Jászai Mari néven a magyar színészetnek legnagyobb büszkesége.

Hogy állta meg helyét ebben a jeles együttesben a «kis Blaháné», ki két évvel előbb a *Tündérlak Magyarországban* Marcsa szerepében köszöntött be a nemzeti színpadon s e két év alatt egy csomó népszínműben meg egy-két könnyebb daljátékban aratott sikert és szerzett népszerűséget?

Amaz egyetlen alkalom nézőközönségéből igen kevesen lehetnek már életben. Még élő játéktársainak emlékezetében is az azóta letelt két emberöltőnyi idő erősen elhalványíthatta a futó órák benyomásait, miket az alkalom többszöri megismétlődése nem rögzíthetett meg bennük.

Fellapoztuk az időszaki sajtó egykorú ítéletnyilvánításait, de ilyet is csak két helyütt találtunk s ez a kettő sem ad valami értékes felvilágosítást ; legalább is egymásnak alaposan ellentmondanak.

A Fővárosi Lapok bírálója így vélekedik :

> «A szerepcserék ellen nincs sok kifogásunk, de a kevés közé tartozik mindenesetre az is, hogy Puck tündér szerepcseréje körülbelül fölösleges volt, mert noha Blaháné asszony szintén élénken játszá, azonban már elébb Szigligeti Jolán kisasszonynál is elég ügyes kézben volt. Valószínűleg Blaháné asszony ez alkalommal csak azt kívánta bebizonyítani, hogy a játékopera nem vonja el a drámától, mert íme, a népszínműtől nemcsak Auber, hanem Shakespeare felé is szívesen tesz egy-egy lépést, de azért, mint a faliórák jobbra-balra járó ingája, mindig visszatér a központra (népszínmű), ahonnan kiindult.»

Ez a kritikus tehát — elismerésreméltóan nyakatekert stílusban — mintegy visszatessékeli Blahánét mind Shakespearetől, mind a vígoperától (az Auberre való célzás ennek *Fekete domino* című dalművére vonatkozik) — a bokorugró szoknyába.

A Pesti Napló referense csak stílusának gyatra voltában hasonlít kartársához ; az elismerést jóval bővebben osztogatja amannál. Íme :

> «Blaháné Puckja az új szereposztás legszerencsésebb fogása, oly jól tudott a versekkel elbánni (!), úgy megértette mondókáit (!!), a pajzán bűvmondásokat, a tündéri bohóságokat, hogy várakozásunkat meghaladta s ha még kissé pajkosabb könnyedség-

gel mozog, az ő Robin pajtását mindig szívesen megnézzük.»

A Pesti Napló bírálója hiába nézte volna meg többször is szívesen az új Puckot: erre többé nem nyílt újabb alkalma; *ez* a Robin pajtás vissza többé soha nem tért. Vagy a színház igazgatósága, vagy talán maga Blaháné, az ellentmondó vélemények közül inkább a Fővárosi Lapok kritikusának szavára hajlott: Puck szerepe visszakerült Szigligeti Jolánhoz. Blaháné kirándulása pedig a Shakespeare-játszás területén erre az egy próbálkozásra szorítkozott, melynek a mi szemünkben épen ez az egyszeri, meg nem ismétlődő volta ad különleges érdeket.

Rédey Tivadar.

A KIADÁSÉRT FELELŐS: HEGEDŰS ISTVÁN.

Stephaneum nyomda és könyvkiadó r. t. — Nyomdaigazgató: KOHL FERENC.

Beküldött könyvek.: *A hirnök*, május 1. (Kolozsvár.) — *A Magyar Asszony*, május. — *Császár Elemér*: A Zalán futása. Irod.-tört. Füzetek, szerk. Császár Elemér, 4. sz. (Pallas.) — *Esztergom évlapjai* 1926, 1. és 2. sz. — *Ethnographia* 1926, 1. sz. — *Élet*, május 2. — *Galamb Sándor*: Huszonöt év a magyar társadalmi dráma történetéből. Irod.-tört. Füzetek, szerk. Császár Elemér, 3. sz. (Pallas.) — *Edward Grubb*: A quakerek vallása. Ford. Molnár Nándor, bevezetéssel ellátta Czakó Ambró. (Genius, Szabad Iskola.) — *Gulyás József*: Dolgozatok. (Sárospatak, Ref. főisk. könyvnyomdája). — *Gyóni Géza*: Versek. (Béke. Háború. Fogság.) (Athenaeum.) — *György Oszkár*: Titkok. Versek. (Bpest, Mentor.) — *U. az*: Paul Verlaine: Jóság. Versek, fordítás. (U. ott.) — *Irodalomtört. Közlemények*, szerk. Császár Elemér, 1926. I-II. — *Kath. Szemle*, május. *Magyar Család*, május 1. — *Magyar Egyház. Magyar Church* 1926 márc., ápr. (Amerika.) — *Magyar élet*, május 2. (Veszprém.) — *Magyar kisebbség*, május 1. — *Magyar Könyvtár*. 1004. sz. Barbusse: A kereszt és egyéb elbeszélések, ford. Balassa József; 1005. sz. Heltai Jenő: A Vénusz-bűnügy és egyéb elbeszélések; 1006. sz. Tolsztoj: A kaukázusi fogoly. ford. Munkácsy Mihály. (Lampel.) — *Magyar Kultúra*, május. — *Magyar Külpolitika*, május 1. — *Walter von Molo*: Im ewigen Licht. Roman. (München, Albert Langen). — *Nyugat*, május 1. — *Pásztortűz*, ápr. 25, május 9. — *Protestáns Szemle*, május. — *Revue de Hongrie* 15 mai—15 juin 1926. — *Rubinyi Mózes*: Herczeg Ferenc. A magyar ifjúság számára. (Singer és Wolfner.) — *Szekfű Gyula*: Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790—1848. Történeti bevezető tanulmánnyal. (M. Tört. Társulat.) — *Széll Kálmánné Vörösmarty Ilona*: Emlékeim Deák Ferenc politikai és magánéletéből. (Pallas.) — *Társadalomtudomány* 1926. II.

A NAPKELET OLVASÓIHOZ.

A júniusi számmal 1926. évfolyamunk III. negyedébe lépünk s folyóiratunkra új előfizetést nyitunk. Az előfizetési ár az új negyedtől kezdve:

negyedévre ... ... **5 pengő (62.500 korona)**
közalkalmazottaknak **4** « **(50.000** «
külföldre évi ... ... **4 dollár,** ill. ennek megfelelő magyar koronaérték.

Az új előfizetési díjat a pengőértékre való áttéréssel kapcsolatban az eddiginél valamivel magasabb összegben kellett megállapítanunk. Az eddig érvényben volt előfizetési díjat két évvel ezelőtt, 1924 júniusára állapítottuk meg. Azóta az előállítási költségek igen nagyarányú emelkedése következtében az összes folyóiratok és ujságok ismételten emelték előfizetési áraikat. Az olvasótáborunk zömét tevő magyar középosztály rendkívül nehéz anyagi helyzetére való tekintettel két éven át mellőztük az áremelést s most az új pénzértékre való áttéréssel kapcsolatban is számoltunk a t. Olvasóink zömét tevő középosztálybeliek anyagi viszonyaival. Utolsó ármegállapításunk óta brutto kiadásaink 143%-kal emelkedtek s így a mérsékelt emelés távolról sincs arányban kiadásaink növekedésével. Az új előfizetési ár alacsonyabb más hasonló irodalmi orgánumok áránál és a háború előtt szokásban volt előfizetési díjak összegénél. *A mérsékelten magasabb ár ellenében t. Olvasóinknak igyekezni fogunk az eddiginél többet is nyujtani azáltal, hogy szépirodalmi rovatunk gazdagságának emelése céljából egyes számainkat alkalmilag nagyobb terjedelemben jelenteljük meg.*

Folyóiratunk szépirodalmi részében a legkiválóbb írók és költők, kritikai részében pedig a magyar tudományos világ legelső nevű képviselői szólnak az olvasókhoz. Egyre nő munkatársaink tábora s a magyar toll és szellem harcosainak sorában alig van olyan számottevő név, akinek irodalmi alkotásaival a magyar olvasóközönség folyóiratunk hasábjain ne találkoznék.

Kérjük a NAPKELET összes t. Olvasóit és jóbarátait, ismertessék és ajánlják megrendelésre folyóiratunkat. Mindenki, aki uj hivet szerez a tábornak, erősíti és közelebb juttatja a megvalósuláshoz a magyar feltámadás gondolatát.

A «NAPKELET» SZERKESZTŐSÉGE ÉS KIADÓHIVATALA:

Budapest, I. ker., Döbrentei-utca 12. szám. • Telefon: Teréz 88—73.

Postatakarékpénztári számla: Magyar Irodalmi Társaság. Szám: 52.901.

Főbizományos **PFEIFER FERDINÁND** (Zeidler Testvérek) nemzeti könyvkereskedése

*Budapest, IV., Kossuth Lajos-utca 7. * Telefon: József 59—33.*

A NAPKELET KÖNYVTÁRA

A Magyar Irodalmi Társaság A NAPKELET KÖNYVTARA címmel indított kiadványsorozatában a könyvpiacon elfogyott magyar klasszikusokat és az új magyar irodalom legkiválóbb alkotásait hozza forgalomba. A rendkívül ízléses kiállítású és páratlanul olcsó sorozat:

EDDIG MEGJELENT SZÁMOK:

1. **Madách: Az ember tragédiája. II. kiadás.** Sajtó alá rendezte és szövegkritikai jegyzetekkel ellátta *Tolnai Vilmos* egyetemi tanár. A Madách-centenárium alkalmából közreadott legkiválóbb kiadás.
2. **Tormay Cecile: Megállt az óra.** *A régi ház, Emberek a kövek között, Bujdosó könyv* szerzőjének legújabb novellás kötete.
3. **Szekfű Gyula: Történetpolitikai tanulmányok.** Az európai nevű történettudós, egyetemi tanár nemzetpolitikai és társadalmi aktuális kérdésekről írt szenzációs tanulmányai.
4. **Komáromi János: Zúg a fenyves.** A népszerű fiatal írónak egyik legbájosabb és legolvasottabb regénye.
5. **Vörösmarty-anthologia.** *Vörösmarty* főművének, a *Zalán futásá*nak centenáriuma alkalmából kiadott kötet. A nagy magyar romantikus költő válogatott kisebb költeményeit s eposzaiból a legszebb lírai részleteket tartalmazza. *Horváth János* egyetemi tanár rendezte sajtó alá.

6—7. **Ifj. Somssich Andor: Liszt Ferenc élete.** A legnagyobb magyar zenei egyéniség életének rendkívül vonzó előadásban megírt rajza. A 480 oldalra terjedő kötet az első teljes magyar Liszt-életrajz.

8. **Reményik Sándor: Atlantisz harangoz.** Az erdélyi lírikusok vezető egyéniségének legújabb költeményei.
9. **Bethlen Margit: A boldog sziget Istene.** Novellák. A népszerű novellista íróművészetének legújabb alkotásai.

10—11. **Szabó Mária: Felfelé.** Az erdélyi írógárda egyik legkiválóbb tagjának nagyszabású regénye.

SAJTÓ ALATT VANNAK:

1526. A pápai követ jelentései a Mohács előtti Magyarországról. A mohácsi vész centenáriuma alkalmából először jelennek meg magyar nyelven, *dr. Bartoniek Emma* fordításában, az akkori pápai követ, br. Burgio jelentései, melyek Magyarország belső betegségeinek megrendítően realisztikus képét nyujtják s egyúttal dokumentálják a nagy erőfeszítést, melyet a pápaság Magyarország megmentésére tett.

Condivi: Michelangelo életrajza, *gróf Zichy Rafaelné* fordításában adja e páratlan nagy ember életének tanítványától írt, egyszerű, őszinteségében megható történetét, mely eddig magyarul nem volt olvasható.

Béla király névtelen jegyzője a magyar honfoglalásról. Ez a legrégibb magyar történeti munka, mely a honfoglalók hadi meneteit és vidám áldomásait írja le, őstörténészeink és nyelvészeink újabb kutatása nyomán ismét nagy hitelt nyert; *Pais Dezsőnek* egészen új fordítása külön névmagyarázó jegyzékkel és térképpel is közel hozza a mai olvasóhoz.

Oláh György: Görögtűz. Regény napjainkból. Fiatalosan friss írói egyéniségnek munkája, mely a magyar típust szeretettel és kedves önirónával rajzolja.

A kiadványok bármelyike egy-egy számának ára 1·80 pengő = 22.500 korona.

A NAPKELET előfizetői részére a következő kedvezményes árakat tartjuk fenn: Bármelyik szám a kiadóhivatalban átvéve 1·40 pengő = 17.500 korona, postán való szállítással 1·60 pengő = 20.000 korona. A kettős számból álló kötet ára kétszeresen számítandó. A teljes sorozat a kiadóhivatalban átvéve 15·40 pengő = 192.500 korona, postán való szétküldéssel 16 pengő = 200.000 korona. A kiadványok rendes könyvforgalmi áron bármely könyvkereskedésben kaphatók.

A sajtó alatt lévő számok június második felében kerülnek könyvpiacra, megrendeléseket kiadóhivatalunk előre is elfogad.

A könyveket az ár előzetes beküldése ellenében, vagy utánvétellel adja postára

A NAPKELET KIADÓHIVATALA.

Stephaneum nyomda és könyvkiadó r. t. Budapest, VIII., Szentkirályi-u. 28. — Nyomdaigazgató: Kohl F.